

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI



DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERLE BİR ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MACİT ZAHRAVİ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Abdullah Topcuoğlu

BOLU, OCAK - 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Macit ZAHRAVİ tarafından hazırlanan “**DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERLE BİR ANALİZİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 3/01/2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç.Dr. Abdullah TOPCUOĞLU
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Fatih KONUR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç.Dr. Yılmaz TOKTAŞ
Amasya Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....
MACİT ZAHRAVİ

ÖZET

**DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERLE BİR ANALİZİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MACİT ZAHRAVİ
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ.DR. ABDULLAH TOPCUOĞLU)**

BOLU, OCAK - 2024

XIII + 116

Ekonomik büyüme üzerinde birçok faktörün etkili olduğu açıktır. Fakat ekonomik büyüme üzerinde her ülkenin kendi iç dinamikleri ve dünya ekonomisinin gidişatının yanında ülke içi makroekonomik unsurların etkisinin varlığı ve bu faktörlerin etki düzeylerinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Makroekonomik faktörlerin ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu bir gerçektir. Dış ticaret diğer makroekonomik faktörlerin değişimiyle birlikte ekonomik büyüme üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki ekonomi biliminin en temel araştırma konularından biri olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın temel amacı dış ticaret göstergeleri olan ithalat ve ihracat ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyonun ekonomik büyüme ile ilişki düzeylerini ölçmek ve gelecek dönemler adına ekonomik büyüme düzeyi için bir öngörü oluşturulmasını sağlamaktır. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile dış ticaret ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki uzun dönem ve kısa dönem açısından incelenmiştir. Bu amaçla bu çalışmada dış ticaretin ekonomik büyüme ile olan kısa ve uzun dönem ilişkisini belirlemek için ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri kullanılırken makroekonomik etki olarak enflasyon değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Veri seti Türkiye için 1984-2021 yılları arası döneme ait yıllık verilerden oluşmaktadır. Çalışmadan elde sonuçlar ekonomik büyüme, ihracat, ithalat, doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyon değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Buna karşın, hata düzeltme modeli sonuçlarına göre kısa dönemde bu değişkenler arasında anlamlı bir dengeleme mekanizması olmadığı tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme, İhracat, Faiz, İşsizlik

ABSTRACT

THE EFFECT OF FOREIGN TRADE ON ECONOMIC GROWTH: A STUDY WITH MACROECONOMIC FACTORS ANALYSIS

MASTER THESIS

MACİT ZAHRAVİ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ECONOMICS

(SUPERVISOR: ASSOC. DR. ABDULLAH TOPCUOĞLU)

BOLU, JANUARY 2024

XIII+116

It is a fact that macroeconomic factors are related to economic growth. Foreign trade may have different effects on economic growth with the changes in other macroeconomic factors. The relationship between economic growth and foreign trade can be considered as one of the most fundamental research topics in economics. The main objective of this study is to measure the relationship between foreign trade indicators, namely imports and exports, foreign direct investments and inflation with economic growth and to provide a prediction for the level of economic growth for future periods. In this study, the relationship between economic growth and foreign trade and macroeconomic indicators in the Turkish economy is analyzed in terms of long-run and short-run. For this purpose, export, import and foreign direct investment variables are used in this study to determine the short and long run relationship between foreign trade and economic growth, while inflation variable is used as macroeconomic effect. The variables used in the study are obtained from the World Bank database. The data set consists of annual data for Turkey for the period between 1984-2021. The results of the study show that there is a significant long-run relationship between economic growth, exports, imports, foreign direct investment and inflation variables. However, according to the error correction model results, there is no significant adjustment mechanism between these variables in the short run.

KEYWORDS: Foreign Trade, Economic Growth, Exports, Interest, Unemployment

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
TABLO LİSTESİ	xi
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	xii
TEŞEKKÜR	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. KAVRAMSAL OLARAK DIŞ TİCARET	4
1.1 Dış Ticaret Kavramı	4
1.2 Dış Ticaretin Önemi	7
1.3 Dış Ticaret Türleri	9
1.3.1 İhracat	9
1.3.2 İthalat	10
1.4 Dış Ticaretin Nedenleri.....	11
1.4.1 Üretim Farklılıkları.....	11
1.4.2 Fiyat Farklılıkları	12
1.4.3 Ürünün Farklılıkları ve Tüketici Tercihleri	13
1.5 Dış Ticarete Giriş Biçimleri.....	13
1.5.1 İhracata Eksenli Giriş	14
1.5.1.1 Doğrudan İhracat.....	14
1.5.1.1 Dolaylı İhracat.....	15
1.5.2 Anlaşmaya Dayalı Giriş.....	15
1.5.2.1 Lisans Anlaşmaları.....	15
1.5.2.2 Franchising.....	16
1.5.2.3 Yönetim Anlaşması.....	17
1.5.2.4 Anlaşmalı Üretim	17
1.5.3 Yatırıma Dayalı Giriş	17
1.5.3.1 Ortak Yatırım	17
1.5.3.2 Uluslararası Birleşme ve Satın Alma	18
1.5.3.3 Doğrudan Yabancı Yatırım	18
1.6 Dış Ticaret Teorileri	19
1.6.1 Geleneksel Ticaret Teorileri	19
1.6.1.1 Merkantilizm	19
1.6.1.2 Klasik Dış Ticaret Teorisi	20
1.6.1.3 Faktör Donatımı (Hecksher-Ohlin) Teorisi.....	21

1.6.2 Yeni Dış Ticaret Teorileri	23
1.6.2.1 Nitelikli İşgücü Teorisi	23
1.6.2.2 Teknoloji Açığı Teorisi	24
1.6.2.3 Ürün Dönemleri Teorisi	25
1.6.2.4 Tercihlerde Benzerlik Teorisi	26
1.6.2.5 Ölçek Ekonomileri Teorisi	27
1.6.2.6 Monopolcü Rekabet Teorisi	27
1.7 Dış Ticarete Etki Eden Faktörler	28
1.7.1 Gelir Seviyeleri	29
1.7.2 Ödemeler Dengesi	29
1.7.3 Krizler	29
1.7.4 Ticari Reformlar	30
1.7.5 Faiz Oranları	30
1.7.6 Demografik-Coğrafik Faktörler	31
1.7.7 Enflasyon	31
İKİNCİ BÖLÜM	33
2. EKONOMİK BÜYÜME VE MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER	33
2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı	33
2.2 Ekonomik Büyümenin Önemi	35
2.3 Ekonomik Büyüme Türleri	36
2.4 Ekonomik Büyüme Modelleri	37
2.4.1 Klasik Büyüme Modeli	37
2.4.1.1 Adam Smith Modeli	37
2.4.1.2 Thomas Malthus Modeli	39
2.4.1.3 David Ricardo Modeli	41
2.4.2 Marksist Büyüme Modeli	42
2.4.3 Keynesyen Büyüme Modeli	44
2.4.4 Harrod - Domar Büyüme Modeli	45
2.4.5 Neo-Klasik Büyüme Modeli	47
2.4.6 İçsel Büyüme Modelleri	49
2.4.6.1 Romer'in Bilgi Birikimi Modeli	49
2.4.6.2 Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli	51
2.4.6.3 Barro'nun Kamu Politikası Modeli	52
2.4.6.4 Ar-Ge Tabanlı Model	52
2.4.6.5 AK Modeli	53
2.4.7 Schumpeter ve Yenilik Modeli	54
2.5 Ekonomik Büyümenin Belirleyici Unsurları	56
2.5.1 Doğal Kaynaklar	56
2.5.2 Sermaye	57
2.5.3 Emek (İşgücü)	57
2.5.4 Teknolojik Gelişme	58
2.6 Ekonomik Büyüme ve Makroekonomik Faktörlerin İlişkisi	59
2.6.1 İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	59
2.6.2 İhracatın Ekonomik Büyümeye Etkisi	61
2.6.3 Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi	63
2.6.4 Enflasyon Oranı ve Ekonomik Büyüme	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	68
3. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	68

3.1 Çalışmanın Amacı	68
3.2 . Ampirik Literatür.....	68
3.3 Veri Seti	80
3.4 Yöntem	84
3.4.1 . Birim Kök Testi	85
3.4.2 . Gecikme Sayısının Belirlenmesi	88
3.4.3 . Johansen Eşbütünleşme Testi	89
3.4.4 . Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	93
3.5 . Tanısal Testler	96
3.5.1 . Otokorelasyon Testi	96
3.5.2 . Değişen Varyans Testi.....	97
3.5.3 . Normallik Testi.....	98
SONUÇ.....	101
KAYNAKLAR	104



ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 3.1 Türkiye GSYİH Değeri.....	80
Şekil 3.2 Türkiye İhracat ve GSYİH Değeri.....	81
Şekil 3.3 Türkiye İthalat ve GSYİH Değeri.....	82
Şekil 3.4 Türkiye Doğrudan Yabancı Yatırım ve GSYİH Değeri	83
Şekil 3.5 Türkiye Enflasyon ve GSYİH Değeri.....	84
Şekil 4.1. Birinci Farkı Alınmış Serilerin Grafikleri	88



TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları	85
Tablo 3.2 ADF ve PP Durağanlık Testi Sonuçları	87
Tablo 3.3 Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri.....	89
Tablo 3.4 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları (İz İstatistikleri)	92
Tablo 3.5 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Maksimum Özdeğer)	93
Tablo 3.6 Vektör Hata Düzeltme Modeli Eşbütünleşme Sonuçları	94
Tablo 3.7 Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	95
Tablo 3.8. Otokorelasyon LM Test Sonuçları	97
Tablo 3.9. Değişen Varyans Test Sonuçları	98
Tablo 3.10. Normallik Testi Sonuçları	99

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
çev.:	: Çeviren
exp	: İhracat
fdi	: Doğrudan Yabancı Yatırım
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
imp	: İthalat
ADF	: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Testi
PP	: Phillips–Perron Durağanlık Testi
MPC	: Marjinal Tüketim Eğilimi
GDP	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)
VECM	: Vektör Hata Düzeltme Modeli

TEŞEKKÜR

Değerli Doç. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU 'na olan minnettarlığımı dile getirmek isterim. Tezimin tamamlanmasında sağladığı temel destek, gösterdiği fedakârlık ve ayırdığı kıymetli zaman için kendisine içten şükranlarımı iletmek istiyorum. Kendisi büyük sabrı ve zengin araştırma deneyimiyle bilimsel bir öncü olarak benim için gerçek bir rehber oldu.

Ayrıca Ekonomi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Fatih KONUR 'a özel teşekkürlerimi sunmak isterim. Bilimsel yolculuğumda bana rehberlik eden ve destek olan tüm kıymetli hocalarıma içten şükranlarımı iletiyorum.

Sevgili eşim inas'a, her zaman yanımda olduğu, sabrı ve anlayışıyla beni desteklediği ve yazım sürecinde ihtiyaç duyduğumda her türlü desteği sağladığı için bir teşekkür borçluyum.

Son olarak bu süreçte yanımda olan, desteklerini esirgemeyen ve cesaret veren sevgili anne-rahmetli babam, kardeşlerim ve tüm sevdiklerime içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Hepinize destekleriniz için şükranlarımı sunar, bu çalışmanın bilgi ve bilim hizmetine küçük bir katkı sağlamasını umarım.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme açısın en önemli faktörlerden birisi dış ticarettir. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler genellikle mal yada hizmetlerin ihracat ve ithalat faaliyetlerinde konu olması ile mümkündür. Söz konusu hususlar ülkelerin makroekonomik yapısında ortaya çıkan değişimlerden bağımsız ele alınamamalıdır. Dolayısıyla ülkede yaşanan makroekonomik koşullar gerek dış ticareti gerekse de ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir.

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki ekonomi biliminin en temel araştırma konularından biri olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda, uluslararası ekonomi alanında ekonomik büyümenin dış ticaret açısından açıklanmasına yönelik çeşitli teoriler bulunmaktadır. Irwin (1998)'e göre ekonomi alanındaki en yaygın teorilerden biri, dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği teorisidir.

Farklı ülkeler ve dönemler için ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki bağ değişkenlik göstermektedir. Birçok yazar (Balaguer vd., 2015; Feder, 1982; Greenaway ve Nam, 1988; Krueger, 1980; Michaely, 1977) ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Tüm bu çalışmalar, uluslararası ticaretin ekonomik büyüme oranı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu hipotezini destekleyen kanıtlar sunmaktadır.

İktisadi faaliyetlerde temel amaç, birey ve toplumların kullandığı mal ya da hizmet ürünlerinin niteliklerinin ve niceliklerinin geliştirilmesi, ekonomik büyümenin sağlanması ve toplumun refah düzeyinin artırılmasıdır. Bu amaca ulaşabilmesi adına dış aleme açık bir iktisadi yapı benimsenmelidir. İktisadi faaliyetler doğrultusunda ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi, ödemeler dengesinin korunabilmesi ve ekonomik büyümenin hızlandırılabilmesi için dış ticaret oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bu doğrultuda ekonomik büyüme, dış ticaret ve makroekonomik faktörler arasındaki ilişki bu çalışmanın temel araştırma konusunu oluşturmaktadır. Birçok çalışmanın temelini oluşturan bu konudaki çalışmada, Türkiye için 1984 yılından itibaren Turgut Özal ile başlayan yeni ekonomi politikalarının başlangıç döneminden günümüze kadar olan süreci esas almıştır.

Ekonomik büyüme üzerinde etkili olan çok sayıda faktör olduğu açıktır. Bununla birlikte, her ülkenin kendi iç dinamikleri ve küresel ekonomik koşulların yanı sıra makroekonomik değişkenlerin de ekonomik büyüme üzerinde etkisi vardır. Ülkelerin kendi iç dinamikleri, küresel ekonomik görünüm ve makroekonomik faktörlerin etki derecelerini belirlemek ekonomik büyüme açısından oldukça önemlidir. Makroekonomik faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Dış ticaret, diğer makroekonomik faktörlerin değişimiyle birlikte ekonomik büyüme üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı dış ticaret göstergeleri olan ithalat ve ihracat ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki ilişkisini belirlemek ve gelecek dönemler adına ekonomik büyüme düzeyi için bir öngörü oluşturulmasını sağlamaktır.

Çalışma temel amacı doğrultusunda üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak dış ticaret kavramsal olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda dış ticaretin tanımı ve önemi açıklanmış, dış ticaret türleri olan ihracat ve ithalat konularına değinilmiş, dış ticaretin nedenleri, üretim farklılıkları, fiyat farklılıkları, ürünün farklılıkları ve tüketici tercihleri detaylı olarak ele alınmıştır. Ayrıca dış ticarete giriş biçimleri incelenmiştir. Bu kapsamda ihracat eksenli giriş olan doğrudan ihracat ve dolaylı ihracat konuları sunulmuştur. Bununla birlikte ihracata anlaşmaya dayalı girişler olan lisans anlaşmaları, franchising, yönetim anlaşması ve anlaşmalı üretim yöntemleri ifade edilmiştir. Çalışma kapsamında geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri açıklanarak dış ticarete etki eden faktörler olan gelir seviyesi, ödemeler dengesi, krizler, ticari reformlar, faiz oranları, demografik ve coğrafik faktörler ile enflasyon konuları incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik büyüme ve makroekonomik faktörler konusu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ekonomik büyüme kavramı, ekonomik büyümenin önemi, ekonomik büyüme türleri ve ekonomik büyüme modelleri incelenmiştir. Bu doğrultuda klasik büyüme modellerinden Adam Smith modeli, Thomas Malthus modeli, David Ricardo Modeli ele alınmıştır. Ayrıca Marksist Büyüme Modeli, Keynesyen Büyüme Modeli, Harrod – Domar Büyüme Modeli, Neo-Klasik Büyüme Modeli ve içsel büyüme modelleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca ekonomik büyümenin belirleyici

unsurları olan doğal kaynaklar, sermaye, emek ve teknolojik gelişmeye değinilmiştir. Ekonomik büyüme ve makroekonomik faktörlerle ilişkisine dair, ithalatın, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde etkisi üzerinde durulurken enflasyon oranı ve ekonomik büyüme ile ilgili konular açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ekonomik büyüme ile dış ticaret ve enflasyon ilişkisi ampirik olarak ortaya konularak çıkarımlar yapılmıştır. Böylece Türkiye'nin son 38 yıllık makroekonomi politikalarındaki değişimlerin ülke ekonomisine olan etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.



BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL OLARAK DIŞ TİCARET

Dünya genelinde 190'dan fazla ülke bulunmaktadır. Günümüzde ekonomik rejimden bağımsız olarak tüm ülkeler uluslararası ticarete katılmaktadırlar. Her ülkede üretilen bir takım mal ve hizmetler, diğer ülkelerdeki bireyler, firmalar, hükümetler gibi ekonomik birimlere satılmakta, yurt dışında üretilen ürünler ise satın alınmaktadır (Husted ve Melvin, 2013, s.3).

Bir ülkenin ticaret dengesi, aldığı ve sattığı değer (genellikle hem mal hem de hizmet dahil) arasındaki farktır. İthalatından fazla ihracat yapan ülkelerin ticaret fazlası, ihraç ettiğinden fazla ithalat yapan ülkelerin ise dış ticaret açığı verdiği söylenmektedir (Feenstra ve Taylor, 2014, s.3-4).

Uluslararası ticaret, insanlar arasındaki köprü olmaya devam etmektedir. Dünyada ticaretin kökeni taş devrine kadar dayanmaktadır. Bu çağda avcılık ve toplayıcılık olmadığı için insanlar küçük üreticiler olarak kendi yiyeceklerini ve ihtiyaçlarını kendileri üretmişlerdir. Zamanla bu çağın insanı ürettiklerinden farklı mallara ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde insanlar ihtiyaç duydukları malları tedarik etmek için kendi mallarını diğer küçük üreticilerle değiş tokuş ettiler. Bu süreçte sadece takas ekonomisi kavramı değil, ticaret de doğmuştur (Terzea, 2016, s.244).

1.1 Dış Ticaret Kavramı

Dış ticaret, ülkeler arasında mal ve hizmet değişimini ifade eden uluslararası bir ekonomi sürecidir. Ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası pazarda farklı ülkelerin ürettikleri malların ve hizmetlerin alınıp satılması anlamına gelen dış ticaret, uluslararası ticaret olarak da adlandırılır. Ülkeler arasında gerçekleşen ticari işlemler, özel bankaların ve merkez bankalarının sağladığı uluslararası finans sistemi sayesinde kolaylaşmaktadır. Bu sayede, farklı para birimleri arasındaki döviz işlemleri gerçekleştirilebilmekte ve malların satın alınıp satılması desteklenmektedir (Bloomfield, 1938: 719).

Uluslararası ticaret ve ona eşlik eden finansal işlemler genellikle, bir ülkenin bolca ürettiği malları satmak, ihtiyaç duyduğu malları temin etmek amacıyla gerçekleştirilir. Diğer ekonomik politikalarla uyum içinde yürüyen bu tür işlemler,

bir ülkenin yaşam standardını yükseltme eğilimindedir. Modern tarihin çoğu zamanı, ülkeler arasında daha özgür ticaretin teşvik edilmesine yönelik çabalarla geçmiştir (Beck, 2002: 109).

Uluslararası ticaret, ülkeler veya bölgeler arasında sermaye, mal ve hizmet alım satımını ifade eder ve çoğu ülkede gayrisafi yurtiçi hasılanın önemli bir kısmını oluşturur. Sanayileşme, gelişmiş ulaşım ağları, küreselleşme, çok uluslu şirketler ve dış kaynak kullanımı kapsamında uluslararası ticaret sistemi üzerinde önemli etkileri vardır. Küreselleşmenin sürdürülebilirliği açısından uluslararası ticaretin geliştirilmesi hayati öneme sahiptir. Bir ülke ekonomisi için uluslararası ticaret önemli bir gelir kaynağı oluşturabilmektedir (Soukiazis ve Antunes, 2011: 1363).

Uluslararası ticaret, temelinde iç ticaretle benzerdir. Nitekim tarafların motivasyon ve davranışları, işlemin sınırlar ötesinde olup olmamasına bağlı olarak değişmez. Ana farklılık, dış ticaretin iç ticarete kıyasla daha yüksek maliyetler getirmesidir. Bunun sebebi, sınırların genellikle vergiler, sınır geçiş gecikmelerinden kaynaklanan zaman maliyetleri ve farklı para birimleri, yasal sistemler, kültürler gibi faktörlere bağlı ek maliyetler yüklemesi (Hirschman, 1980: 73).

Dış ticaret kavramı genel anlamda, uluslararası mal ve hizmetlerin alım satımını kapsamaktadır. Kavram içinde yatırım gelir ve giderleri, mal ve hizmet ticareti, cari işlemler, mal ihracatı ve ithalatı yer alır. Dolayısıyla dış ticaret, ihracat ve ithalat faaliyetlerinden oluşur. Ülkeler için önemli hedeflerden biri, ihracatı artırıp ithalatı azaltmaktır. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla alınan karar, önlem ve uygulamalar dış ticaret politikalarını oluşturur. Politikalar sayesinde ülke ekonomileri ihracatlarını artırıp ithalatlarını minimize edebilirler (Şerefli, 2016: 137).

Dış ticaret, devletlerin birbirleri ile yapmış oldukları mal, hizmet, sermaye ve bunun yanı sıra fikri mülkiyet hakları ticaretinin tamamını kapsamaktadır. Yine dış ticaret, devletlerin başta ekonomik ve siyasal olmak üzere çeşitli yönlerden dünyada söz sahibi olması, zenginleşmesi, ekonomik büyümesini gerçekleştirerek ayrıca kalkınmasını sağlaması ve ekonomik birimlerinin faydalarını maksimize edilmesi adına önem teşkil etmektedir (Penceci, 2019: 5)

Dış ticaretin ülke ekonomilerine etkileri söz konusudur. Ulusal ekonomiyi yeniden dizayn edebilecek fonksiyona sahiptir. Yine dış ticaretin gelişmesi üretim artışını sağlarken meydana gelecek rekabet koşulları işgücünde verimliliği arttıracak dolayısıyla büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Ülke ekonomisinde meydana gelebilecek olumsuz durumlar karşısında örneğin; ekonominin daralması söz konusu olduğunda şirketlerin ya da ekonomik birimlerin dışa açılması üretimde ve istihdamda meydana gelebilecek olası kayıpları önleyecektir. Dolayısıyla küreselleşen dünyada, dünyanın adeta tek pazar haline gelmesi ithalat ve ihracatın gerek reel ekonomi gerekse de finansal ekonomi üzerindeki önemini ifade etmektedir (Aytaç ve Akduğan, 2012: 56).

Başka bir ifade ile bağımsız ülkelerin aralarında gerçekleştirdikleri fikri mülkiyet hakları, mal, hizmet ve sermaye ticareti dış ticaret kapsamında yer almaktadır. Bu bağlamda bir ülkede üretilen mal veya hizmetlerin, fikri mülkiyet hakları ve sermayenin üretilen ülkeden farklı bir ülke veya bölgede satılmasına, dağıtılmasına veya her türlü farklı şekillerde faydalanılması için tüketicilere ve araçlara sunulması dış ticarettir. Kısa bir şekilde ifade etmek gerekirse dış ticaret, ithalat ve ihracat faaliyetleri bütünüdür (Gültekin ve Savcı, 2012: 2).

Karacan (2010, s.5) dış ticareti, bütün ülkeler kendilerinde üretilmeyen veya kendilerinden daha ucuza ürün ve hizmetleri üreten ülkelere mal ve hizmet satın almaları ya da tam tersi olarak aynı sebeplerden dolayı başka bir ülke tarafından ürün ve hizmetler satın alması süreci olarak tanımlamıştır.

Uluslararası ticarete ilişkin teorik yaklaşımlar zaman içerisinde iki ana akım şekillenmiştir. Bunlardan ilki geleneksel uluslararası ticaret teorileridir. İkincisi ise zamanla gelişen ve değişen koşulları daha iyi açıklayan yeni nesil uluslararası ticaret teorileridir. Klasik dönemde ortaya çıkan ve ülkelerin kaynak avantajlarına dayanan teoriler geleneksel yaklaşımı temsil ederken, imalat çıktılarındaki ölçek ekonomileri, bilgi ve sermaye hareketlerini de içine alan yaklaşımlar yeni ticaret teorileri olarak literatüre girmiştir. Klasik dış ticaret teorileri ölçeğe göre sabit getiri ve bunun yanı sıra tam rekabet koşulları varsayımını kabul ederken diğer taraftan yeni dış ticaret teorileri ise ölçek ekonomilerinin varlığını, eksik rekabet koşullarını ve devletin dış ticarete gerek düzenleyici gerekse de müdahaleci bir yapısı olması gerektiğini kabul etmektedir (Çakmak, 2004: 49).

1.2 Dış Ticaretin Önemi

1980'li yıllarda küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte ülkeler dışa açılmaya ve dış ticarete önem vermeye başlamıştır. Ülkeler hem dış ticaret politikalarını değiştirmiş hem de ihracata yönelik üretim sistemine yönelmiştir. Bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyini artırabilmesi için milli gelirini yükseltmesi gerekir. Milli gelirin artmasında en önemli unsurlardan biri de dış ticarettir (Topcuoğlu, 2020: 118).

Dış ticaret, farklı ülkeler arasında yaşam standartlarının yükseltilmesinde, istihdam olanaklarının artırılmasında ve tüketicilerin çeşitli mallara erişiminin kolaylaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Tarih boyunca uygarlıklar arası ticaretin var olduğu bilinen uluslararası ticaret, günümüzde de önemini korumaktadır. Son yıllarda ihracat ve ithalatın gayrisafi yurt içi hasılaya katkısının artması ile uluslararası ticaretin ekonomiler üzerindeki etkisi daha da fazla hissedilir hale gelmiştir. Farklı ülkelerin rekabet güçlerini ve işbirliklerini destekleyen uluslararası ticaret, küresel ekonominin de itici gücü konumundadır (Rose, 2007: 28).

Ülkelerin zenginleşebilmesi, iktisadi ve politik bakımdan küresel anlamda etkin olabilmesi, kalkınabilmesi ve iktisadi olarak söz sahibi olabilmeleri bağlamlarında dış ticaret önemli bir olgudur. Yüksek teknoloji seviyesiyle desteklenmekte olan istikrar temelli makroekonomik birimlerin varlığı o ülkenin dış ticaret anlamında etkin bir rekabet gücünü elinde bulundurduğu anlamına gelmektedir. Ülkeler, karşılaştırmalı üstünlük yapılarına, teknoloji seviyelerine, doğal kaynaklarına ve yetişmiş insan gücü potansiyellerine göre dış ticaret alanında avantajlı bir konumda olabilmektelerdir. Fakat hiç kolay olmayan bir uzmanlık alanı olan dış ticaret, iyi yönetilmediğinde ülkeleri geri dönülemez bir sona götürebilmektedir. (Gültekin, 2011: 31).

Dış ticaret ülkelerde çeşitli sorunlara sebep olabilmektedir. Bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Gültekin ve Savcı, 2012: 2):

- Ülke için ödemeler dengesi açığına,
- Dış borçların aşırı büyümesi ve kronikleşmesine,

- Döviz kurlarında yüksek volatilititeye ve bu volatilitenin ülkede ortaya çıkardığı krizlere sebep olabilmektedir.

Bu sorunlara engel olmak veya kontrol altına alabilmek adına dış ticaretin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle birlikte ekonomik olarak sınırların yok olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber dış ticaret kavramı bütün ekonomiler için göz ardı edilemez bir önem haline gelmiştir. Neo-liberal politikaların da etkisiyle birlikte ülkeler çeşitli sebeplerden dolayı kendi ekonomilerini dışa açmakla birlikte kendilerini başka ülke ekonomilerine dahil etme çabası içindelerdir. Dış ticaret denizinde yelken açmak ülkeler için artık keyfi bir uygulama olmaktan çok kaynakların etkin kullanımı ve ürün/hizmetler için yeni pazarlar bulmak amacıyla bir zorunluluk haline gelmiştir (Ayhan, 2016: 38).

Uluslararası ticaretin ekonomik büyümedeki rolü son derece önemlidir. Uluslararası ticaret rekabeti, beraberinde uzmanlaşmayı ve ölçek ekonomilerini teşvik edicidir ve karşılaştırmalı üstünlük bağlamında kaynak tahsisine yardım eder (Wang vd. 2010: 894).

Dış ticaret, bir ülkenin ekonomik büyümesinin bir simülatörü görevi görür. Aynı zamanda çeşitli ülkelerin kaynaklarının optimal kullanımına yardımcı olur. Dış ticaret işletmelerin genişlemesine, tekelci varlıkların çözülmesine ve rekabetin artmasına yardımcı olur. Aynı zamanda ürün yeniliğini teşvik eder ve aralarından seçim yapılabilecek daha geniş kullanılabilirlik mal ve hizmetler sunar. İş süreçlerinde benimsenen modern teknikler, ürün kalite ve standardını yükseltmeye yardımcı olur (Sjöholm, 2003: 344).

Dış ticaret çeşitli ülkelerin kaynaklarının optimal kullanımına yardımcı olur. Ev sahibi ülke açısından yabancı yatırım, istihdam fırsatlarının genişletilmesine yardımcı olur ve insan gücü ve diğer kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlarken çok uluslu şirketler de yerli tedarikçilerin genişlemesine yardımcı olmaktadır (Prasad, 1977: 55).

İş süreçlerinde benimsenen modern teknikler, ürün kalitesinin ve standardın yükseltilmesine ve maliyetlerin düşürülmesine yardımcı olmaktadır. Yabancı yatırımcılar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere teknik ve yönetimsel bilgi aktarımı sağlar. İnsan gücünün yetiştirilmesine ve geliştirilmesine ve düşük

malıyetli operasyon tekniklerinin benimsenmesine yardımcı olmaktadır (Hrechyshkina ve Samakhavets, 2019: 49).

Emtia fiyat seviyesindeki dalgalanmalar, dış ticarete seçici olarak müsamaha gösterilerek kontrol edilebilir. Örneğin, belirli bir malın fiyatı arz yetersizliği nedeniyle yükselirse, artışı dengelemek için aynı mal ithal edilebilir. Benzer şekilde, iç piyasada artan arz nedeniyle bir emtia fiyatı düşerse, fiyatları optimal seviyeye yükseltmek için fazlalık ihraç edilebilir. Yabancı sermayenin infüzyonu, istihdam sektörünün genişlemesine yardımcı olmaktadır. Ev sahibi ülkede gelir ve yatırım seviyesini yükseltmeye yardımcı olmaktadır (Alamgir, 2008: 988).

Tasarruf, dış ticaret, döviz ve teknoloji ekonomik kalkınma için kritik öneme sahiptir. Yabancı yatırım, tasarruf boşluklarını, ticaret ve teknoloji boşluklarını doldurarak ekonomik kalkınmaya yardımcı olur. Yabancı yatırım, kurumlar vergisi şeklinde devlet gelirini artırmaya yardımcı olur. Ayrıca ihracatı artırarak ve buna bağlı olarak ithalatta azalma sağlayarak ticaret açığını azaltmaya yardımcı olmaktadır. Dış ticaret, ülkeler arasındaki ilişkileri belirleyen önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Tersine, samimi ilişkiler ayrıca ticari ilişkilerin desteklenmesine ve dünya ekonomik entegrasyonuna ve siyasi barışın sağlanmasına yardımcı olabilmektedir (Marvel, 1980: 103).

1.3 Dış Ticaret Türleri

Dış ticaret genel anlamda yurt içindeki ürünlerin dışarı satılmasını içeren ihracat ve yurt dışındaki ürünlerin satın alınması olarak ifade edilen ithalat olmak üzere en genel anlamda iki başlık altında incelenmektedir.

1.3.1 İhracat

İhracat mevzuatına göre; ihracat, Türkiye gümrük sınırları dışına veya serbest bölgelere malların ihraç edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Mevzuat uyarınca ihracat; ihraç edilecek malların ihracat mevzuatı ve gümrük mevzuatına uygun olarak Türkiye gümrük sınırları dışına çıkarılması veya yetkili kurum tarafından ihracat olarak kabul edilen diğer çıkış işlemlerini kapsamaktadır. Bu tanıma göre ihracat, yasal düzenlemelere uygun olarak ülke dışına ve serbest

bölgelere yapılan ticari malların teslimi anlamına gelmektedir (İhracat Yönetmeliği, 1996: 7). Ecer ve Canitez (2005, s.316) ulusal sınırların dışındaki piyasalardaki müşterilerin belirlenmesi, ürün/hizmet satışının yapılması ve ürün/hizmetlerin nihai tüketiciye ulaştırılması sürecini ihracat olarak tanımlamışlardır.

Arzova (2006) ise ihracatı geniş bir şekilde; bir mal veya değer in ülke sınırları içinde üretilip veya başka bir ülkeden satın alınıp, üretilen ya da satın alınan ilgili ürün veya değerin yurt dışına belirli bir bedel karşılığı satılması sürecidir. Daha dar bir tanımla ise, yurt dışına yapılan ürün veya değ er satışları bağlamında ürünlerin veya değ erlerin yurt dışına gönderilmesi olarak tanımlamıştır. Uluslararası piyasalara çeşitli mal veya hizmetlerin satılması ve gönderilmesi süreci ihracat olarak adlandırılmaktadır. Yurt içinden yurt dışına doğru mal ve hizmet tedarikleri ve bu tedariklerden elde edilen gelirlerin yurt içine geri gelmesi olarak ifade edilebilecek uluslararası satış sürecini kapsamakta ve döviz tedariki olarak ihracatı gerçekleştiren ülkeye son derece faydalı bir faaliyettir (Arzova, 2006: 5).

1.3.2 İthalat

İthalat, bir ülkedeki alıcıların kendi ülkeleri dışındaki ülkelerde üretilmiş mal/hizmetleri satın almalarına veya dış ticaret ilişkileri bağlamında, bir ülkenin diğer ülkelerden mal ve hizmetler satın almasıdır (Seyidoğlu, 2002: 296). Gürsoy (2015, s.257) ülke dışında üretilen bir ürünün ithalat ve gümrük mevzuatına uyacak biçimde ülkeye getirilmesi bunun akabinde ürünün bedelinin ödenmesinin kambyo mevzuatına uygun bir şekilde yapılması sürecini ithalat olarak tanımlamıştır.

Bedestenci ve Canitez (2004, s.102) ithalatı; bir malın veya ekonomik değerin yürürlükteki mevzuata uygun bir biçimde, gerçek veya tüzel kişiler tarafından fiilen satın alınması ve satın alınan malın veya ekonomik değerin bedelinin yurt dışına ulaştırılması süreci olarak tanımlamıştır.

Genel anlam da ülke ekonomilerinin uluslararası rekabetin içinde olduğu piyasada ithalat, dünyada dış ticaret engellerini kaldırarak, gelişmekte olan ülkeler için büyüme hızlarını artırma imkânı, gelişmiş ülkeler içinse büyüme hızındaki ivmelerini devam ettirme veya hızlandırma imkânı sağlayan önemli bir araçtır. Fakat ülkelerden diğer ülkelere döviz çıkışı gerektirdiği ve ülkede üretilen mallar

yerine diğerk ülkelerin ürettikleri malların kullanılması hem yerli üreticiler hem de ülkenin ekonomisi üzerinde olumsuz sonuçlar oluşturabileceğı için ithalat ülkelerce çok istenmeyen bir faaliyettir (Koç, 2015: 11).

1.4 Dış Ticaretin Nedenleri

Dış ticaretin en belirgin sebebi ülkelerin kendi ülkelerinde üretemedikleri veyahut üretebilse bile bu üretimin maliyetinin çok yüksek olmasıdır. Hangi ülke olursa olsun ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynaklara sahip değildir. Bununla birlikte ülkeler ellerindeki fazla olan kaynakları mantıksal çerçeveden bakıldığında değerlendirmesi gerekmektedir. Bu iki durumun oluşturmuş olduğu ortam uluslararası ticaret ortamıdır (Çelik vd. 2009: 1).

Utkulu (2005, s.3) ticaretin uluslararası boyuta taşınmasının nedenini dört temel başlık altında toplamıştır. Bunlar ülkelerin üretimlerinin yetersiz kalması, ülkelerde üretim faaliyetleri sonucunda üretim fazlası oluşması, ülkeler arasında maliyet farklılıklarından kaynaklanan fiyat farklılıklarının olması ve son olarak da ürün farklılıklarının olmasıdır. Bu dört sebepten en ön planda olanının fiyat farklılıkları olduğuna değinmiştir.

1.4.1 Üretim Farklılıkları

Dünyadaki doğal kaynaklara her ülke eşit şekilde sahip değildir. Haliyle üretim için gerekli olan hammaddenin her ülke için aynı olduğu düşünöldüğünde ülkeler her zaman ve her konuda talebi karşılayamazlar. Bununla birlikte ülkelerin yetişmiş işgücü ve teknoloji gibi imkanları da aynı olmadığı için yine talebi karşılamakta zorlanabilmektedirler. İşte bu imkân ve olanakların getirmiş olduğu şartlar altında ülkeler bazı ürünlerde üretim fazlası bazı ürünlerde ise üretim eksiğıyle karşılaşabilmektedirler. Bu durumda yurt içindeki üretimin, talebi karşılayamadığı durumlarda ortaya çıkan açığa üretim yetersizliğı veya eksikliğı tam tersi olarak da yurt içindeki arzın talepten fazla olması durumuna da üretim fazlası denmektedir (Utkulu, 2005: 4).

Arabistan, Rusya ve Afrika ülkeleri gibi bazı ülkeler petrol, doğalgaz ve altın gibi yeraltı kaynaklarına sahipken Brezilya, Norveç ve Türkiye gibi bazı ülkeler ise deniz, göl ve verimli araziler gibi yerüstü kaynaklarına sahiptirler. Bu

bağlamda bakıldığında, üretim farklılıklarının nedenleri dört başlıkta incelenebilir (Çelik vd. 2009: 2):

- Coğrafi Farklılıklar
- İklim
- Teknoloji
- Yetişmiş İşgücü ve Gelişmiş Girişimcilik

Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı bir ülke talepten fazla üretebilirken bir başka ülke talebi karşılayabilecek üretimi yapamamaktadır. Bunun neticesinde de dış ticaret faaliyetlerine başvurulmaktadır.

1.4.2 Fiyat Farklılıkları

Fiyat farklılıklarını daha iyi anlamak için iktisat alanındaki Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler ve Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorilerini bilmekte fayda vardır. Mutlak Üstünlükler Teorisinde Adam Smith, bir ülke diğer ülkelere göre hangi ürünü daha düşük maliyetle üretebiliyorsa o ürün üzerine uzmanlaşmalı ve bu ürünü daha pahalıya üreten ülkelere satması gerektiğini, ayrıca diğer ülkelere kıyasla daha pahalıya ürettiği ürünleri de daha ucuza üreten ülkelere satın alması gerektiğini söylemiştir. Adam Smith bu şekilde ülkelerin refah seviyesinin artacağını savunmuştur (Seyidoğlu, 2003: 17).

Ricardo, Mukayeseli Üstünlükler Teorisinde ülkelerin diğer ülkelere daha verimli yani ucuza üretim yaptıkları ürünler yerine bu ürünlerin içinde mukayese (karşılaştırma) yaparak en etkin ürünleri seçip sadece seçilen bu ürünlerde uzmanlaşması gerektiğini söylemiştir. Böylece daha az üstün (maliyeti daha düşük) olduğu ürünler için kullanacağı kaynakları israf etmemiş olacaktır. Ülkelerin daha pahalıya ürettiği ürünleri ise kendinden daha ucuza ürettiği ülkelere ithal etmesinin kaynak verimliliğinin en üst seviyede olacağını ve buna bağlı olarak ekonomik olarak refah düzeylerinin artacağı görüşündedir (Seyidoğlu, 2003: 18).

Aynı ürünler üretilse bile bu üretilen ürün bazı ülkelerin daha iyi üretim teknikleri ve faktörlerine sahip olması sebebiyle o ülkede daha verimli bir şekilde

üretilmesi ve ucuza mal olması ülkelerin bu ürünleri daha düşük bir fiyattan arz edebilmelerini sağlamaktadır. Bun bağlamda ülkeler bilhassa talep esnekliğini yüksek olan ürünler için ihraç fiyatlarının düşüklüğü sebebiyle küresel piyasada satışlarını arttırabilmektelerdir. Dış ticaret teorilerinin de etkisiyle uluslararası ticaret, etkin ve etkileşimli bir biçimde devam etmekte olup ülkelerin sahip olduğu doğal ve kıt kaynakları en etkili şekilde kullanmaya çalışmasından dolayı fiyat ve maliyet farkları ortaya çıkmaktadır. Ülkeler de ekonomik refahlarını arttırmak için oluşan fiyat farklılıklarını kullanarak dış ticaret faaliyetlerini yürütmektelerdir (Çelik vd. 2009: 2).

1.4.3 Ürünün Farklılıkları ve Tüketici Tercihleri

Fiyat farklılıkları kadar önemli olan ürün farklılıklarının temelinde Mukayeseli Üstünlükler Teorisi yatmaktadır (Utkulu, 2005: 4). Farklı ülkelerde üretilen aynı ürünler, dayanıklılık, kalite, fonksiyon, fiyat ve biçimsel olarak farklılık gösterebilmektedir. Bu durumda aynı ürünler üretilen ülkeden başka bir ülkedeki farklı tüketici gruplarına hitap edebilmektedir. Bunun sebepleri gelir düzeyi, tüketici zevkleri ve ürün kalitesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin gelir ve gelişmişlik düzeyi düşük ülkelerde az yakan işlevsel araçlar tercih edilirken gelişmiş ve yüksek gelir grubundaki ülkelerde lüks ve gösterişli araçlar tercih edilmektedir. Başka bir örnek verecek olursak, Afrika'daki sıcak ülkelerde kullanılan ürünlerde sıcağa ve güneşe daha dayanıklı olanların tercih edilmesine karşın Norveç ve Rusya gibi soğuk ülkelerde ise soğuğa dayanıklı ürünler daha çok tercih edilmektedir (Çelik vd. 2009: 2).

1.5 Dış Ticarete Giriş Biçimleri

Dış ticarete başka ülke pazarlarında faaliyet gösterileceği için, pazara giriş yöntemi seçiminde birçok faktör dikkate alınmalıdır. Riskler, kültürel farklılıklar ve işletmenin imkanları göz önünde bulundurularak stratejik bir karar verilmelidir (Özgen ve Özseven, 2012: 2). İşletmenin pazar ve üretimi üzerindeki kontrol derecesi de önem taşıyor. Kontrol seviyesi hem işletme başarısını hem de karı etkileyeceğinden tercih edilecek yöntem bu bakımdan önem kazanmaktadır (Günay, 2005: 90).

Dış pazarlara giriş yöntemleri temelde üç gruba ayrılır: İhracata, sözleşmelere ve yatırıma dayalı yöntemler. Risk, fırsat, kontrol ihtiyacı ve sektörel dinamikler ışığında bu yöntemlerden biri veya bir kombinasyonu tercih edilebilir. Stratejik planlamada tüm bu unsurların değerlendirilmesi gerekmektedir (Taylor vd., 2000: 147). Uluslararası piyasalara giriş biçimleri yatırıma, sözleşmeye ve ihracata dayalı olmak üzere üç temel başlık altında incelenebilir.

1.5.1 İhracata Eksenli Giriş

İhracat, bir ülkenin kendi sınırları içinde ürettiği malları başka ülkelere satması anlamına gelir. Pek çok küçük ve orta ölçekli işletme uluslararası pazarlara açılırken ihracata başvurmaktadır. Çünkü ihracat onlar için uluslararasılaşmanın en gerçekçi yoludur (Kotabe ve Helsen, 2010: 299). Kaynak kıtlığı, düşük finansal kapasite, rekabetin yoğunluğu, riskten kaçınma isteği, gereken yatırım ve organizasyonel yetersizlikler işletmeleri ihracata iten unsurlar arasındadır. Böylece uluslararası pazarda söz sahibi olabilme fırsatı yakalanır (Çakıroğlu ve Can, 2021: 718). İhracat doğrudan ihracat ve dolaylı ihracat olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir.

1.5.1.1 Doğrudan İhracat

Doğrudan ihracat, işletmelerin kendi ürettikleri malları ve hizmetleri aracı kullanmadan doğrudan yabancı müşteri ve dağıtımcılara ulaştırması için kullanılan bir model olarak tanımlanabilir (Aidoo, 2015: 41). Bu modelde işletme kendi içinde ihracat departmanı oluşturarak pazar araştırması, fiyatlandırma, pazarlama iletişimi ve lojistik süreçlerini yönetir. Dolaylı ihracata göre daha yüksek kar elde edilmesini sağlar. Çünkü üretim ve pazarlama maliyetleri kontrol altında tutulabilir (Hüseynov, 2015: 694).

Doğrudan ihracatta işletmelerin yeterli bilgi birikimi, kapasite ve kaynaklara sahip olması beklenir. Bu modelle yabancı pazarın dinamiklerine ilişkin deneyim kazanılır. İlerleyen dönemlerde yapılacak doğrudan yabancı yatırımlara da bunun olumlu katkısı olur. Kısaca doğrudan ihracat, izlenebilecek etkili bir uluslararası pazarlama stratejisidir (Ağlargöz, 2016: 57).

1.5.1.1 Dolaylı İhracat

Dolaylı ihracatta üretilen mallar, işletmeler tarafından aracı firmalara satılmakta ve bu firmalar tarafından yurt dışına dağıtılmaktadır. Bilgi ve tecrübe eksikliği olan işletmeler bu yöntemle pazara ve operasyonlara ilişkin ilk deneyimlerini edinme şansı yakalayabilmektedir (Mammadov, 2012: 58). Bu yöntem az kaynak gerektirdiği, riski azalttığı ve yurt dışı pazarı test etme fırsatı sunduğu için tercih edilir. Ancak işletmenin pazarlama stratejisinde söz sahibi olamaması, aracılardan kararlarının marka imajına zarar verme ihtimali dezavantajlar arasındadır (Hollensen, 2013: 349).

İşletmeler için dolaylı ihracat, uluslararası pazar deneyimi edinmenin ilk aşaması olabilir. Geliştirilecek strateji ve birikime göre daha sonra doğrudan ihracata ya da diğer yöntemlere geçiş yapılabilir. Her iki yöntem de başarıyla kullanılabilir (Görgün ve Adıgüzel, 2020: 20). Dolaylı ihracat yöntemindeki en büyük dezavantaj, işletmenin ürününün yabancı pazardaki pazarlanma şekli ve konumlandırılması üzerindeki düşük kontrol seviyesidir. İşletme kendi pazarlama stratejisini belirleyemez, aracı firmaya bağımlı durumdadır. Aracı firmanın alabileceği yanlış kararlar ise işletmenin marka imajı ve itibarına zarar verebilir. Bunun yanı sıra fiyatlandırma, dağıtım gibi kritik unsurları yönetememek, pazardaki geri bildirimlere ve müşteri ihtiyaçlarına anında cevap verememek dolaylı ihracatın handikaplarındandır. Tüm bu sebeplerle işletmenin pazarlama faaliyetleri üzerindeki kontrol seviyesi sınırlıdır (Kotabe ve Helsen, 2010: 300).

1.5.2Anlaşmaya Dayalı Giriş

Dış piyasalara giriş biçimlerinin bir diğer sözleşmeye dayalı giriş yöntemidir. Anlaşmaya dayalı giriş biçiminde lisans anlaşmaları, franchising, yönetim sözleşmesi ve sözleşmeli üretim bulunmaktadır.

1.5.2.1 Lisans Anlaşmaları

Lisans anlaşması, yabancı bir işletmenin sınai mülkiyet hakları, teknik bilgiler, tasarımlar gibi fikri varlıklarını veya bunların bir kısmını yabancı bir pazarda kullanma izni veren bir anlaşmadır (Onkvisit ve Shaw, 2004: 249). Lisanslamada ise, lisans alan tarafından lisans verene belirli ödemeler yapılması

karşılığında; imalat yetkileri, marka ve patent kullanım hakları, teknik destek hizmetleri, ticari sırlar, pazarlama bilgileri ve benzeri bazı yetkinliklerin kullanılması için izin verilir (Albaum vd., 2016: 282).

Lisans anlaşmaları sayesinde işletmelerin elde edebileceği bazı avantajlar şunlardır (Ağlargo z, 2016: 62): i. Dış pazarlarda kendini tanıtmaya fırsatı yakalayabilir. ii. Düşük risk ve yatırımla gelir elde edebilir. iii. Karmaşık dağıtım, lojistik ve satış süreçlerinden kaçınabilir. iv. Lisans veren işletmenin ürün geliştirme ve pazarlama tecrübesinden faydalananarak, ürün ve pazar risklerini azaltabilir. v. Özellikle küçük işletmeler, sermaye ve deneyim eksikliğini bu yolla gidererek, yabancı ülkelerde ortak girişim ya da kendi şirketlerini kurma fırsatı yakalayabilirler.

Ayrıca Lisans anlaşmaları, özellikle küçük ölçekli işletmeler için büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu işletmeler genellikle uluslararasılaşma sürecinde sermaye ve sektörel tecrübe eksikliği ya  şarlar. Ancak lisans anlaşması sayesinde, lisans veren firmanın birikiminden yararlanarak ürün ve pazar risklerini minimize edebilirler. Ayrıca bu yolla düşük yatırımla dış ülke pazarlarında kendi şirketlerini kurma veya ortak girişimlerde bulunma imkânı bulurlar. Böylece sermaye ve deneyim sorununu çözerek, uluslararası arenada da kendilerine yer edinebilirler. Kısacası lisanslanma, küçük işletmelerin uluslararasılaşma sürecini kolaylaştıran önemli bir seçenektir (Bradley, 2005: 243-244).

1.5.2.2 Franchising

Franchising modelinde, marka haklarını ve bilgi birikimini elinde bulunduran bir   irket, bu varlıklarının bir kısmını da başka bir işletmeyle paylaşır (Kınacı, 2019: 14). Franchise veren taraf, franchise alan tarafa yönetim süreçlerini belirleme, pazarlama çalışmalarını yürütme, personel eğitimini düzenleme, satış noktalarını ve tasarımlarını kararlaştırma, malzeme temini, reklam ve tanıtım faaliyetlerini yönetme, standart i   yöntemlerini uygulama konusunda destek verir (Aslanoğlu, 2007: 76-77).

Franchise modeli sayesinde ana   irket, marka bilinirliğini ve gücünü artırıp daha geniş bir dağıtım a  ı oluşturabilmektedir. Böylece rakipleriyle rekabet gücü

de yükselmektedir (Mutluer, 2019: 32). Franchise veren taraf sunduğu bu imkân sayesinde yabancı pazarlardaki genişleme ve yeni ürün geliştirmeye ilişkin riskleri üstlenmek zorunda kalmaz. Bu nedenle hızlı büyümek isteyen işletmeler için franchise düşük sermaye gerektiren etkili bir yöntemdir (Levi,2006:46). Ancak bu modelin de bazı dezavantajları vardır: Franchise alan girişimcilerin bulunamaması, standartların sürdürülmesinde ve maliyet kontrolünde zorluklar yaşanabilir. Sözleşmelerde anlaşmazlıklar çıkabilir ve model taklit edilebilir (Akturan, 2008: 638).

1.5.2.3 Yönetim Anlaşması

Yönetim danışmanlığı anlaşması, bir şirketin belirli bir süre karşılığında diğer bir şirkete yönetim desteği ve uzmanlık hizmeti sağlamasını kapsar. Böylece ilgili şirket herhangi bir yatırım riski üstlenmeden ek gelir elde edebilir (Griffin ve Pustay, 2014: 376). Anlaşma, belirli bir ücret karşılığı yapılabileceği gibi, kâr payı alma veya gelecekte ortak olma şansını da içerebilir (Yalçın, 2016: 14).

1.5.2.4 Anlaşmalı Üretim

Anlaşmalı üretim modelinde, dış pazarda varlığı bulunan işletmelerle ürünlerin üretimi ve montajı için anlaşmalar yapılır (Albaum vd., 2016: 283). Bu sayede yurt dışı pazara açılmak isteyen şirket, üretim sürecini başka bir şirkete yaptırsabileceği gibi pazarlama sorumluluğunu elinde tutar. Diğer bir deyişle ürün dış pazardaki iş ortağı firma tarafından üretilirken, satış ve pazarlama faaliyetleri marka sahibi şirket tarafından gerçekleştirilir (Mammadov, 2012: 72).

1.5.3Yatırıma Dayalı Giriş

Dış piyasalara giriş biçimlerinden biri olan yatırıma dayalı giriş biçimi altında, ortak yatırım, uluslararası birleşme ve satın alma ile doğrudan yabancı yatırım başlıkları altında incelenebilir.

1.5.3.1 Ortak Yatırım

Ortak yatırım, yerli ve yabancı ortakların kendi özgün kimliklerini koruyarak birlikte bir amaç gerçekleştirmek için imzaladıkları bir sözleşmedir.

Finansal kaynaklara, teknolojiye, hammaddelere, dağıtım kanallarına ve insan kaynaklarına kolaylıkla erişim imkânı sunan etkili bir modeldir (Başar ve Gültekin, 2018: 828).

Diğer pazar giriş yöntemlerine kıyasla daha yüksek kar ve kontrol sağlaması gibi avantajları olsa da daha riskli ve maliyetlidir. Ortaklar arasında anlaşmazlıklar çıkabilir, gelecekte rakip olabilirler. Risk paylaşımı sağlanmasına rağmen, maliyet yüksekliği ve potansiyel çatışmalar dezavantaj teşkil edebilir. (Rüstemli, 2008: 54).

1.5.3.2 Uluslararası Birleşme ve Satın Alma

Satın almada bir işletmenin diğer bir işletmenin varlıklarını edinmesi söz konusu iken, birleşmede iki veya daha fazla işletmenin ortaklık kurarak yeni bir şirket oluşturması ifade edilmektedir (Birden, 2017: 2). Birleşme ve satın alma, yabancı pazarlara hızlı girebilmek isteyen işletmeler için uygun stratejilerdendir (Sert, 2008: 28).

Şirketler finansal risklerini azaltmak, yeni pazarlara açılmak, farklı sektörlere girmek, etkili yönetim imkanı yakalamak veya vergi avantajlarından yararlanmak amacıyla bu yöntemlerden birini tercih edebilmektedir. (Yalçın, 2016: 17).

1.5.3.3 Doğrudan Yabancı Yatırım

Doğrudan yabancı yatırım, hedef pazarda yeni bir şirket kurma, mevcut bir şirketi satın alma ya da var olan bir şirketle birleşme yoluyla gerçekleştirilebilir (Aidoo, 2015: 45). En ileri ve karmaşık dış pazarlara açılmanın en etkili yolu olan bu stratejiyle, şirketler hedef ülkede üretim tesisleri, pazarlama birimleri ve diğer tesisler kurmayı amaçlarlar. Fiziki varlık oluşturarak kaynak yoğun yatırıma gitme gerekliliğinden dolayı diğer giriş yöntemlerine kıyasla daha risklidir. Ancak aynı zamanda en güçlü pazar penetrasyonu imkânı da sunar (Knight vd., 2016: 410).

İşletmenin uzun vadede rekabet üstünlüğü kazanabilmesi ile birlikte, hedef ülkede üretilen ürünlerin düşük gümrük vergilerinden ve taşıma maliyetlerinden etkilenmesi, tüketici beklenti ve ihtiyaçlarına hızla cevap verebilme imkânı sunması, olası ticari engelleri aşabilme kolaylığı, döviz kuru ve enflasyondan daha

az etkilenme avantajları, şirketleri doğrudan yabancı yatırım stratejisine yöneltmekte oyun oynayan etkenler arasındadır. Böylece uzun soluklu rekabet gücü elde edilirken çeşitli risk faktörlerinden de kaçınılabilmek mümkün olur (Çakıroğlu ve Can, 2021: 718).

1.6 Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorileri genel olarak geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri olarak iki başlık altında incelenmektedir. Geleneksel ticaret teorileri; Merkantilizm Klasik Dış Ticaret Teorisi, Neo Klasik Dış Ticaret Teorisi – Faktör Donatımı (Hecksher-Ohlin) olarak ifade edilirken yeni dış ticaret teorileri ise Nitelikli İşgücü Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi, Ölçek Ekonomileri Teorisi ve Monopolcü Rekabet Teorisi olarak adlandırılmaktadır.

1.6.1 Geleneksel Ticaret Teorileri

Geleneksel ticaret teorileri; Merkantilizm, Klasik Dış Ticaret Teorisi, Neo Klasik Dış Ticaret Teorisi – Faktör Donatımı (Hecksher-Ohlin) olarak ifade edilmektedir.

1.6.1.1 Merkantilizm

Merkantilizm, 15-18. yüzyıllar arasında Avrupa'da ortaya çıkan bir ekonomik düşünce akımıydı. Buna göre altın para birimiydi ve dış ticaretin amacı bu parayı elde etmektir. Değerli madenlerin önemsenmesinin sebebi, savaş dönemlerinde bu kaynakların orduların ve donanmaların finansmanında kullanılmasıydı. Dolayısıyla merkantilizm, dış ticaret yoluyla değerli maden stoklarının artacağını ve bunun devletin gücünü yansıtacağını savunuyordu. Dış ticarete fazla vermek ve kıymetli madde rezervlerindeki artış da temel ilke olarak görülüyordu. Böylece ülkenin parasal ve askeri gücünün arttığı inancı hakimdi bu dönemde (Peker, 2015: 2).

Merkantilizm, dış ticareti bir ülkenin gücünü ve refahını artırma aracı olarak görmüştür. Bu anlayışa göre zenginlik kazanmanın yolu ihracat yapmaktan geçer. Altın, gümüş gibi kıymetli madenlerle yapılan ödemelerde ihracat önemsenip

teşvik edilirken; ithalat engellenmeye çalışılmıştır. Böylece dış ticaret fazlası veren ve ödemeler dengesinde aktif olan bir ekonomi hedeflenmiştir. O dönemde dış ticaretin sıfır toplamalı bir oyun olduğu, dünya servetinin sabit olduğu düşüncesi hakimdi. Kıymetli madenlerin sınırlı olması sebebiyle bir devletin dış ticaretten kazanç sağlaması aynı zamanda diğer devlette bir kayıp olması anlamına gelmektedir (Barış ve Şahin, 2018: 305).

1.6.1.2 Klasik Dış Ticaret Teorisi

Merkantilist sistemde zenginliğin ve servetin temelinde kıymetli madenler olduğu, bunun sebebiyle dünya servetinin sabit, dış ticaretin sıfır toplamalı bir oyun olduğu ve yalnızca ihracat yapan ülkenin kazançlı çıkacağı görüşleri hakimdir (Bayraktutan, 2003: 176). Sanayi devrimiyle kitlesel üretimin ve serbest ticaret ihtiyacının ortaya çıkması bu anlayışı yetersiz kılmıştır. Dış ticaretin ilk bilimsel incelemesi, Adam Smith'in 1776'da yayımlanan "Ulusların Zenginliği" adlı eseriyle başlamıştır. Eser merkantilist anlayışı sorgulayarak serbest ticareti savunmuştur. (Seyidoğlu, 2015: 23).

Klasik yaklaşım, dış ticarette bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceklerini savunur. Dolayısıyla devletin birey ve ekonomiye müdahale etmemesi, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışıyla ifade edilen serbest rekabet ortamının sağlanması gerektiğini ileri sürer. Klasik yaklaşımın diğer bir önemli varsayımı da ekonominin görünmez bir el olarak nitelendirilen fiyat mekanizması tarafından düzenlendiğidir. Klasik iktisatçılara göre dış ticarette de fiyat mekanizması etkilidir (Costinot ve Donaldson, 2012: 455). Tüm bunlardan hareketle Smith uzmanlaşmanın önemini vurgulamıştır. Smith'in "Mutlak Üstünlükler Teorisi" (Theory of Absolute Advantages) emeğin maliyetinin homojen olduğundan hareketle bir ülke hangi malı daha düşük maliyetle üretiyorsa söz konusu malın üretiminde uzmanlaşmaya gitmeli öte yandan daha fazla maliyetle ürettiği malı ise ithal etmelidir şeklindedir. Ancak bu teori ülkenin iki ya da daha fazla malda mutlak üstünlüğe sahip olduğunda serbest dış ticaretin nasıl ilerleyeceğini ve gerçekleşeceğini açıklamak adına eksik kalmıştır (Bernhofen ve Brown, 2018: 234). Bu durum ise David Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin (Theory of Comparative Advantages) ortaya çıkmasıyla giderilmiştir. Bu teoriye göre bir ülke, diğer ülkeye göre iki ya da daha fazla malın üretiminde

daha verimli durumda ise hangi malın üretimini görelî olarak daha düşük düşük maliyetle yapıyorsa söz konusu malda uzmanlaşması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu tarz bir uzmanlaşmaya gidilmesi gerek dış ticareti gerekse de büyümeyi olumlu etkileyecektir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200).

Klasik dış ticaret anlayışına göre temel varsayımlar şöyledir: Para ekonomide etkisiz kabul edilir ve parasal ile reel değişkenler birbirinden bağımsız olarak hareket eder. Tam rekabet koşulları geçerlidir ve fiyatlar esnektir. Arz ve talep serbestçe piyasada oluşur. Uluslararası düzeyde faktör hareketliliği yoktur, üretim faktörleri ülke içinde hareket ederken ülkeler arasında hareketlilik söz konusu değildir. Teori statik bir analize dayanmakta ve sadece iki ülke ve iki malı kapsamaktadır. Tam istihdam ve kapasite varsayımı geçerlidir. Emek homojen kabul edilir. Dış ticarete kota ve kısıtlamalar olmadığı varsayılır. Böylece klasik yaklaşım, paranın etkisini ihmal ederken tam rekabet ve istihdam koşullarını esas almaktadır (Penceci, 2019: 23).

1.6.1.3 Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi

Klasik dış ticaret teorileri emek-değer teorisine dayanmasına rağmen, emek dışındaki faktörlerin etkisini ihmal etmiştir. Bu nedenle eleştirilere maruz kalmıştır. Neo-klasik yaklaşım, mukayeseli üstünlükler teorisinin varsayımlarına bağlı kalarak, salt emek maliyetinden ziyade fırsat maliyeti yaklaşımını da dahil etmiştir (Sinay, 2010: 8). Bir diğer ifadeyle hem emek hem diğer faktörleri içine almıştır. Klasik teori karşılaştırmalı üstünlükleri emek verimlilik farklarına dayandırmış ancak nedenleri açıklamamıştır. Bu eksiklik Heckscher-Ohlin tarafından "Faktör Donatımı Teorisi" ile giderilmeye çalışılmıştır. Böylece farklı faktör donanımlarının üretim farklılıklarına ve ticarete etkisi açıklanmıştır (Gül, 2019: 9).

Faktör donatımı teorisine göre karşılaştırmalı üstünlükler, emek verimliliğindeki farklardan ziyade üretim faktörlerinin nispi bol veya kıt olmasıyla açıklanır. Buna göre bir ülke, donanımında daha çok bulunan üretim faktörüyle imal edebildiği mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Çünkü o malın üretiminde diğer ülkeye göre daha düşük maliyetle üretebilir. Dolayısıyla ülke o malın üretiminde uzmanlaşarak ihraç edebilir. Böylece her iki ülke de karşılıklı ticaret yoluyla kaynaklarını en verimli şekilde kullanmış olur. Teorinin temelinde üretim

faktörlerinin bolluğu ve kıtlığı yatmaktadır. Diğer bir anlamda bu teoriye göre, ülkeler bol olan faktörü daha fazla kullanmak suretiyle o malda uzmanlaşır ve ihraç eder. Öte yandan göreceli olarak kıt olan faktöre sahip malları ise ithal eder. Örneğin; ülkeler emek veya sermaye yoğun mallarda bolluğa/kıtlığa sahip olabilir. Bu durumda eğer faktör bolluğu emek ise bu yönde uzmanlaşma sağlanacaktır. Fakat sermaye yoğun mallarda nispi faktör bolluğu söz konusu ise ülke bu mallarda uzmanlaşacaktır (Şahin, 2016: 175).

Faktör donatımı teorisi çeşitli yönlerden eleştirilere konu olmuştur. Söz konusu teori, üretim fonksiyonunun tüm ülkelerde aynı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Benzer anlayışla teori iki ülkenin, iki malın ve iki faktörün olduğu bir modeldir. Üretim faktörlerinin homojen olduğu yani aynı kalite ve aynı niteliklere sahip olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca arza dayalı ve ölçeğe sabit getiri varsayımı söz konusudur. Oysaki gerçek dünyada talep koşullarının göz ardı edilmesi gerek üretim fonksiyonlarının aynı kabul edilmesi gerekse de ikiden fazla mal ve ülke ile açıklanmaması kabul edilmemektedir. Aynı şekilde ürün, mal veya hizmetlerin homojen olması da gerçek ekonomik yapı ile örtüşmemektedir (Aslan ve Terzi, 2006: 5).

Bahsedilen eleştirilerinden ötürü Leontief (1953), söz konusu teorisinin geçerliliğini ölçmek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Leontief paradoksu olarak adlandırılan araştırmanın esasında sermaye faktörü açısından zengin olarak bilinen ABD'nin bu teoriye göre sermaye yoğun malları ihraç etmesi beklenirken araştırma sonucuna göre ve Faktör donatımı teorisinin de aksine olacak şekilde ABD'nin sermaye yoğun malları ithal ettiği öte yandan emek yoğun malları ise ihraç ettiği tespit edilmiştir. Bu araştırma, Faktör donatımı teorisinin dış ticareti açıklama adına eksikliğini ve yetersizliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Leontief Paradoksu, uluslararası ticaretin salt sermaye ve emek faktörlerine bağlı kalınarak açıklanamayacağı sonucuna ulaştırmıştır. Bu ise dış ticarete farklı ve özel durumların açıklanması adına yeni yaklaşımların, gelişmelerin ve yeni teorilerin ortaya çıkması adına temel teşkil etmiştir (Akın vd., 2020: 213).

1.6.2 Yeni Dış Ticaret Teorileri

Yeni dış ticaret teorileri 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkmış ve geleneksel teorilerin ötesinde yaklaşımlar sunmuştur. Temel özellikleri bakımından klasik iktisat varsayımlarını terk eder. Tam rekabet yerine eksik rekabeti, ölçeğe göre sabit getiri yerine ölçeğe göre artan getiri varsayımını kabul eder. Uluslararası ticaretten sağlanan kazançları, uzmanlaşmayı etkileyen faktörleri ve korumacılığın sonuçlarını ele alır. Böylece dış ticaretin nedenlerini, uzmanlaşma mekanizmalarını ve korumacı politikaların etkilerini yeniden gündeme getirir. Geleneksel teorilerin ötesinde yeni bakış açıları sunarak uluslararası ticaretin anlaşılmasına önemli katkı sağlar. Eksik rekabet, ölçek ekonomileri gibi gerçekçi varsayımlarla yeni açıklamalar getirir (Akkoyunlu, 1996: 71).

Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasının başlıca sebeplerinden biri, klasik anlayışın dış ticarete beklenen eğilimleri açıklayamamasıdır. Klasik yaklaşıma göre; aynı malları üreten ülkeler arasında ticaret beklememektedir. Ancak daha sonra iki sanayi ülkesinin birbirleriyle de ticaret yaptığı fark edilmiştir. Benzer şekilde; bir ülkenin bir malı ihraç etmesi durumunda, karşılığında sadece o malı ithal edeceği varsayımı sorgulanmıştır. Zira ülkeler bir malı hem ihraç hem ithal edebilmektedir. Klasik iktisat bu tür yeni eğilimleri açıklamakta yetersiz kalınca, dış ticaretteki dinamiklerin anlaşılması amacıyla alternatif teoriler geliştirme ihtiyacı doğmuştur. Böylece gerçek dünyadaki olayları daha iyi açıklayan yeni bir dış ticaret paradigması ortaya çıkmıştır (Ağcadağ ve Gövdere, 2021: 2-3).

1.6.2.1 Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli işgücü teorisi, sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticareti açıklamaya çalışan önemli bir yeni dış ticaret teorisidir. Bu teoriye göre, işgücü nitelikli ve niteliksiz işgücü olarak ikiye ayrılır. Teori, sanayi ülkeleri arasındaki ticaretin büyük bir çoğunluğunun nitelikli işgücü farklılıklarından kaynaklandığını ileri sürer. Belli alanlarda nitelikli işgücü bakımından zengin konumda olan ekonomiler, bu faktöre bağımlı mallar ve hizmetlerde uzmanlaşırlar. Buna karşılık niteliksiz emeğe sahip çok sayıdaki işgücüne sahip ekonomiler ise niteliksiz emek yoğun malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler. Kısacası teori,

Ülkelerin işgücü kalitesine göre belirli ürünlere yoğunlaşmalarını açıklamaktadır. Böylece sanayileşmiş ülkelerin ticaret dinamikleri farklı bir bakış açısıyla ele alınmış olunur (İlkay, 2013: 50-51).

Nitelikli işgücü teorisi ile faktör donatımı teorisi arasında benzerlikler vardır.çünkü hem nitelikli işgcn oluşması hem de fiziki sermayenin birikmesi tasarruf gerektirir. Bu açıdan bakıldığında, nitelikli emek yoğun mallar ile sermaye faktörü bol olan malların özellikleri birbirine benzemektedir. Zira nitelikli işgcn bulunduğu ekonomilerde, eğitim için yapılan harcamalar nedeniyle fiziki sermaye birikimi de yüksektir. Aynı şekilde sermaye yoğun sektörlerde nitelikli işgücünün de bulunma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla söz konusu iki teorinin aslında faktör donanımları bakımından benzer ürün gruplarındaki uzmanlaşmayı açıkladığı ifade edilebilir. İkiisi arasında önemli bir bağlantı ve uyum söz konusudur (Vanek, 1968: 751-753). Literatürde faktör donatımı ve nitelikli işgücü teorilerinin ortak noktası olan "türetilmiş kaynaklar" kavramından söz edilmektedir. Bu iki teorinin benzerliğini açıklamak için Neo-faktör donatımı teorisi geliştirilmiştir. (Campbell vd., 2012: 380). Teorinin temel varsayımları; tam rekabet, sıfır taşıma maliyeti, ölçek ekonomilerinin olmaması ve tercihlerin benzer olmasıdır. Nitelikli işgücü teorisi ise, faktör donatımı teorisinden farklı olarak; sermaye, nitelikli-niteliksiz işgücünün hareketliliğini kabul eder. Çünkü doğal kaynaklar dışındaki faktörlerin hareket edebileceğini savunur. Dolayısıyla iki teori arasında benzerlik olduğu gibi, nitelikli işgücü teorisinin faktör hareketliliğine ilişkin farklı bir varsayımı bulunmaktadır. Neo-faktör donatımı teorisi de bu benzerlikleri açıklamaya çalışır (Deviren, 2004: 3).

1.6.2.2 Teknoloji Açığı Teorisi

Bu teori Posner (1961) tarafından ortaya konulmuştur. Bu teoriye göre bir ülkede gerçekleşen yenilikler, o ülkeye belirli bir süre için teknolojik üstünlük sağlar. Yeni bir ürünün üretilmesi ya da verimlilik artışı sağlayan gelişmeler, diğer ülkelere belli bir zaman kaydırma ile yayılır. Bu sayede ülke, ihraç edebileceği süre boyunca yeniliklerden kaynaklı rekabet üstünlüğü elde eder. İhracat süresi, o ülkenin teknolojisinin diğer ekonomilere ne kadar hızlı yayıldığına bağlıdır. Kısacası teori, yenilikler sonucu elde edilen geçici teknolojik önemin ihracattaki

rolüne işaret eder. Böylece ticari dinamikler yeni bir açıdan açıklanmış olur. (Akın, 2020: 68).

Teknolojik üstünlük teorisi teknik bilgi ve yenilikler tüm ülkeler için aynı anda ulaşılamayabilir. Bunun sonucunda yeniliğin yayılma sürecinden söz edilir. Bu, yeniliğin bulunmasından taklit edilmesine kadar geçen zamanı ifade eder. Bir ülke yeni bir ürün geliştirdiğinde, o ürünün ilk kullanıcısı ve ihracatçısı konumundadır. Çünkü o sırada diğer ülkeler için bilgiye erişim sağlanmamıştır. Dolayısıyla teori, yenilikler sonucu elde edilen geçici teknolojik önemin ve ihracat avantajının yenilik yayılma sürecine bağlı olduğunu vurgular. Böylece söz konusu dinamik süreç analiz edilir.. Fakat bu üretim tekniği taklit edilmek suretiyle diğer ülkeler tarafından kullanılmasına olanak sağlayabilir. Bu ülkelerde gerek doğal kaynakların gerekse de emeğin daha ucuz ve daha bol olması durumunda üretim nispeten daha ucuz hale gelmiş olacaktır. Bundan dolayı ilk üretici ve kullanıcı durumunda olan ülkenin rekabet olanağı kalmayacaktır ve söz konusu malı ithal eden ülke konumuna gelecektir (Dura, 2000: 6-7).

1.6.2.3 Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün Dönemleri Teorisi 1966 yılında Raymond Vernon tarafından ortaya atılmış önemli bir yeni dış ticaret teorisi olarak kabul edilir. Bu teoriye göre bir ürünün/hizmetin icadından dış ticarete etkisine kadar geçen zamanı ürünün yaşam dönemleri olarak varsayar. Yeni ürünlerin/teknolojilerin geliştirildiği yerler; ABD, AB ve Japonya gibi gelişmiş sanayi ülkeleridir. Ürün ilk olarak bu ülkelerde kullanılır ve ithalatçı konumundadırlar. Zaman geçtikçe teknoloji diğer ülkelere yayılır ve üretim de başka yerlere kayar. İlk geliştiren ülke pazardan çekilir ve ihracatçı konumuna geçer (Tichy vd., 2011: 68).

Ürün dönemleri teorisi aşama biçiminde ifade edilecek olunursa; Birinci aşama: Mal veya hizmet icat edilir. İkinci aşama: Mal veya hizmet icatçı tarafından ihraç edilmeye başlanır. Diğer yandan taklit eden ise ithal eder. Üçüncü aşama: Bu aşamada icat edenin ihracatında artış devam ederken taklit eden üretim yapmaya başlar ve dolayısıyla ithalatında azalış meydana gelir. Dördüncü aşama: İhraç edenin ihracat düzeyi azalmak suretiyle biter ve bu sırada taklit eden mal veya hizmeti ihraç etmeye başlar. Beşinci aşama: Başlangıçta icatçı durumunda olan, bu

evrede mal veya hizmeti ithal etmeye başlar ve aynı zamanda taklitçi ihracatın tümünü gerçekleştirir (Seyidoğlu, 2015: 104-105).

Ürün Dönemleri Teorisi'ne göre söz konusu beş aşama şunlardır:

- İcat/geliştirme aşaması: Ürün ilk kez gelişmiş ülkede icat edilir.
- Pazarlama/yerleşim aşaması: Ürün o ülkede pazarlanır ve yaygınlaşır.
- İhracat patlaması aşaması: Üretim artınca ürün ihraç edilmeye başlar.
- Rekabet aşaması: Teknoloji yayılarak rakipler ortaya çıkar ve fiyatlar düşer.
- İthalat aşaması: İcatçı ülke üretimi bırakıp, ithalatçı konumuna geçer.

Ancak günümüzde üretim teknolojilerindeki gelişmeler, bilgi erişiminin kolaylaşması, icatçı ülkeyi ihracatçıdan ithalatçıya geçirebilmektedir. Bu nedenler süreç hızlanmıştır. (Dinler, 2014: 571).

1.6.2.4 Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Brunstam Linder'in (1961) Tercihlerde Benzerlik Teorisine göre, dış ticaret gelir seviyesine bağlı olarak oluşan talebe yöneliktir. Belirli bir gelir grubuna sahip ülkelerde insanlar benzer türde ürünlere ilgi duyarlar. Ülkeler kendi iç piyasalarında ürettikleri malları bu benzer gelir grubundaki diğer ülkelere ihraç ederler. Üreticiler kendi ülkelerindeki tüketicilerin istek ve beğenilerine göre üretim yaparak iç pazardaki talebi karşılarlar. Böylece o üründe uzmanlaşırlar ve verimlilikleri artar. Daha sonra aynı gelir seviyesine sahip diğer ülkelere söz konusu ürünü ihraç ederler. Böylece hem iç talep karşılanmış olur hem de dış pazarlarda rekabet edebilir duruma gelinir. Böylece gelir düzeyleri benzer ülkeler arasında karşılıklı ticaret oluşur (Arıca, 2014: 29).

Linder'in Tercihlerde Benzerlik Teorisinin bazı önemli varsayımları vardır: Benzer gelir seviyesine sahip ülkelerin tüketicileri de benzer zevk ve tercihlere sahiptir. Ticarete yer alan ürünler homojen değil, farklılaştırılmış ürünlerdir.

Üretimde ölçeğe bağlı artan getiriler söz konusudur. Yani büyük ölçekli üretim daha verimlidir. Teori özellikle sanayi malları ticareti üzerinden açıklanmak üzere geliştirilmiştir. Teorinin analizinde talep koşulları esas alınmaktadır. Ülkeler kendi iç talep koşullarına göre üretim yapar ve benzer gelirli diğer ülkelere ihracat gerçekleştirirler. Teori uluslararası iktisat yapısını, özellikle sanayi malları ticaretini açıklamak amacıyla kullanılmaktadır (Yavuzaslan vd., 2018: 51-52).

1.6.2.5 Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek Ekonomileri Teorisine göre, büyük bir iç piyasaya sahip ülkeler ölçek ekonomilerinden yararlanabilir. Bu ülkelerde, üretim ölçeğinin artmasıyla ortalama maliyetler azalacak ve ölçeğe bağlı artan getiriler ortaya çıkacaktır. Bu sebeple, bu ekonomiler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malları ve hizmetleri ihraç etmelidir. Diğer taraftan, ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamayacakları ürün ve hizmetleri ithal etmelidir. Böylelikle hem üretimde uzmanlaşma sağlanır hem de farklı mal sepetleri oluşturulup tüketilebilir. Teori, ülkelerin kendi ölçek avantajlarını kullanarak uluslararası işbölümünde uzmanlaşmalarını öngörmektedir (Kurt, 2011: 14).

Ölçek Ekonomileri Teori'si, çeşitli endüstri ve sektörlerdeki işletmeler açısından da önem taşımaktadır. Teorinin varsayımları, farklı ölçeklerdeki işletmeler, organize sanayi bölgeleri ve üretim tesisleri için de geçerlidir. Aynı zamanda büyük bir işletme kendisine göre nispeten küçük olan işletmeler ile mukayese edildiğinde maliyet ve rekabet açısından daha iyi konumda bulunmaktadır. Dolayısıyla büyük işletmeler bu teoriye göre üretim maliyetlerini daha fazla oranda mal veya hizmetlere yansıtırlar ve bu durum söz konusu işletmenin daha fazla üretim yapmasını sağlamaktadır (Abbasov, 2021: 22).

1.6.2.6 Monopolcü Rekabet Teorisi

Monopolistik rekabet teorisine göre, sanayi ürünleri homojen değil, farklılaştırılmış ürünlerdir. Ölçek ekonomileri ve artan getiri varsayımları altında, uluslararası ticaret genellikle bu tür farklılaştırılmış ürünler yoluyla gerçekleşir. Teoriye göre, bir ülke aynı sanayi ürününü hem ihraç edebilir hem de ithal edebilir. Bu çift yönlü dış ticaret yapısının hem tüketiciler hem de üreticiler için fayda

sağladığı ifade edilmektedir. Bu ticaret biçimi, monopolcü rekabet teorisi olarak adlandırılmaktadır. Teori, farklı ülkelerde aynı ürünün farklı model ve çeşitleriyle sunulabildiğini ve bunun da uluslararası ticareti etkilediğini ileri sürmektedir (Kombak, 2019: 31).

Aynı endüstri kapsamında ürün ya da hizmetlerin farklılaştırılması sonucu alınması satılması endüstri-içi ticaret olarak ifade edilir. Monopolcü rekabet teorisi söz konusu ticaret şeklinin varlığını kabul etmektedir. Örneğin; ülke ekonomisi kendi üretmiş olduğu otomobilleri, ürün ya da hizmetleri ihraç ederken diğer taraftan aynı diğer ülkelerden otomobil, ürün ya da hizmetleri ithal etmesi durumudur (Seyidoğlu, 2015: 110).

Monopolcü rekabet teorisi, ürün farklılaştırması, ölçeğe göre artan getirinin yanı sıra teknolojik gelişmeleri ve taşıma giderlerini de analize dahil etmektedir. Taşıma giderlerinin sıfır olarak kabul edilmemesi, üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareketli olduğunu kabul etmektedir. Belirtilen varsayımlar ülke ekonomilerinin belli başlı mallarda uzmanlaşması gerektiğini yansıtmaktadır. Bu ise monopolcü rekabet koşulların oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla söz konusu durumlar bu modelin gerçek hayatın akışına uygun bir dış ticaret şeklinde anılmasını sağlamıştır (Diken, 2015: 11-12).

1.7 Dış Ticarete Etki Eden Faktörler

Ekonomi bağlamında uluslararası ilişkilerin zamanla komplike bir hal almasından dolayı dış ticareti etkileyen etmenlerin çoğalmasına sebep olmuş ve hatta bu etkenlerin birbirinden etkilenmesi ilgili faktörleri ifade etmeyi karmaşıktırmaktadır. Dolayısıyla bu durum dış ticaret belirleyicileri üzerine net bir açıklama getirmeyi zorlaştırmaktadır (Ayhan, 2016: 40).

Dış ticaret faaliyetlerinin yürütülmesi süreci her ülkeye göre farklılık arz etmektedir. Bu farklılıkların yegâne sebebi ithalat ve ihracatın arz/talep dengeleri üzerindeki etkenler olmaktadır. Dış ticaret belirleyicileri olarak bu etkenler birincil ve ikincil (önem büyüklüğü olmaksızın) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincil faktörleri ulusal ve uluslararası piyasalardaki gelir düzeyleri, göreceli fiyatlar ve döviz kurlarındaki oynaklıklar olmak üzere kendi içinde üçe ayırmak mümkündür. İkincil

faktörler ise para ve mali politika araçları, ticaret reformları, uluslararası ekonomideki eğilimler ve firma düzeyindeki faktörler olarak sıralamak mümkündür (Yücel, 2016: 49-52).

Bu çalışmada dış ticareti etkileyen faktörler; gelir seviyeleri, ödemeler dengesi, krizler, ticari reformlar, faiz oranları, demografik ve coğrafi faktörler ve enflasyon olmak üzere sırasıyla açıklanmaktadır (Çelik vd. 2009: 1).

1.7.1 Gelir Seviyeleri

Fiyatların sabit kaldığı bir ekonomide gelir seviyesindeki artış sonucunda tüketim artacaktır. Artan tüketim hem yurtiçi hem de yurtdışı malları üzerinde etkili olacağı için dış ticaretteki değişimler ülkelerin gelir düzeyleriyle ilişki olmaktadır. Literatürde ithalat fonksiyonu olarak geçmekte olan bu ilişki iki temele dayanmaktadır. Bu dayanaklar üretim için gerekli olan ürünlerin ve yurtiçi talebin belirli bir oranda ithal ürünlere yönelmesidir. İhracatın diğer ülkelere bağlı olduğu düşünüldüğünde iki durumda da ülkenin ithalatının artması sonucunda ülke dış ticaret açığıyla karşı karşıya kalacaktır (Yücel, 2016: 50).

1.7.2 Ödemeler Dengesi

Ödemeler Dengesi ülkelerin belli bir dönem için uluslararası ekonomik ilişkilerinin özeti ödemeler bilançosu içinde yer almaktadır (Bakkal ve Oktayer, 2003: 217). Ödemeler bilançosunda oluşacak açıklıkların veya fazlalıkların en kısa sürede kapatılması gerekmektedir. Eğer kapatılmazsa cari açıklar illaki ülkelerin sınırlı olan döviz rezervlerinin zamanla tükenmesine ve dış kredibilitelerinin kaybedilmesine sebep olabilir. Cari fazlalıkların uzun süreli bir vaziyete gelmesi de ülkelerde enflasyon hızını artıcı etki yapabilmektedir. Bununla birlikte bir ülkenin cari fazlasının olması ticaret yaptığı ülkenin ya da ülkelerin cari açık vermesi demek olduğu dikkate alındığında, genel olarak dış ödeme fazlalıkları uluslararası ticaret ve ödeme sistemine olumsuz etki etmektedir (Seyidoğlu, 2003: 427).

1.7.3 Krizler

Krizler çeşitli şekillerde ve büyüklüklerde meydana gelebilmektedir. Küresel, bölgesel ya da ulusal olarak oluştuğu ortama göre dış ticaret faaliyetleri

üzerinde çeşitli derecelerde etki edebilmektedir. Ülkeler istikrarsız bir ekonomisi olan bir ülkeyle dış ticaret ilişkisi yürütmek yerine görece ekonomisi daha istikrarlı olan ülkeyle dış ticaret ilişkisi yürütmeyi tercih etmektedirler. Dolayısıyla ekonomisi gelişmekte olan ülkelerde yüksek işsizlik oranı, düşük büyüme performansı, yolsuzluk ve istikrarlı bir görünüm vermeyen bir ekonomiye sahip olmak uluslararası ticaret ilişkilerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır (Yaylacıoğlu, 2019: 60-61).

Bir ülkenin siyasi istikrarsızlık içinde olması veya ülkedeki terör ve yolsuzluk gibi olumsuz unsurların varlığı ilgili ülkeyle dış ticaret faaliyeti yürütecek diğer ülkeler için karar verme aşamasında olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Ayhan, 2016: 42).

1.7.4 Ticari Reformlar

Ülkelerin dış ticaret faaliyetleri bağlamında ticari serbestiyetin gerçekleşmesi olumlu sonuçlar doğurmaktadır. En temel faydası olarak serbest ticaret olan ülkelerin uluslararası piyasalar ile etkileşime girmesi olmaktadır. Dış ticaretin iki kanadı olduğundan dolayı diğer ülkelerle ithalat faaliyetleri yürüten bir ülke uluslararası piyasalar içinde olduğu için ihracat faaliyetleri için başlangıç adımını atmış olmaktadır. Ülkelerin kaynaklarını etkili bir şekilde kullanması ülke ekonomisine olumlu geri dönüşler yapmaktadır. İç talebin yavaşlaması veya durgunlaşmasıyla yerli üreticiler talep açığını kapatmak amacıyla ihracat faaliyetlerine girişmektedirler. Böyle zamanlarda yapılan ticari reformlar üreticiler açısından çıkış yolu olmaktadır. Dolayısıyla bu reformlar ihracat faaliyetlerini en çok etkileyen etmen olmaktadır (Yücel, 2016: 52-53).

1.7.5 Faiz Oranları

Ülkelerdeki faiz oranlarının uluslararası faiz oranlarının üstüne çıkması yerel paranın ilgili yabancı paraya karşı değerlendirilmesine ve dolaylı olarak ihracatın azalmasına neden olmaktadır. Aksi şekilde ülkedeki faiz oranlarının dünya faiz oranlarının altına düşmesi yerel paranın yabancı paraya karşı değer kaybetmesine ayrıca ihracatın artıp ithalatın azalmasıyla net ihracatın artmasına neden olmaktadır (Eğilmez, 2015: 181).

Ülkelerin para politikalarıyla faiz oranlarını arttırması, ülkeye döviz girişi sağlamaktadır. Dövizdeki artış döviz kurunun düşmesine ve bunun sonucunda dış ticaret faaliyetlerindeki etkisi ihracatın azalıp ithalatın çoğalması şeklinde olmaktadır ki bu net ihracatı düşüreceğinden dolayı olumsuz yansıması olmaktadır. Dış ticaret ile faiz oranlarının arasındaki ilişki negatif olmaktadır. Faiz oranlarındaki artışın net ihracat üzerine olumsuz etkisi olmakta ve dolayısıyla dış ticaret düşmektedir. Tam aksi durumda yani faiz oranlarının düşmesi net ihracatı arttırmaktadır (Uslu, 2018: 313).

1.7.6 Demografik-Coğrafik Faktörler

Ulusal anlamda bakıldığında nasıl ki talebi ve tüketim alışkanlıklarını belirleyen faktörler demografik özelliklere bağlıysa küresel bağlamda aynı şekilde düşünüldüğünde uluslararası ticarete de talebi belirleyen faktörler demografik özelliklere bağlı olmaktadır. Bununla birlikte uluslararası ticarete benzer kültürel ve coğrafik faktörlerin varlığı olumlu etkileşim ve faaliyet artışlarına sebep olmaktadır (Parasız ve Ekren, 2013: 96).

Ülkelerin birbiriyle ortak ya da benzer dil, din, ırk, nüfus yoğunluğu, yaş ortalaması ve benzeri özellikler sahip olmaları gerek tüketim alışkanlıklarının benzer olması gerekse kültürel olarak benzer veya aynı taleplere sahip olmalarından dolayı birbirleriyle olan dış ticaret faaliyetlerinde artış gerçekleşmesi muhtemeldir. Bununla birlikte ülkelerin coğrafi konumları da dış ticaret faaliyetlerine etki etmektedir. Bu etki dış ticaret yapan ülkeler arasındaki taşıma maliyetlerinin değişkenliğinden dolayı artı veya eksi şekilde olabilmektedir. Ayrıca ortak coğrafya ve sınırları paylaşan ülkelerin birbirlerine yakın olmasından dolayı düşük transfer maliyetleri olmasının yanında benzer iklim ve coğrafyaya sahip olmalarından dolayı da talep ve tüketim alışkanlıklarının da benzer olması yapılan dış ticarete olumlu olarak etki etmektedir (Parasız ve Ekren, 2013: 96).

1.7.7 Enflasyon

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışa enflasyon denmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. Enflasyondan bahsedebilmek için fiyatlarda tekil olarak değil genel olarak bir artışın olması gerekmektedir. Bir diğeri

ise bu artışın sürekli olarak olması gerekmektedir. Aksi takdirde tek seferlik bir fiyat artışı enflasyon değildir (Eğilmez, 2015: 21).

Ülke ekonomilerinin önemli sorunlarından olan enflasyonun dış ticaret faaliyetlerine de etkisi olmaktadır. Ülkeye ithal edilen ürünlerin fiyatlarındaki artıştan dolayı ithalatı artırabilmektedir. Öte yandan uluslararası piyasada ihraç edilen ürünlerin fiyatlarındaki artış rekabeti olumsuz etkilemekte ve dolayısıyla ihracatın azalmasına sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla enflasyona sahip ülkelerin dış ticaret dengelerinde bozulmalar meydana gelmektedir (Gedik, 2020: 324).

Literatüre bakıldığında genel teörinin talebin arzdan fazla olması durumunda enflasyonun olduğu görölmektedir. Talebin arzdan fazla olduğu durumda üretim maliyetleri artmakta ve dolayısıyla ithal ürünlerin fiyatı ve vergisi artmaktadır. Fiyatlardaki bu artış sonucunda ilgili ürünün talebi düşeceğinden dolayı iş görenlerin işlerine son verilecektir. Haliyle üretimde azalmaya gidilecek ve bundan dolayı ülkelerin ekonomileri için önemli olan ihracat azalacaktır. Dolayısıyla ülkenin dış ticareti olumsuz etkilenmektedir (Eygü, 2018: 97).

İKİNCİ BÖLÜM

2. EKONOMİK BÜYÜME VE MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER

Bu bölümde ekonomik büyüme kavramsal olarak ele alınarak ekonomik büyüme teorileri incelenmiştir. Ayrıca dış ticaret ile ilgili makroekonomik faktörler detaylıca ele alınmıştır.

2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı

Gelişmişlik düzeyleri ve iktisadi yapıları ne olursa olsun tüm ekonomilerde sınırlı kaynakların etkin bir biçimde kullanılması bir zorunluluktur. Kaynakların tam kapasite ile kullanılması makroekonominin, kıt olan kaynakların nasıl etkin bir biçimde kullanılacağı mikroekonominin, ekonomik büyüme ise kalkınma iktisadının ilgilendiği temel konulardır (Berber, 2006: 1). Ekonomik büyüme kavramsal olarak, kişi başına düşen gelirin artmasıyla bireylerin mal ve hizmet talebinde artış olması sonucunda refahın artması olarak ifade edilebilir. Büyüme açısından daha fazla mal ve hizmet arzı, kaynakların dağılımı, uygulanan politikalar üretim kapasitesinin genişlemesi gibi konular hem kalkınmakta olan hem de kalkınmış ülkeleri ilgilendirmektedir. Burada ülkelerin kalkınma düzeylerinin farklılık göstermesi, ekonomik büyüme kavramı üzerinde farklı uygulamaların ve çözüm yollarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Yardımcı, 2006: 97).

Ekonomik büyüme, üretim faaliyetlerine dahil olan üretim faktörlerinin faaliyet bitiminde net verimliliklerindeki artışı göstermektedir (Kurtoğlu, 2019: 76). Başka bir ifadeyle büyüme, ülkelerin üretim hacmindeki veya kişi başına düşen gelirdeki artışları ifade eder (Nafziger, 2006: 15). Diğer bir tanımlamaya göre de ekonomik büyüme kavramı teoride, GSYİH büyüme oranının değer olarak ifade edilen yıllık üretim artışı anlamına gelir. Yani ekonomik büyüme, bir ülkede üretim hacminde devam eden artıştır. Büyüme, ekonomik gelişme açısından sadece niceliksel değil, aynı zamanda ihtiyaçları daha iyi karşılamaya yol açan niteliksel değişikliklerdir (Ivic, 2015: 55-61).

Ekonomik büyüme; bir ülkede mal ve hizmet miktarında meydana gelen artış ya da üretim miktarında meydana gelen artış şeklinde ifade edilir. Tüm ülke ekonomileri tarafından yaşamsal standardın yükseltilmesinin tek yolu ekonomide büyümenin sağlanmasıdır (Ünsal, 2011: 42). Ayrıca ekonomik büyüme bir dönemden başka bir döneme geçerken ekonomide gelirin artması ya da üretim ölçeğinin genişlemesi şeklinde de tanımlanabilir. Bununla birlikte ekonomik büyüme bir ülkede refah seviyesinin belirlenebilmesi için üretimde, tüketimde, çıktı miktarında, sermayede ve gelirden meydana gelen tüm değişimleri de göstermektedir (Kibritçioğlu, 1998: 215). Ayrıca bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin tamamı kullanılarak üretilebilecek maksimum mal bileşimlerini gösteren eğri olan üretim imkânları eğrisinden hareketle de ekonomik büyüme açıklanabilir. Üretim imkânları eğrisinde meydana gelen sağa doğru kayma ekonomik büyümenin sağlandığını yani söz konusu ekonomide teknolojinin, eğitim seviyesinin, üretimin, fiziki sermayenin, gelirin arttığını göstermektedir (Parasız, 2008: 102).

Bir ülkenin ekonomik büyümesi, gelişen teknolojiye ve talep edilen kurumsal ideolojik düzenlemelere dayanan ve artan nüfusuna giderek daha çeşitli ekonomik mallar tedarik etme kapasitesinin uzun vadeli bir artışı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle ulusal çıktıdaki sürekli artış, bir ülkenin ekonomisinin büyüdüğünü ifade etmektedir (Todaro, 2000: 120-121).

Bir ekonominin, gayri safi yurtiçi hasılasının söz konusu yıldan diğerine enflasyondan arındırılmış olarak artış göstermesi ekonomik büyümeyi göstermektedir. Diğer yandan eğitimin kalitesinin artması, gelir dağılımının iyileşmesi, alt yapı çalışmalarının geliştirilmesi gibi düzenlemeler ile birlikte genel olarak toplumun refahının artması da ekonomik kalkınmayı belirtmektedir. Büyüme, reel gayri safi yurtiçi hasılda belirli dönemler için ortaya çıkan artışın yüzdesel oranı ile ölçülmektedir. Burada reel gayri safi yurtiçi hasıla değerinin kullanılmasının nedeni ise, fiziksel üretim miktarındaki artışın ölçülebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu üretim miktarından hareketle, üretim fonksiyonu ülkelerin içinde bulunduğu farklı teknolojik seviye durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Mikro açıdan bakıldığında büyüme, belirli bir işletme için üretim faktörleri ve diğer girdilerle elde edilen çıktılar arasındaki ilişkiyi verir. Makro

açından bakıldığında ise büyüme, belirli bir ekonomide kullanılan emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişim gücüyle elde edilen gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkiyi göstermektedir (Eğilmez, 2019: 176- 177).

Ekonomik büyüme, reel gayri safi yurtiçi hasılanın zaman içerisindeki değerine göre belirlenen bir kavramdır. Kısaca büyüme, gayri safi yurtiçi hasılanın reel olarak artmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda, bir ekonomide reel gayri safi yurtiçi hasıla bir önceki yılın değerine göre artmış ise söz konusu ekonomide büyüme vardır (Oliinyk ve Kozmenko, 2019: 124). Ekonominin büyümesi, istihdamın artmasını, işsizliğin azalmasını, sermaye kapasitesinin artmasını, reel üretimi ve reel gelirin yükselmesini sağlayarak toplumsal bir refah artışının sağlanmasına katkıda bulunur (Midgley ve Tang, 2001: 250). Ekonomik büyümenin ölçüsü olarak ise, büyüme hızı kavramı kullanılmaktadır. Büyüme hızı kavramı, reel gayri safi yurtiçi hasılanın yıllık artış oranı olarak ifade edilmektedir. Eğer büyüme hızı nüfus artış hızından büyükse, ekonomide net bir büyüme gerçekleşmektedir. Artan nüfus ile ekonomilerde büyüme ile kazanılan üretim artışının belirli bir bölümü ortadan kalkmaktadır. Bu bağlamda, büyüme hızından nüfus artış hızı çıkarılarak net büyüme hızı belirlenmektedir (Bocutoğlu, 2015: 61)

2.2 Ekonomik Büyümenin Önemi

Satın alma gücünde veya kişi başına düşen gelirden meydana gelen sürekli artış olarak ifade edilen ekonomik büyümenin temel özelliği, kişi başına geliri daha ileri seviyeye getirebilmek için artışın devam etmesidir. Bu artış; insanların yaşam standartlarını yükseltmelerine, daha iyi eğitilmelerine, daha sağlıklı olmalarına ve eğlence, boş vakit gibi birçok şeyden keyif almalarına fırsat tanır. Her zaman değişimi gerektiren ekonomik büyüme; yeni mal ve hizmetlerin sunulması, harcama ve tüketim durumları değişmesi ve yeni üretim yöntemleri geliştirilmesi sonucunu doğurur. Değişimin büyüyen bir ekonomide değişmeyen tek unsurdur (Hudson, 2015: 16).

Ekonomik büyümenin mutlulukla ilişkisi, zenginlikten ziyade insanların kaynakları daha fazla ve verimli kullanabilmelerini, daha çok mal ve hizmet tüketebilmelerini ifade eder. Büyümeyle standart yaşam düzeyi yükselir ve insanlar lüks tüketimden daha fazla faydalanabilirler. Büyüme aynı zamanda kadınların iş

yaşamındaki konumunu güçlendirir. Ağır fiziksel işler büyük sermaye ve ölçek avantajı sayesinde hızlıca yapılabilir. Böylece kadınlar erkeklerle rekabet edebilir hale gelir ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde önemli bir değişim gerçekleşir. Ekonomik büyümeyle yaşam standartları yükseldiğinden, kadınlar da iş hayatından erkeklere göre daha fazla yararlanan kesim olurlar (Lewis, 2005: 423).

Ekonomik büyüme, günlük yaşantıyı doğrudan etkilemektedir. Yüksek gelirli ülkelerdeki çoğu insanın eğitim seviyesi yüksek ve ortalama yaşam süresi uzundur. Ayrıca ekonomik büyümenin olmaması durumunda yiyecek arzının azalması ve bulaşıcı hastalıkların artmasıyla birlikte ölüm oranlarının yükselmesine mümkün olacaktır. İnsanlar; gıda, temizlik ve sağlık gibi birçok hizmetten yararlanamayacaktır. Özetle bu değişikliklerin tümü, ekonomik büyümenin varlığıyla ilgilidir (Hudson, 2015: 16).

2.3 Ekonomik Büyüme Türleri

Bir ekonomide ekonomik büyüme üretim miktarında meydana gelen artışı ifade etmektedir. Ancak ekonomik büyüme ile ilgili olan iktisadi düşünce akımları ekonomik büyümenin niteliksel özelliklerinin de var olduğu üzerinde durmaktadır. İktisadi akımların bu düşüncesinden hareketle 1996 yılında Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporunda ekonomik büyümenin niteliksel özellikleri ve bu niteliksel özelliklerin meydana getirmiş olduğu beş farklı büyüme çeşidi açıklamıştır. Bunlar; acımasız büyüme, geleceksiz büyüme, işsiz büyüme, köksüz büyüme ve sessiz büyüme olarak sıralanabilir (Tümerterkin ve Özgüç, 1997: 49).

Bir ekonomide ekonomik büyüme sayesinde elde edilmiş olan gelirin bireyler arasında eşit miktarda dağıtılmaması sonucu gerçekleşen büyüme acımasız büyüme olarak tanımlanır. Yenilenebilmesi mümkün olmayan doğal kaynakların ekonomide kullanılmaya başlanması sonucunda oluşan büyümeye geleceksiz büyüme denir. Geleceksiz büyüme bir ekonomide birçok doğa unsurunun yok edilmesine neden olabilmektedir. İstihdamın artırılmaması sonucunda işsizlik rakamlarında bir artışa neden olan büyüme işsiz büyüme olarak ifade edilmektedir. Toplumsal değerlerin dikkate alınmasının ekonomide yaratmış olduğu büyümeye köksüz büyüme denilmektedir. Son olarak sessiz büyüme ise toplumdaki bireylerin

hak ve özgürlüklerinin verilmemesi ve demokratik bir sosyal yaşamdan uzaklaşılması sonucunda oluşan büyümedir (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 50-61).

2.4 Ekonomik Büyüme Modelleri

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, ekonomik büyüme sorunlarına olan ilgi, ekonomistleri farklı türlerde büyüme modelleri formüle etmeye yöneltmiştir. Bu modeller, gelişmiş ekonomilerin büyümesinin çeşitli yönlerine vurgu yapmaktadırlar. Bir bakıma genişleyen bir ekonominin alternatif stilize resimlerini oluşturmaktadırlar. Ekonomik büyümenin kaynağının açıklanmasında ortaya atılan ekonomik büyüme modelleri temel olarak yedi başlık altında incelenebilir. Bunlar; klasik büyüme modeli, Marksist büyüme modeli, Keynesyen büyüme modeli, Harrod - Domar büyüme modeli, Neo-klasik büyüme modeli, içsel büyüme modelleri ve Schumpeter ve yenilik modelidir.

2.4.1 Klasik Büyüme Modeli

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan klasik iktisat düşüncesi XIX. yüzyılın büyük bir bölümüne hâkim olmuştur. Adam Smith'in attığı temellerle başlayan klasik iktisat akımı, Malthus ve Ricardo gibi farklı görüşlere sahip ekonomistlerin katkılarıyla sentezlenerek geliştirilmiştir. Her ne kadar Malthus ve Ricardo'nun kendi ayrı fikirleri olsa da klasik iktisat modelinin oluşturulmasında birleşik bir çaba göstermişlerdir. Böylece Smith'in başlattığı klasik düşüncenin temelleri, bu iki önemli ekonomistin çalışmalarıyla bir bütün halinde sentezlenmiş ve genişletilmiştir (Hiç, 1994: 13).

2.4.1.1 Adam Smith Modeli

Smith, Milletlerin Zenginliği kitabında ekonomik büyümenin gerçekleşmesini iş bölümü ve uzmanlaşma sonucu artan verimlilik üzerinden açıklamıştır. Smith'e göre iş bölümü sayesinde emeğin verimliliği artar ve aynı sayıda insanın yapabileceği iş miktarı artar. Bu artışın üç sebebi vardır:

- 1) Her işçinin becerisinin gelişmesi işin zorluğunu azaltır,
- 2) İş türleri arası geçişlerde kayıp zamanlardan tasarruf,

3) Makinenin icadı birçok işçinin yaptığı işi tek kişinin yapmasını sağlar.

Smith makineleşmenin toplumun ilerlemesi, istihdam ve ticaretin gelişmesi için önemini vurgular. Herkesin kendi alanında uzmanlaşması sayesinde iş miktarının büyük ölçüde artacağını savunur (Smith, 2013: 27-28).

Smith tasarruf ve sermaye birikiminin büyümeyi sağlayan bir diğer etken olduğunu ifade etmiştir. Smith'e göre sermayenin olduğu yerde sanayileşme hâkimdir. Sermaye ile gelir arasında doğru bir orantı vardır. Sermayedeki her artış veya azalış sanayideki üretimi etkiler. Bu üretim de ülkenin topraktaki ürününün ve emeğinin değerini değiştirir. Sermaye; tutumluluk ve tasarruf ile artar, savurganlık ve suiistimal ile azalır. Savurganlık, üretken emeğin istihdamı için ayrılan fonları ve buna bağlı olarak emeğin miktarını azaltır. Paranın tek kullanımı tüketim mallarını dolaşıma sokmaktır. Ancak tasarrufun olmadığı bir ülkede ürünlerin değeri azalır. Ürünün değerinin azaldığı hiçbir ülkede de paranın değeri aynı miktarda uzun süre kalmaz. Suistimaliğin etkileri, savurganlığın etkileri ile aynıdır. Tarım, ticaret veya imalatındaki her kötü idare, üretken emeğin sürdürülmesini azaltma eğilimindedir. Sonuç olarak serveti artırmanın en mümkün yolu, tasarruf gözetilerek kişinin kazandığı geliri düzenli olarak biriktirmesidir (Smith, 2013: 182-184).

Smith'in büyüme teorisinde odak noktası sermaye ve iş bölümüdür. Teoriyi artan getiriler üzerine inşa etmiştir. Sıradan pazarlarda ölçek büyüdükçe getiri artışı sağlanacağını iddia etmiştir. İş bölümü de kısa vadede büyümenin kaynağıdır ancak uzun vadede sermaye birikimi altında yatan güçtür çünkü işçilerin istihdam edilmesi için sermayeye ihtiyaç vardır. Smith'in bu teorisi 19. ve 20. yüzyıllarda izlenen ekonomik kalkınma süreci hakkında doğru tahminler içermiştir. Ölçek ekonomileri, artan getiri ve sermaye birikimini esas alarak ortaya koyduğu büyüme açıklaması gelecekteki gelişmelere ışık tutmuştur (Skaggs, 1999: 481-483).

Smith, devletin ekonomiye müdahalesini kesin bir şekilde reddetmiştir. Ona göre devlet yöneticileri beceriksiz ve güvenilmezdir. Savunduğu doğal özgürlük sisteminde, devletin sadece savunma, adalet ve altyapı gibi temel görevlerden ibaret olduğunu, insanları en fazla bu konularda düzenlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Devlet müdahaleciliğine karşı çıkan Smith, ekonominin görünmez el mekanizması

sayesinde kendi kendini düzenleyebileceğini öne sürmüştür. Bireylerin kendi çıkarları doğrultusundaki faaliyetlerinin toplumsal faydaya yol açacağını savunmuştur. Smith'e göre devletsiz bir serbest piyasa sistemi en uygun ekonomi modelidir (Spengler, 1976: 167-170).

2.4.1.2 Thomas Malthus Modeli

İngiliz iktisatçı Thomas Robert Malthus 1798 yılında yayınladığı “Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmasında nüfus artışının matematiksel bir modelini ortaya koymuştur. Model basit olmasına rağmen, biyolojik popülasyonların çoğu gelecekteki modellemesi için bir temel haline gelmiştir. Malthus'un gözlemi, çevresel veya sosyal kısıtlamalar tarafından kontrol edilmeden, ilk nüfus büyüklüğünden bağımsız olarak insan popülasyonlarının her yirmi beş yılda bir ikiye katlandığını ileri sürmüştür. Bir diğer ifadeyle, belirli bir süre boyunca popülasyonların sabit bir oranda arttığını ve kısıtlamalar olmadığında bu oranın nüfusun büyüklüğünden etkilenmediğini öne sürmüştür (Skare ve Blažević, 2015: 14).

Malthus'un modeli, tek değişkenli ve tek parametrelili bir model örneğidir. Çalışmada değişken, gözlemlenmek istenen niceliktir ve zamanla değişim göstermektedirler. Parametreler, model oluşturulmadan bilinen niceliklerdir. Bir parametrenin zaman içinde değişmesi mümkün olsa da, genellikle sabittirler. Malthus modelinde değişken nüfus, parametre ise nüfus artış hızıdır (Roodman, 2020: 14).

Malthus, ekonomik büyümeyi nüfus ve büyüme arasındaki ilişkiden hareketle uzun dönemli durgunluk açısından açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre nüfus artışı bir müddet sonra gıda ürünlerinin nüfus ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması problemine neden olmaktadır. Nüfus artışı kontrol edilemez ise geometrik bir şekilde artacak, gıda ürünleri ise aritmetik dizi halinde artmaya başlayacaktır (Şen, 2007: 30). Bunun sonucunda da mevcut olan gıda ürünleri artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelecektir. Nüfusta meydana gelen geometrik artış ücretlerde bir düşüşe neden olacaktır. Öte yandan kaynaklarda artış meydana gelse bile, ücretlerdeki düşüş kişi başına düşen geliri azaltacak ve bu durum ekonomide uzun dönemde durgunluğa neden olacaktır (Galor ve Weil, 1999: 116).

Genel olarak Malthus'un nüfus ve ekonomik büyüme modelinin iki temel bileşeni vardır. İlk bileşen tüketimdir. Malthus'a göre tüketim, doğum ve ölüm oranları üzerindeki biyolojik etkisinden veya potansiyel ebeveynlerin ekonomik koşullarına göre değişen davranışsal bir tepkisinden kaynaklanmaktadır (Boldrin ve Jones, 2002: 788). Yaşam standardının nüfusun büyüme hızı üzerinde olumlu bir etkisi vardır. İkinci bileşen ise nüfustur. Toprak gibi sabit bir kaynağın varlığından dolayı, nüfus büyüklüğünden yaşam standardına olumsuz bir geri bildirim vardır. Bu iki bileşen bir dizi tahmin üretir. Spesifik olarak, sabit kaynak stokunda teknolojik değişim veya genişleme olmadığında, nüfus sabit bir düzeyde kalacaktır (Weil ve Wilde, 2009: 2).

Nüfus-gelir etkileşimlerinin bir tanımı olarak, Malthus modeli, sanayi devriminin başlangıcına kadar dünyanın çoğu yerinde insanlık tarihinin çoğunu kapsayan uzun bir başarı dönemine sahiptir. Modelin ilk kısmı gelirden nüfus artışına uzanan pozitif nedenselliğin varlığını araştırır. Tam olarak belirlenemeyen nedenlerden dolayı, zenginleşen ülkelerin nüfus artış oranlarının artmaktan ziyade düşmektedir. Bu durum günümüzde gelişmiş ülkeler için geçerliğini koruyamamaktadır. Modelin ikinci kısmında daha yüksek nüfusun yaşam standardını düşürüp düşürmediği vurgulanmaktadır. Bu durum incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Weil ve Wilde, 2009: 3).

Ekonomide tam rekabet ve tam istihdam koşulları hâkim olduğu durumda Malthus modeli geçerli olmaktadır. Bu kanunda Malthus, nüfusun geometrik olarak arttığını gıdanın ise aritmetik olarak artacağını dolayısıyla büyümenin sınırı olacağını belirtmektedir fakat bu hipotezi denemek için yapılan ampirik çalışmaların sonucunda Malthus' un yanlışlığı gözlemlenmektedir. Tasarruf ve sermaye birikimi yüksek kârlardan dolayı yüksek kabul edilir, sanayi kesiminde teknik ilerleme yüksektir ve sermaye de artan verimler kanunu geçerlidir. Tarımda ise tersi olarak teknik ilerleme hızının düşük olmasıyla azalan verimler kanunu geçerlidir. Büyüme ise iki aşamalıdır; ilk aşama büyüme ikincisi durgunluktur. Kısa dönemde büyüme gerçekleşse bile uzun dönemde kar hadlerinin düşmesi net yatırımları durduracağından uzun dönemde ekonomik durgunluk kaçınılmazdır (Tunalı, 2010: 145).

2.4.1.3 David Ricardo Modeli

David Ricardo, büyüme Smith gibi sermaye birikimi üzerinden uzun dönemde durağan denge modeline yönelik bir çalışma ile açıklamaktadır. Ricardo'ya göre nüfusun artması ile tarımsal ürünlere yönelik olan talep artar. Bu talep artışı önce verimli sonra verimsiz toprakların tarımsal faaliyetlere açılmasını sağlar ve bununla birlikte tarımsal mallar daha pahalı hale geleceği için toprak sahiplerinin rantlarını yükseltir, işçilere ödenen ücreti artırır ve kâr payını azaltır. Bütün bunların sonucunda uzun dönemde ekonomi durağan bir sürece girmektedir (Alkin, 1975: 51). Ricardo'ya göre, teknik ilerleme ne kadar artırılırsa artırılсын bu ilerleme sadece ekonomide yaşanacak olan durgunluğu geciktirmektedir. Ricardo'ya göre ekonomide uzun dönemde durgunluk kaçınılmazdır (Taban, 2014: 95).

Ricardo, teorisini açıklarken buğday üretimini örnek olarak kullanmıştır. Buğday hem girdi hem de çıktı olarak kullanıldığı ve işçilerin temel gıda maddesi olduğu için tarım üretimini örnek olarak almıştır (Tanyeri, 2000: 4). Toprağın verimlilik farklılıklarından kaynaklanan rant, toprak sahibine ödenen paydır. Eğer tüm topraklar aynı nitelikte olsaydı rant doğmazdı. Nüfus artışıyla birlikte daha az verimli topraklar da ekime açılmak zorunda kalınır. Her nüfus artışıyla gıda üretimini artırmak için daha kötü topraklar kullanılmak zorunda kalınınca, mevcut daha verimli toprakların ürettiği mahsule karşılık alınan rant da artar. Çünkü aynı mahsulü üretmek için daha fazla emek gerekir. Tarımsal üretimi artırmak için farklı nitelikteki toprakların kullanılması sonucu ortaya çıkan rant, azalan verimler getirisinden kaynaklanır (Berdell, 2002: 125).

Ricardo'ya göre ülkede zenginlik ve nüfus artışıyla birlikte rant da artmaktadır. Rantı ve zenginliği artırmanın bir yolu da sermayeyi artırmaktır. Sermayedeki her artış sonucunda rant yükselir. Sermayede azalma olursa etkin talep düşer, fiyatlar iner, tarım alanı daralır ve böylece rant düşer. En düşük verimli topraklardan elde edilen ürüne rant ödenmez. Bu topraklardan elde edilen ürün, işçilere ücret, sermaye sahiplerine de kar olarak paylaştırılır. Rantsız topraklardan elde edilen kar miktarı, üretimde çalışan işçi sayısına bağlıdır. Dolayısıyla Ricardo'ya göre rant, sermaye miktarı, toprak verimliliği ve üretimde çalışan işçi sayısından etkilenmektedir. (Berdell, 2002: 129).

David Ricardo, ekonominin genellikle durma noktasına doğru ilerlediğini savunmaktadır. Ekonomik büyümeye dayalı analizi, emek değer teorisinin değiştirilmiş bir versiyonuna dayanmaktadır. Bir bütün olarak toplum için kâr oranının, "tarımı sürdürebilecek en çorak toprakta" çiftçilik yapan işçileri desteklemek için gerekli emek miktarına bağlı olduğu inancını savunmuştur. Ricardo'ya göre en verimli topraklar, doğal olarak daha düşük kaliteli topraklardan daha fazla gıda üretmektedir. Sonuç olarak bu topraklar daha yüksek bir kira bedelini hak etmektedir. Ricardo'nun ekonomik teorisinde tarım için kullanılan en yoksul toprak, tüm kazançları emek ve sermaye maliyetlerini karşılayacak şekilde rant almamaktadır. Hâlâ ekilebilir olan en az verimli topraktan elde edilen çıktı ile daha kaliteli olan arasındaki fark, daha iyi topraktaki rantın kaynağını oluşturur. Nüfus arttıkça, artan talebi karşılamak için daha fakir topraklar ekilmelidir. İyi arazi için kira maliyeti daha sonra artış göstermektedir (Hoogerwerf, 2010: 29).

2.4.2 Marksist Büyüme Modeli

Marx ekonomik büyüme teorisini toplumsal evrimin altı aşaması olarak açıklamıştır. İlki ilkel komünizmdir ve piyasa ekonomisi olmayan, kendi kendine yeten köylere dayanan bir sistemdi. İkincisi köleliktir ve bu sistemde toprak sahipleri aynı zamanda işgücüne de sahipti. Üçüncü aşama feodalizm olup insanların kiraladıkları topraklarda çalıştığı bir tarım ekonomisiydi. Dördüncü aşama olan kapitalizmde ise fabrika, tarım ve hizmet sektörlerinde işçileri istihdam eden sermayedar burjuvazi hakimdi. Beşinci aşama sosyalizm olup üretim araçlarının sosyal mülkiyetine dayalı devletçi bir sistemi savunmaktaydı. Altıncı ve son aşama komünizmi kapsamakta ve bu sistemde herkesin ihtiyacı kadar ürettiği, ihtiyaçlara göre dağıtımın yapıldığı bir yapıyı ifade etmekteydi. Marx'a göre kapitalizm çökecek ve yerini sosyalizm-komünizm geçişi alacaktı. O büyümeyi de toplumsal evrimin bir parçası olarak değerlendirmekteydi (Hudson, 2015: 232).

Marx, kapitalizme karşı çıkararak makinelleşmenin işgücünün yerini alacağını ve böylece "işsizlerin yedek ordusu"nu ortaya çıkarma ihtimalini öngörmüştür. Ona göre sermayenin genişlemesiyle birlikte emek birikimi de artar ama azalan oranda. Eğer sermaye birikimi ile işgücü talebi orantılı artmazsa işsizlik kaçınılmaz olur. Bunu tetikleyen etmenlerden biri de nüfus artışıdır. Çünkü bu mevcut işçi sayısını da arttırarak işsizliğe yol açar. Bu yüzden sürekli sermaye birikimi gerekir. Aynı

zamanda, işgücü ihtiyacını azaltan her ekonomik gelişme de yeni iş imkanları yaratılmadıkça işsizliği tetikler. Dolayısıyla Marx'a göre "işsiz ordusu" ekonomide oluşturulacak yeni alanlara kaydırılmalıydı (Marx, 2012: 608-613).

Marx, Malthus'un nüfus teorisi ve azalan getiriler yasasına katılmamıştır. Ona göre asıl odak noktası işgücünün büyüklüğü, verimliliği ve ücret seviyesi olmalıydı. Azalan getirileri reddeden Marx, yeni teknolojilerin ve sanayi-tarımda sermayenin organik bileşiminin artmasının, üretimin teknik olarak artan getirilere tabi olmasını sağlayacağını öngörmüştür. Marx'a göre teknolojik ilerlemenin sağlayacağı üretim artışları, Malthus'un öngördüğü gibi sabit kaynaklar nedeniyle sınırlı kalmayacak; tam tersine sürekli artan getirilere imkan sağlayacaktı. Dolayısıyla Marx, işgücü verimliliği ve sermaye birikiminin rolünü azalan getirilere tercih etmiştir (Rostow, 1990: 127).

Marx'a göre kâr oranı ile katma değer oranı arasında doğru orantı bulunmaktadır. Ancak kâr oranı emeğin sömürü oranıyla ters orantılıdır. Marx bu oranı sermayenin organik bileşimi olarak tanımlamıştır. Emeğin sömürü oranı arttıkça kâr oranı düşmektedir (Aksu, 2014: 11 ve Hiç, 1994: 34). Ayrıca Marx sermayeyi iki unsur olarak değerlendirmiştir. Bunlar değişken sermaye (V) ve sabit sermayedir (C). Değişken sermaye ücret ödemelerini karşılayan sermayeyken, sabit sermaye üretim sürecinde kullanılan tesis, makine ve hammaddelerdir. Böylece Marx kâr ve katma değer oranlarını emeğin sömürü oranına bağlayarak açıklamış, sermayeyi de iki alt unsura ayırarak tanımını yapmıştır. Böylece üretim sürecindeki unsurlar arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur (Rostow, 1990: 125).

Marx'a göre fiyatlar, mal ve hizmetlerin üretiminde harcanan emeğe bağlıdır. Ancak malın fiyatı ile içerdiği emek miktarı arasında bir fark vardır. Marx bu farkı artı değer (S) olarak adlandırmıştır. Artı değer aslında emekçiler tarafından yaratılmasına rağmen onlara ödenmemektedir. Marx bu durumu bir sömürü olarak görmektedir. Çünkü artı değer emekçilerce üretilmesine rağmen sermayedar sınıfa aktarılmaktadır. Marx bu çelişkiyi açıklamak için "sınıf mücadelesi" kavramını kullanmıştır. Buna göre emek sermaye ile karşı karşıya gelmektedir. Dolayısıyla Marx, fiyat oluşumunda emeğin rolünü ve artı değer kavramını sömürünün kanıtı olarak değerlendirmiştir (Hudson, 2015: 233).

2.4.3 Keynesyen Büyüme Modeli

İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes ekonomik düşünceye önemli katkılar yapmıştır. Teorilerini 1929 buhranı sonrası geliştirmiştir. 1936'da yayınladığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" isimli eserinde makroekonomik değişkenlerin belirlenmesi ve ekonomik dalgalanmaların nedenleri üzerine odaklanmıştır. Keynes uzun dönemde tam istihdamın sağlanamayacağını, analizlerin buna göre yapılması gerektiğini savunmuştur. Buna "Uzun vadede hepimiz ölüyüz." sözüyle vurgu yapmıştır. Aynı zamanda reformlarla sistemin korunabileceğini, düzenlenmemiş kapitalizmin tam istihdam ve istikrarı sağlayamayacağını ifade etmiştir. Marksist görüşlerden de ayrılarak kendi teorisini ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece Keynes, ekonomik düşünceye makroekonomik analiz alanında önemli katkılarda bulunmuştur (Barber, 2009: 227-230).

Keynesyen ekonomi teorisine göre, büyümenin sağlanması için öncelikli olarak talep yönünden desteklenmesi gerekir. Keynesyenler tüketici harcamalarının bir ekonomideki en önemli itici unsur olduğuna inanır. Teori genişletici maliye politikasını savunur. Bunun ana araçları altyapı, işsizlik yardımları ve eğitim için devlet harcamalarıdır. Ancak aşırı uygulamalar enflasyonu tetikleyebilir. Keynes'e göre hükümet harcamaları toplam talebi belirleyen kritik faktördür. Çünkü harcama artışı talebi artırır. Aynı zamanda tam istihdamın sürdürülebilmesi için hükümetin harcama yapması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla Keynesyen ekonomi, büyüme için öncelikli olarak talep yönlü politikaları, genişletici maliye politikasını ve hükümetin aktif rolünü desteklemiştir (Barnett, 2013: 25).

Keynes'in Genel Teori'deki temel argümanı, eksik istihdamın sebebinin toplam talebin yetersizliği olduğudur. Kapalı bir ekonominin toplam talep fonksiyonu ise tüketim ve yatırım harcamalarından oluşur. Tüketim eğilimi insani psikolojik faktörlerden ve kurumsal nesnel faktörlere bağlıdır. Keynes toplam geliri, toplam talep fonksiyonundaki tüketim bileşeninin bağlı olduğu değişken olarak tanımlar. Tüketim fonksiyonu gelire bağlıdır. Gelir arttıkça tüketim artar ancak oranla azalır. Bu sebeple gelir seviyesi ve tüketim için tasarruf edilen miktarın, yatırımlarla dengelenmesi gerekir. Aksi halde istihdam ve gelir düşer.

Böylece Keynes, toplam talebin belirlediği istihdam ve gelir seviyesini açıklamış oldu (Keynes, 1980: 22-30).

Keynes'e göre tüketim eğilimindeki herhangi bir zayıflama hem yatırım hem de tüketim talebini olumsuz etkiler. Yetersiz yatırımların ekonominin çökmesine yol açan bir "kopukluk" oluşturduğunu ve yüksek işsizliğe neden olduğunu ifade eder. Bunu açıklamak için "yatırım çarpanı" kavramını kullanır. Yatırım çarpanının etkisinin iki ucu keskin bir kılıç gibi olduğunu belirtir. Eğer marjinal tüketim eğilimi neredeyse 1'e yakınsa, küçük yatırım dalgalanmalarının istihdam üzerinde büyük etkileri olacağını, sıfıra yakınsa tersinin geçerli olacağını ifade eder. Temel sorunun ise MPC'nin uç noktalar arasında bir yerde yer alması olduğunu ancak yatırım çarpanının sıfırdan ziyade 1'e daha yakın olduğunu belirtir. Bundan dolayı tam istihdamın sağlanabilmesi için çok büyük ölçekte yatırım artışlarının gerektiğini savunur (Keynes, 1980: 114-120).

Keynes, ekonomik teorisinin bir sonucu olarak tam istihdamın kendiliğinden gerçekleşmeyeceğini, piyasanın kendi kendini düzenleyici mekanizmalara güvenilemeyeceğini savunmuştur. Genel Teori'de ortaya koyduğu makroekonomik, statik denge modeliyle mevcut Britanya ve Amerika'daki klasik iktisat anlayışını etkilemiştir. Keynes'in görüşleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla yayılarak önceleri hakim olan ortodoks anlayışı sorgulatmış, makroekonomiye bakış açısını değiştirmiştir. Bunun sonucunda "Keynesyen Devrim" denen, makroekonomiye yönelik yeni bir paradigm oluşmuştur. Keynes sayesinde pek çok iktisatçının görüşü etkilenmiştir. Dolayısıyla Keynes, ekonomik teorisinde piyasanın yetersizliğini savunarak makroekonomik alanda devrimsel bir değişimi başlatmıştır (Butos, 2020: 543-548).

2.4.4 Harrod - Domar Büyüme Modeli

Harrod-Domar ekonomik büyüme modeli, büyümenin temel belirleyicileri olarak tasarruf ve yatırımın önemini vurgulamaktadır. Harrod Domar Growth modeli bir büyüme modelidir, bir büyüme stratejisi değildir. Model, büyümenin nasıl gerçekleştiğini ve gelecekte nasıl tekrar oluşabileceğini açıklamaya yardımcı olur. Büyüme stratejileri, bir hükümetin model tarafından önerilen sonucu tekrarlamak için sunabileceği konulardır. Temel olarak model, ekonominin büyüme

oranının Ulusal tasarruf düzeyine ve sermaye yatırımının üretkenliğine bağlı olduğunu öne sürmektedir (Sato, 1964: 381).

Harrod-Domar Modeli, ekonomik büyüme üzerine geliştirilen ilk ve en sade modellerden biridir. Model, Keynesyen analizin uzun dönemli uygulamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Temel aldığı faktör sermayedir. Model, istikrarlı büyümeyi sağlamak amacıyla sermaye talebi ve arzının dengelenmesine odaklanır. Harrod-Domar modeli, sermaye ve emek arasında ikameyi varsayar. Ayrıca teknik ilerlemenin emek, sermaye ve tasarruf açısından tarafsız olduğunu kabul eder. Böyle bir teknik ilerlemede dahi her iki faktörün aynı oranda kullanılacağını öngörür. Dolayısıyla model, basit ve kavramsal olarak sermaye merkezli büyüme dinamiklerini ele almıştır (Eltis, 1987: 25).

Harrod-Domar modelleri ayrıntılarda farklılık gösterebilir de temel yaklaşım bakımından benzerlik taşırlar. Harrod'un modeli sıklıkla Domar'ın modelinin İngilizce versiyonu olarak adlandırılır. Her iki model de istikrarlı büyümenin sağlanması ve sürdürülmesinin temel koşullarına vurgu yapar. Harrod ve Domar, ekonomik büyüme sürecinde sermaye birikimine büyük önem atfederler. Temelinde sermaye birikiminin çift yönlü rolünü, yani hem arz hem de talep yönünden etkisini vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla modeller öz itibarıyla benzer olup, istikrarlı büyümenin sermaye birikimiyle mümkün olabileceğini öne sürerler (Boianovsky, 2018: 477).

Harrod, ekonomik kavramları "ex ante" ve "ex post" olarak ikiye ayırmıştır. Ex ante, dönem başında planlanan ve beklenen değerleri; ex post ise dönem sonunda gerçekleşen değerleri ifade etmektedir. Harrod'a göre dengeli büyümenin gerçekleşebilmesi için ex ante yatırımların ex post yatırımlarla eşit olması gerekir. Aksi durumda sorunlar ortaya çıkabilir. Ex post yatırımların ex ante yatırımlardan fazla olması halinde stoklarda azalma, arz yetersizliği ve talep fazlası söz konusu olabilir. Tam tersi durumda ise arz fazlası, stok birikmesi ve kapasite boşluğunun oluşabileceğini ifade etmiştir. Böylece Harrod, dengeli büyümenin koşullarını belirlemek amacıyla ekonomik kavramları farklı zaman boyutlarıyla ayırmıştır (Harrod, 1939: 19).

Domar, 1946 yılında yayınladığı makalesinde yatırım, büyüme oranı ve istihdam arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Domar'a göre büyüme oranı ekonominin analizinde önemli bir değişkendir. Ayrıca istihdamın milli gelire bağlı olduğunu, gelirin ise yatırımlarla yakından ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Yatırımların gelir artırıcı rolünden bahsetmiştir. Domar modelinde dengeli büyüme için her dönem sonundaki yatırımın önceki döneme göre daha yüksek olması gerektiğini savunmuştur. Domar'a göre dengeli büyümenin gerçekleşmesi için toplam talepteki artışın üretim kapasitesini tamamen kullanmaya yeterli olması gerekmektedir. Böylece Domar yatırım, büyüme ve istihdam ilişkisini tanımlamıştır (Domar, 1946: 138-147).

Harrod – Domar modelinde ilk varsayım mal hizmetler ve sermaye piyasaları birlikte ele alınırsa ekonomide tam kapasite kullanımını sağlayacak büyüme hızına ulaşılır. Ulaşılan bu hıza ‘Gerekli Büyüme Hızı’ denir. Bir ekonomide gerekli büyüme hızı altında veya üzerinde bir büyüme gerçekleştiği zaman ekonomi istikrarlı bir büyümede giderek uzaklaşır. Modelde gerekli büyüme hızından daha büyük bir büyüme hızı oluşursa, toplam talep toplam arzdan hızlı artacak ve bir üretim kapasitesi yetersizliği ve enflasyonist baskılar oluşacaktır. Tam tersi gerekli büyümenin altında bir ekonomik büyüme oluşursa, toplam talep toplam arzdan yavaş artacak ve bir üretim kapasitesi fazlası ve deflasyonist açık oluşacaktır. Harrod-Domar modelinin ikinci özelliği ise emek piyasasında tam istihdamı gerçekleştirecek doğal büyüme hızının sağlanmasıdır. Fakat buradaki önemli husus, ekonomideki doğal büyüme hızı ile gerekli büyüme hızının birbirine eşit olmasını sağlayacak otomatik bir mekanizmanın olmayışıdır. Bu da ekonomide, gerekli büyüme hızı sağlansa bile üretim kapasitesinin tam kullanımının sağlanması, ekonomide işsizliğin önlenmesi ve tam istihdamın sağlanması anlamına gelmemektedir (Morgil, 1988: 121).

2.4.5 Neo-Klasik Büyüme Modeli

Solow büyüme modeli klasik iktisadi düşünceden esinlenerek oluşturulmuştur. Birçok iktisadi düşünürün çeşitli çalışmaları dikkate alınarak oluşturulmuş olmasına rağmen, Solow büyüme modelinin önde gelen isimleri Solow, Swan ve Meade’dir (Unay, 2001: 402).

1956 yılında Solow “İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı” adlı makalesini yazarak, kalkınma ve ekonomik büyüme ile ilgili gelişmelere önemli katkıda bulunmuştur. Yapmış olduğu bu katkılarından dolayı Solow’a 1987 yılında iktisat ödülü verilmiştir. Söz konusu bu büyüme modeli Solow Büyüme Modeli olarak adlandırılmıştır (Jones, 2001: 18).

Bu model azalan verimler ile ifade edildiği için model durağan hale gelince ekonomik büyümeyi belirleyici temel unsurlar teknolojiadaki değişim ve nüfus artış hızı olmaktadır. Ancak bu iki unsur dışsaldır ve model içerisinde belirlenmemektedir (Kar ve Ağır, 2003: 53). Solow büyüme modeli ekonomide bir büyüme sağlandığında nüfus artışının, teknolojinin, yatırımın, tasarrufun bu büyümeye nasıl karşılık verdiğini açıklamaya çalışmaktadır (Parasız, 2008: 131). Ayrıca bu model bazı ülkelerde yoksulluk hâkimken diğer ülkelerin nasıl aşırı derecede zengin olabildiğini de anlamamıza yardımcı olmaktadır (Jones, 2001: 18).

Solow büyüme modeline göre, ekonomide büyümenin sağlanabilmesi için kişi başına gelirden meydana gelen değişimin, kişi başına üretim ve tüketim miktarları ile aynı oranda olması gerekmektedir. Bu eşitliğin sağlanması ile ekonomide büyüme sağlanmış olacaktır. Ayrıca bu büyüme modeline göre, büyümeyi sağlayan yani kişi başına düşen geliri artıran temel faktör teknolojik yenilik ve gelişmeler olmaktadır (Atamtürk, 2007: 91).

Öte yandan, ekonominin devletin uygulayacağı ekonomi politikalarına ihtiyacı yoktur. Çünkü devletin uygulayacağı ekonomi politikaları 36 büyümeyi sağlamamakla beraber, yatırımları artırıp işsizliği azalttığı için ekonomide konjktürel dalgalanmaların artmasına neden olmaktadır (Tüylüoğlu, 1995: 35).

Solow büyüme modeline baktığımızda model gerçeklerle tam olarak örtüşmemektedir. Bu nedenle gerçek hayatla ilişkilendirilemeyecek olan varsayımları barındırması, büyüme için teknolojik gelişmelere gereğinden fazla önem vermesi ve bu önemle sağlanacak bir büyümeyi tam anlamıyla açıklayamamış olması gibi nedenlerden dolayı, Solow büyüme modeli büyümeyi açıklamada yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda da ekonomide büyümeyi açıklamak için içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır (Kibritçioğlu, 1998: 55).

2.4.6 İçsel Büyüme Modelleri

Dışsal büyüme modelleri ekonomide meydana gelen büyümeyi daha ayrıntılı ve daha anlaşılır bir biçimde ifade etmek için geliştirilmiş olan büyüme modelleridir. İçsel büyüme modellerinden ne Harrod-Domer modeli ne de Solow büyüme modeli büyümeyi tam anlamıyla açıklama da başarılı olabilmektedir. Bu nedenle hem bir ekonomide büyümenin nasıl sağlanacağını hem de bu büyüme de sürekliliğin nasıl sağlanacağını açıklamak için içsel büyüme modelleri geliştirilmiştir (Mankiw: 1995: 279).

Yirminci yüzyılın başlarında öncülüğünü Amerikalı iktisatçı Paul Romer ve klasik iktisat okulunun kurucusu Robert Lucas'ın üstlendiği yeni büyüme modellerine içsel büyüme modelleri adı verilmektedir (Ünsal, 2007: 616). İçsel büyüme modelleri, beşerî sermaye, Ar-Ge faaliyetleri, bilgi birikimi ve teknolojik gelişmelerin dışarıda tutulmasıyla büyümenin açıklanmaya çalışıldığı dışsal büyüme modellerinin aksine bu unsurların sistem içerisine dâhil edilmesiyle büyümenin ve büyümenin sürekliliğinin nasıl sağlanacağını açıklanmaya çalışıldığı modellerdir (Berber, 2006: 184).

2.4.6.1 Romer'in Bilgi Birikimi Modeli

Romer (1986:1002-1003) sunduğu uzun dönemli büyüme modelinde; bilginin üretimde artan marjinal getiriye sahip bir girdi olduğunu varsaymıştır. Geleneksel yaklaşıma göre sermaye birikimi artarsa yatırım oranı ve getiri oranının azalması beklenirken; Romer farklı bir perspektif ortaya koymuştur. Romer'e göre sermaye birikimi ile yatırım oranı ve sermaye getiri oranı artabilir. Çünkü artan sermaye birikimi ile bilginin artan getirisi sayesinde kişi başına çıktı zaman içinde sürekli artar. Böylece Romer modeli ile geleneksel yaklaşıma göre farklı olarak, sınırsız büyümenin gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür.

Romer'in modeli ayrıca bilgi birikiminin bir ürünü olan ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye yol açan teknolojik değişimin önemini altını çizmektedir. Model, teknolojik bilgi ve beşerî sermaye birikimindeki sürekli artışın ekonomik kalkınmayı yönlendirmek için gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Sultan ve Jan, 2012: 165). Ayrıca model, bilgi sermayesi birikiminin ulusal üretimin maliyet

yapısının iyileştirilmesine katkıda bulunduğunu ve böylece ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini öne sürmektedir (Lim Jung, 2017: 96).

Romer, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını açıklamak için sıkça kullanılan yakınsama hipotezini reddetmiştir. Ona göre az gelişmiş ülkelerin büyüme hızı, gelişmenin aksine daha da yavaş olabilir ya da hiç gerçekleşmeyebilir. Bunun nedeni teknik ilerlemenin varlığı değil, geleneksel yaklaşımın azalan getiri varsayımıdır. Ayrıca Romer, neo-klasik yaklaşımın teknolojik gelişmeyi dışsal bir faktör olarak ele almasını eleştirmiştir. Ona göre teknoloji, kâr maksimizasyonu ilkesiyle yönlendirilen ve bilgi birikimiyle oluşan içsel bir sürecin parçasıdır. Dolayısıyla Romer, teknolojik değişimin geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur (Romer, 1986: 1003).

Romer'e göre geleneksel yaklaşımlar, bilginin doğasını ve ekonomi üzerindeki etkisini yanlış analiz etmektedir. Bilgi, fiziksel sermayeden farklı olarak araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda elde edilen ve azalan getiri gösteren bir üründür. Bununla birlikte bilgi, doğal olarak diğer firmaların üretim kapasitesini de olumlu etkilemektedir. Çünkü bilginin doğası gereği patentlenemez ve gizli tutulamaz. Ayrıca bilgi birikimiyle birlikte artan getiriler gösterebilme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla Romer, rekabetçi denge modelinde bilginin dışsallıkları, çıktı üretiminde yarattığı artan getiriler ve araştırma-geliştirmede azalan getirileri dikkate alarak, geleneksel yaklaşımlardan farklı bir büyüme yorumu ortaya koymuştur (Romer, 1986: 1003-1004).

Romer'ın ileri sürdüğü bu model model bilgi birikiminin ekonomik büyümenin birincil kaynağı olduğunu vurgulayarak bilginin yayılma etkileri kavramını ortaya koymaktadır (Fang ve Chao, 2015: 326). Bu, bilgi yayılımı ve girişimciliğin içsel büyümeyi yönlendirmede önemli roller oynadığı fikriyle uyumludur (Braunerhjelm vd., 2009: 110). Model ayrıca, özellikle firmaların kasıtlı Ar-Ge yatırımları yoluyla ekonomik entegrasyonu ve teknolojik ilerlemeyi teşvik etmede bilgi birikiminin öneminin altını çizmektedir (Lee, 2004: 59).

2.4.6.2 Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli

Beşerî sermaye kavramı, geliştirilmiş, eğitilmiş yeni şeyler öğretilerek birtakım beceriler kazandırılmış ya da sahip olduğu becerileri daha da geliştirilmiş olan işgücünü ifade etmektedir. Bu modele göre ekonomide büyümenin sağlanabilmesi için geliştirilmiş, beceri kazandırılmış işgücü yani beşerî sermaye oldukça önemlidir. Bu modele göre beşerî sermayenin bir hayli fazla olduğu az gelişmiş ülkelerin bireyleri daha verimli çalıştıkları için bu ülkelerden gelişmiş olan ülkelere göç etmeye başlamaktadırlar. Bu durum sonucunda da az gelişmiş ülkelerde büyüme gerçekleştirilemezken gelişmiş ülkelerde ise tam aksine durgunluğun önüne geçilerek büyüme artmaktadır. Kısacası beşerî sermaye stoğu'nun fazla olduğu ülke ekonomilerinde daha fazla ekonomik büyüme sağlanmaktadır (Lucas, 1988: 7).

Neoklasik büyüme modeline benzer özellikte olan Lucas'ın bu modeli ekonomide içsel bir büyümenin sağlanabilmesi için dışsallığın varlığına ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü beşerî sermaye birikimi arttıkça ekonomik büyüme artacaktır ve sermaye birikimi zaten kendi içinde bir dışsal büyümeyi ifade etmektedir. Bu görüşünden dolayı Lucas büyüme modeli, neoklasik büyüme modelinden ayrılmamaktadır (Parasız, 1998: 415-416).

Ayrıca bu modele göre hükümetlerin teknolojinin gelişmesi için yaptıkları yatırım beşerî sermaye birikiminin artmasına yardımcı olarak ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye neden olacaktır (Kar ve Ağır, 2003: 58). Lucas'a göre bir ülkede beşerî sermaye birikiminin artırılması ekonomik büyümenin sağlanması için oldukça önemlidir. Ona göre beşerî sermaye artışının (yani geliştirilmiş, yeni beceriler kazandırılmış işgücü sayısında artış) sağlanması çeşitli mesleki eğitimlerin verilmesi, yaparak öğrenmenin sağlanması ve fiziki sermaye ve eğitim seviyesi ile yakından ilişkilidir. Ücretler eğitim seviyesinin marjinal verimliliğine bağlı olarak belirlenmektedir, bu nedenle iş becerisinin artırılması da eğitim ağırlıklı bir üretime bağlıdır. Beşerî sermayeye olan yatırımlar genellikle eğitim alanına yapılan yatırımlar gibi düşünülse bile, uygulayarak öğrenme yöntemiyle de üretim sürecinde kendiliğinden gelişebilmektedir (Lucas, 1988: 17-19).

2.4.6.3 Barro'nun Kamu Politikası Modeli

Robert Joseph Barro, 1990 yılında yayınlanan *Government Spending in a Simple Model of Endogeneous Growth* (Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Kamu Harcamaları) adlı eserinde kamu altyapı harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Kamu harcamalarının üretimde bir girdi olduğunu ve ekonomik büyüme için belirleyici bir görevi olduğunu söyleyen Barro, devletin kamu harcamalarını arttırması ile büyümedeki istikrarın doğru orantılı gerçekleşeceğini belirtmektedir. Dolayısı ile kamu harcamalarının niteliği ve devletin bu harcamalardaki rolü son derece önem arz etmektedir. Barro analizinde ilk olarak, özel kesimin ekonominin genelindeki ve kendi bünyesindeki kaynaklarının üretkenliğini arttıracak olması fakat kamu malları üretimi konusunda yetersiz kalacağı neticesine ulaşmıştır. Hükümetler, büyümeyi etkileyici kamu kaynaklı girdilerin özel kesimin sahip olduğu girdilerle artışını aynı düzeyde sağlayabileceklerinden kişi başı gelirin artmasına katkıda bulunabilmektedirler. Dolayısıyla devlet eğitim, Ar-Ge çalışmaları, sağlık, altyapı yatırımları gibi doğrudan kamu hizmetlerinin arttırılması ekonomik büyüme de o seviyede başarılı gerçekleşecektir (Ercan, 2002: 134).

Barro ekonomik büyümeyi maksimize edebilmek için tam rekabet koşulları altında, GSYİH içerisindeki kamu harcamaları payının, gerçekleşmiş kamusal hizmetler/GSYİH denk olması gerektiğini vurgular. Dolayısı ile yalnız bu şartlar altında Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve doğrudan sağlanan kamu hizmetleri en uygun düzeyde gerçekleşmiş olacaktır. Kamu harcamalarındaki artışların vergilerle finanse edilmesi vergilerin artıp tasarrufların azalmasına neden olacak ve ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenecektir. Kamunun kendi mülkiyet hakkını koruması için yaptığı harcamalar ise vergi oranlarında azalmaya sebep olacaktır. Vergi oranlarının düşüşü, hem özel sektördeki Ar-Ge faaliyetlerinin pozitif olarak etkileyecek hem de iktisadi büyüme gerçekleşmiş olacaktır (Erdoğan ve Canbay, 2016: 37).

2.4.6.4 Ar-Ge Tabanlı Model

Günümüzde şirketlerin sürekli gelişme ve büyüme göstermesi Ar-Ge faaliyetleri ile mümkündür. Bununla beraber Ar-Ge faaliyetleriyle ilgili bir problem

söz konusudur ki bu problem belirsizliktir. Belirsizlikle kastedilen şey Ar-Ge çalışması sayesinde elde edilecek olan gelişme ve yeniliğin maliyetinin, aynı zamanda da bu yenilik ile üretimde elde edilecek olan başarıyı sağlayacağı karın ne kadar olduğunun önceden tespit edilememesidir. Bu çalışmalar belirsizlik ve risk taşıyan çalışmalar olsa da üretimde gelişme ve yeniliği beraberinde getirdiği için ekonomide büyümenin sağlanabilmesi için oldukça önemlidir (Tüylüoğlu, 1995: 101-106).

Ar-Ge tabanlı model yaklaşımına göre ekonomide yapılan Ar-Ge çalışmaları üretim sürecinde herkesin hiçbir ücret ödmeden yararlanabileceği yeni bilgiler ve teknolojik gelişmeler yaratacaktır. Daha sonra ar-ge çalışmaları sonucunda üretim sürecinde oluşan bu yeni bilgi tüm şirketler tarafından kullanılmaya başlanacak ve bu durum da bir pozitif dışsallık yaratarak ekonomide içsel bir büyümenin gerçekleşmesini sağlayacaktır (Romer, 1986: 1002- 1037).

Ar-Ge tabanlı model'de Ar-Ge çalışmalarının artırılması için devlete de önemli görevler düşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde araştırmaya, geliştirmeye, eğitime, finansal kalkınmaya, yatırıma, dış ticaretin serbestleşmesine kamu destek vererek diğer ülkelere göre daha hızlı ve fazla bir ekonomik büyümenin yaratılmasını sağlamaktadır (Kar ve Taban, 2003: 152).

İçsel büyüme teorilerine göre devlet büyümenin sağlanabilmesi için üretimde teknolojik gelişme ve yeniliği getirecek her türlü eğitim, ar-ge, alt yapı yatırımı vb. gibi tüm çalışmalara destek vermelidir. Geliştirilen içsel büyüme modellerinden sonra beşerî sermayeyi, bilgi birikimini, ar-ge çalışmalarını, alt yapı yatırımlarını dikkate almadan ekonomideki büyümeyi açıklamaya çalışan bir büyüme modeli geliştirilmemiştir (Demir, 2002: 12).

2.4.6.5 AK Modeli

1991 yılında Rebelo tarafından geliştirilen bu model, içsel büyüme modellerinin temeli olarak görülmektedir. Rebelo modelinde, içsel büyüme modelleri içerisinde sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımını kaldırmış ve dışsal teknolojik gelişmenin var olmadığı durumda dahi kişi başına büyümenin sürdürülebileceğini basit şekilde göstermiştir. $Y = AK$ olarak bilinen bu model

Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından da benimsenmiştir (Yardımcı, 2006: 101).

Modelde Y ekonomik çıktıyı, A parametresi teknoloji düzeyini gösteren sabiti, K ise sermaye stoğunu ifade etmektedir. AK modeli sermaye stoğu artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı üzerine kurulmuştur. Ülkeler arasında farklı büyüme oranları teknolojik gelişmeden ayrı olarak politika farklılıkları ile gerçekleşebilmektedir. Reel faiz oranları sabit olup, tüketim sabit bir oranda artmaktadır. Tasarruf, ekonomik büyümeyi belirleyen unsurlardandır. Bir ülkede tasarruf oranları artarsa daha yüksek büyüme oranlarına ulaşılır. AK modelinde teknolojik gelişme olmasa bile sermayenin ve yatırımların artışı ile büyüme sağlanabilir (Pala, 2016: 476).

2.4.7 Schumpeter ve Yenilik Modeli

Schumpeter, teknolojiyle ilgili yenilikler üzerine çalışmalar yapan ilk bilim insanıdır. Teknolojik gelişmeye yön veren bazı önemli prensiplerin neler olduğunu “Ekonomik Kalkınma Teorisi (1934)”, “Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi (1947)” adlı eserlerinde açıklamıştır. Schumpeter’e göre, ekonomide büyümeyi sağlayanda işte bu teknolojik yenilik ve gelişmelerdir. Ekonomide büyümenin sağlanabilmesi için teknolojik yenilik maliyeti yüksek olan kaynaklar ArGe faaliyetlerinde kullanılmalıdır. Teknolojik yeniliklerin başlangıçtaki maliyetleri ise elde edilecek olan kar ile karşılanmalıdır (Yeldan, 2011: 251-252).

Schumpeter'e göre yenilikler sayesinde gerçekleşen büyüme, geleneksel yaklaşımlardan farklı özelliklere sahiptir. Teorisindeki üç temel önerme olan yaratıcı birikim, yaratıcı yıkım ve rekabetçi dengenin reddiyle; evrimsel büyüme, piyasa dinamikleri ve uzun dönemli kâr beklentilerini vurgular (Schumpeter, 1947: 151). Schumpeterci yenilik kuramı, büyüme için üç temel önerme üzerine kuruludur: Yaratıcı birikim, yaratıcı yıkım ve rekabetçi dengenin reddi. Bu önermeler evrimsel büyümeyi ve içsel yeniliği vurgular. Ayrıca piyasa dinamikleri, kâr beklentileri ve uzun dönemli büyümeye dayanır. Yaratıcı birikim dört dinamiğe sahiptir: Yeni kombinasyonlar, girişimcilik, esneklik ve bankacılığın rolü. Bu dinamikler sayesinde kaynaklar yeniden tahsis edilir ve verimlilik artırılır. Özellikle yeni kombinasyonlar, mevcut atıl kapasiteyi kullanarak ekonomide mevcut

teknoloji ve kaynakların daha verimli kullanımını sağlar. Böylece Schumpeterci yaklaşım, içsel yenilik ve piyasa dinamizmini ön plana çıkarmaktadır (Sengupta, 2014: 63).

Schumpeter'e göre yenilik teorisinin anahtar noktasını yeni kombinasyonlar oluşturmaktadır. Ona göre yenilikler, mevcut dengeyi bozan yeni üretim yöntemi, ürün, pazar ve kaynak kullanım şekillerini ifade eder. Schumpeter'e göre yenilik süreci (inovasyon) rasyonel karar vermenin sonucu değil, yaratıcı ve öncü bir süreçtir. Bu süreç kişisel hayal gücü ve beklentilerle şekillenir. Dolayısıyla Schumpeter için yenilik, rasyonel hesaplamalardan ziyade kişisel özellikleri ile şekillenen yeni üretim yöntemleri, ürün ve pazarlar oluşturma sürecidir. Bu da Schumpeter'in yenilik kuramının temelini oluşturan yeni kombinasyonlar perspektifini ön plana çıkarmaktadır (Hospers, 2005: 22-23).

Schumpeter'e göre ekonomide gerçekleşen yenilikler, girişimci faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Girişimciler, yeni fikirler geliştirerek kâr maksimizasyonu ilkesi doğrultusunda yenilik projelerini hayata geçirirler. Projenin kârlılığı ise mevcut firmaların direnci ve taklitçi-yenilikçi firmaların hızlı yükselişine bağlıdır. Schumpeter'in yaratıcı birikim teorisinde yer alan beş temel yenilik türü, ekonomide meydana gelebilecek farklı boyutlardaki yenilik uygulamalarını kapsar. Ürün, süreç, pazar, örgütsel ve girdi yenilikleri şeklinde sıralanan bu yenilik türleri, Schumpeter'e göre girişimciler eliyle gerçekleşen yenilik sürecini oluşturur (Sengupta, 2014: 64).

Schumpeter'e göre ekonomide gerçekleşen yenilikler, girişimci faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ancak girişimci ile mucit arasında önemli bir ayrım vardır. Mucit yalnızca yeni fikirler ortaya atabilirken, girişimcilik bunları fiilen hayata geçirme sürecini ifade eder. Girişimcinin asıl görevi, henüz ispatlanmamış yeni fırsatları doğru zamanda algılayabilme ve ortaya çıkan imkanları harekete geçirebilme kabiliyetidir. Dolayısıyla Schumpeter'e göre ekonomideki yenilikçi değişimin öznesi girişimcilerdir. Buluşları pratiğe aktararak, sistemde yeni kombinasyonlar oluştururlar. Böylece ekonomik büyümeyi de önemli ölçüde etkilerler (Schumpeter, 1947: 152-157).

2.5 Ekonomik Büyümenin Belirleyici Unsurları

Ekonomik büyümenin belirleyici unsurları, bir ekonominin büyüme oranını etkileyen birbiriyle ilişkili faktörlerdir. Büyümeyle belirleyen dört ana faktör vardır. Bu faktörler; doğal kaynaklar, sermaye, emek ve teknolojidir. GSYİH ile ölçülen ekonomik büyüme, GSYİH'nın büyüme oranının artması anlamına gelir. Ancak her bileşenin artışını belirleyen unsurlar oldukça farklıdır. Ekonomik büyüme üzerinde Kamu harcamaları, sermaye oluşumu, özel veya kamu yatırımları, istihdam oranları, döviz kurları gibi faktörlerin farklı etkileri bulunmaktadır (Boldeanu ve Constantinescu, 2015: 329).

2.5.1 Doğal Kaynaklar

Ekonomik büyümenin temel belirleyici faktörlerinden bir tanesi de Doğal Kaynaklardır. Doğal kaynak, bir ülkenin sahip olduğu yeraltı ve yerüstü tüm zenginliklerin tamamını kapsamaktadır. Ancak doğal kaynaklar işgücü ve sermaye gibi ekonomik büyüme üzerinde belirleyici değildir sadece ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Örneğin petrol ve altın rezervinin fazla olduğu ülkelerde büyüme daha fazla iken bu rezervlerin sayısının daha az olduğu ülke ekonomilerinde ekonomik büyüme daha azdır (Tomanbay ve Gümüş, 2004: 407).

Doğal kaynaklar bir ülkenin ekonomik büyümesini büyük ölçüde etkiler. Doğal kaynaklar, doğa tarafından karada veya toprağın altında üretilen kaynakları içerir. Karadaki kaynaklar bitkileri, su kaynaklarını içermektedir. Kara veya yeraltı kaynaklarının altındaki kaynaklar ise petrol, doğal gaz, metaller, metal olmayanlar ve mineralleri içermektedir. Bir ülkenin doğal kaynakları iklim ve çevre koşullarına bağlıdır. Bol miktarda doğal kaynağa sahip ülkeler, az miktarda doğal kaynağa sahip ülkelere göre daha iyi bir büyümenin sergileyebilmektedirler (Chirwa ve Odhiambo, 2016: 124).

Doğal kaynakların verimli kullanımı veya işletilmesi, insan kaynağının beceri ve yeteneklerine, kullanılan teknolojiye ve fonların mevcudiyetine bağlıdır. Zengin doğal kaynaklara sahip, nitelikli ve eğitimli iş gücüne sahip bir ülke, ekonomiyi büyüme yolunda desteklemektedir. Bu tür ekonomilerin en iyi örnekleri Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerdir.

Japonya ise küçük bir coğrafi alana ve az sayıda doğal kaynağa sahiptir, ancak verimli insan kaynağı ve ileri teknolojisi nedeniyle yüksek büyüme hızına ulaşmaktadır. Doğal kaynaklar üretim faktörleri içerisinde miktar olarak sabit olan tek faktördür. Bu sebeple doğal kaynaklar ekonomik büyüme açısından kıt olan kayalar grubu içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle var olan ama kullanılmayan veya kullanımına izin verilmeyen doğal kaynaklardan yararlanılmaya başlanması ekonomik büyüme üzerinde doğal kaynakların sahip olduğu olumlu etkiyi artırır (Dinler, 2014: 16).

2.5.2 Sermaye

Ekonomik büyümeyi etkileyen bir diğer önemli unsur ise sermaye faktörüdür. Sermaye, bir ülke ekonomisinde belirli bir anda sahip olunan toplam üretim araçları sayısını ifade etmektedir. Sermaye üretimde artışı sağlayarak ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Bu nedenle sahip olunan sermayenin nicelik ve niteliğinin artırılması ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Sermaye ne kadar nitelikli olursa ekonomik büyüme de aynı ölçüde artar (Samuelson, 1989: 855).

Ekonomik büyüme üzerine olan etkisi bakımından sermaye dikkate alınırken belirtilmesi gereken nokta fiziki ve beşerî sermaye kavramlarıdır. Fabrika, yol, araç gereç vb. gibi emeğin işini kolaylaştırarak üretime katkı sağlayan insanlar eliyle üretilmiş olan üretim araçlarına Fiziki Sermaye denir (Dinler, 2014:17).

Beşerî sermaye ise üretimi sağlayan emeğin sahip olduğu bilgi, beceri ve birikimler toplamıdır. İşyerlerinde verilen eğitimlerle işgücünün verimliliği ne kadar artırılırsa üretim o kadar artar ve üretimde ki bu artışa bağlı olarak da ekonomik büyüme artar (Kibritçioğlu, 1998: 207). Son yıllarda toplumsal birtakım gelişmelerinde üretim artışı üzerinde yarattığı etkinin giderek önem kazanması sermaye kavramının üretim artışı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Sermaye, üretime pozitif anlamda katkı sağlayan her türlü maddi ya da maddi nitelikte olmayan ekonomik değerler olarak kabul edilmektedir (Karagül, 2003: 81).

2.5.3 Emek (İşgücü)

Bir ülkenin ekonomik büyümesinin en önemli belirleyicilerinden biri emek ya da diğer ifadesi ile iş gücüdür. Mevcut insan kaynağının kalitesi ve miktarı bir ekonominin büyümesini doğrudan etkileyebilir. İnsan kaynağının kalitesi, becerilerine, yaratıcı yeteneklerine, eğitime ve eğitime bağlıdır. Bir ülkenin insan kaynağı iyi vasıflı ve eğitimliyse, çıktı da yüksek kalitede olacaktır. Öte yandan, vasıflı işgücü eksikliği bir ekonominin büyümesini engellerken, işgücü fazlasının ekonomik büyüme için daha az önemi vardır. Bu nedenle ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için bir ülkenin insan kaynağının yeterli sayıda ve gerekli beceri ve yeteneklere sahip olması gerekir (Koster ve Benda, 2020: 125).

Emek, bir ekonominin önemli büyüme kaynaklarından biridir. Emek kavramı, bir ülkedeki potansiyel insan gücü ve zekâ düzeyini ifade eder. Ülkenin nüfusu ne kadar büyükse, o ülkenin sahip olduğu toplam emek miktarı da o derece artar. Ancak az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızının yüksek olması, onları gelişmiş ülkelere kıyasla daha geri bir konuma sokabilmektedir. Bu durumda sadece emeği değil, diğer üretim faktörlerini de harekete geçirmek ve işgücü başına düşen sermaye malı ile işgücü kalitesini artırmak gerekir. Böylece ülkeler, büyümelerini sağlayabilecek tüm kaynaklarını verimli şekilde kullanabilirler (Üzümcü, 2018: 10).

Emek ve beşerî sermaye kavramları, ekonomik büyüme açısından birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü beşerî sermaye, insan emeğinin üretkenliğini ve verimliliğini artıran önemli bir unsurdur. Zaman içinde biriken bilgi ve beceriler sayesinde, işgücünün yetenek düzeyi gelişir (Easterly ve Wetzel, 1989: 4).

2.5.4 Teknolojik Gelişme

Ekonomik büyümeyi etkileyen temel faktörlerden birisi de teknolojidir. Teknoloji, üretimde kullanılan girdilerin çıktıya dönüşmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Jones, 2001: 73). Teknolojik gelişme ise, üretimde kullanılan mevcut teknolojiye meydana gelen gelişmedir. Teknolojik gelişme mevcut üretim tekniklerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve böylece daha nitelikli ürünler üretilmesi şeklinde karşımıza çıkar (Samuelson, 1989: 858). Ekonomik büyüme üzerinde olan etkisi bakımından teknolojik gelişme içerilmiş ve içerilmemiş

teknolojik gelişme olmak üzere iki şekilde ele alınıp incelenmektedir (Thirwall, 2003: 158).

İçerilmemiş teknolojik gelişme, üretimin organizasyon aşamasında meydana gelen gelişme sonucunda üretimde verimliliğin artmasıdır. İçerilmiş teknolojik gelişme ise üretimde kullanılan makine ve teçhizatlar da meydana gelen gelişmeler sonucunda üretimde verimliliğin artmasıdır (Fikir, 2010). Teknolojik gelişme arttıkça kişi başına düşen reel gelir ve sermaye artar, dolayısıyla yeni tekniklerin geliştirilmesi teknoloji seviyesinin yükseltilmesi önce reel üretimi sonra da buna bağlı olarak ekonomik büyümeyi artırır (Görgün, 1973: 36).

Son iki yüzyılda teknolojiye yaşanan devrim niteliğindeki gelişmeler, insan üretkenliğini çok büyük ölçüde artırmıştır. Yeni ürün ve teknolojiler sayesinde toplam üretim işlevi değişmiştir. Ancak teknolojinin ülkeler arasında eşit dağılmadığı bir gerçektir. Günümüzde halen pek çok ülke teknolojik yetersizlikten fakirdir. Ülkeler arasındaki farklı büyüme oranlarının temel sebebi de budur. Tasarruf oranı yüksek ülkeler geçici olarak zengin görünebilir, ancak teknolojik gelişme diğer unsurlardan daha yavaş kalırsa sürdürülebilir büyüme sağlanamaz. Dolayısıyla teknolojik gelişmenin sürekliliği, ülkelerin refah seviyelerini yükseltmeleri için hayati önem taşımaktadır. Farklı ülkelerin zengin-fakir ayrımının da temelinde bu etken yatmaktadır (Acemoğlu, 2013: 172).

2.6 Ekonomik Büyüme ve Makroekonomik Faktörlerin İlişkisi

Ekonomik büyüme makroekonomik faktörlerden etkilenmektedir. En önemli makroekonomik faktörlerin başında dış ticaret unsurları olan ithalat ve ihracat bulunmaktadır. Bunların yanı sıra doğrudan yabancı yatırımlar ve iç dinamikler üzerinde oldukça etkili bir faktör olan enflasyon bulunmaktadır.

2.6.1 İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

İthalata yapılan harcamaların çoğu milli gelir kaynaklarını azalttığı için ekonomik büyüme ile ithalatın negatif bir ilişki içinde olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Grossman ve Helpman (1991) bir ülkenin gerekli işgücü ve teknoloji eksikliği gibi nedenlerle kendi başına veya coğrafi sınırları içinde üretemeyeceği üretim faktörlerini elde etmesini sağladığı için ithalatın ekonomik

büyümeyi etkilediğini ifade etmişlerdir. Ram (1990) ithal edilen teknik bilgi potansiyel olarak yerel üretim seviyelerini arttırabileceğinden, ithalat sermaye ve teknolojide uluslararası ticaret için kilit yayılma yolu olduğunu ifade etmiştir. İthalat ayrıca bir ulusun insanları ile diğer ülkelerin vatandaşları arasındaki ekonomik faaliyetleri kolaylaştırır (Ram, 1990: 49).

İthalat, ekonomik büyümeyi üç ana yolla etkiler. Birincisi, ara sermaye mallarının ithalatıdır. Sermaye mallarının ithalatı bir ülkenin üretken sermaye stok seviyelerini artırarak ekonomik büyümeye yol açmaktadır. İkinci olarak, ithalat, düşük düzeyde teknik uzmanlığa sahip ülkelere, özellikle gelişmekte olan ülkelere, daha yüksek teknik uzmanlığa sahip gelişmiş ülkelere ileri teknolojik buluşları uygulama olanağı vererek ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Üçüncüsü, ithalat yoluyla ülkeler birbirlerinden öğrenme, kaynak tahsisi için üretkenliği artırma ve ulusal gelir seviyelerini yükseltme potansiyeline sahip daha verimli teknolojilere erişme fırsatı elde eder (Coe vd., 1993: 47).

İhracat pazarları için ihtiyaç duyulan yüksek kaliteli ürünleri üretmek için ithal girdiler gerekli olabilmektedir. Ancak yetkililer istihdam üzerindeki olası etkiyi göz önünde bulundurmalıdır. Yüksek düzeyde ithalat yapan firmalar, daha düşük ithalat oranına sahip firmalardan daha fazla insan istihdam edebilme olanağına sahiptir. Aynı zamanda işletmelerin ihtiyaç duydukları mallara uygun erişimlerinin sağlanması bu durumda kritik öneme sahiptir. İthalat, sadece ekonominin küçük bir yüzdesini oluşturan ihracat endüstrilerinde değil, ekonominin tüm alanlarında kullanılmaktadır. Sonuç olarak, ithalata erişimi artırmaya veya ithalatı hızlandırmaya yönelik tedbirler, ulaştırma, turizm, oteller, inşaat, hizmetler ve imalat gibi sektörlerle fayda sağlar. İthalat, işletmeler tarafından ihracat için gereken yüksek kaliteli ürünleri üretmek için ihtiyaç duyulan daha yüksek kaliteli, daha yüksek teknolojiye erişim sağlamak için kullanılır (Frazer, 2017: 122).

Çin, 1978'de piyasa reformları uygulandığında dünyanın en büyük on birinci ekonomisiydi ve küresel GSYİH'nın ancak %2'sini oluşturuyordu. Otuz yıl sonra Çin, küresel GSYİH'nın %10'unu oluşturan dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olarak Japonya'yı geride bıraktı. Önceki yıllar boyunca başka hiçbir ülkenin erişemeyeceği bir oranda genişledi. Uluslararası ticaret, bu ülkenin ekonomik

ilerlemesine önemli bir katkıda bulundu. Çin, 1978'de kapılarını açtığından beri kapalı bir ekonomiden dünyanın en büyük ihracatçısı haline geldi. Bu ani yükseliş Çin ithalatında önemli değişikliklere yol açtı. Çin'in ekonomik yükselişinin dünyanın geri kalanı üzerinde domino etkisi olduğu söylenebilir. Çin, belirli ürünlerde gelişen karşılaştırmalı avantajlar nedeniyle dünyanın en büyük ihracatçısı haline gelmiştir (Munch ve Becker, 2014: 37).

2.6.2 İhracatın Ekonomik Büyümeye Etkisi

İhracat bir ülkedeki ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Yüksek düzeyde ihracatın gerçekleşmesi, bir ülkenin fabrikalarından ve sanayi tesislerinden yüksek düzeyde çıktı meydana gelmesi ve bu fabrikaların çalışır durumda tutulması için daha fazla sayıda insanın istihdam edilmesi anlamına gelmektedir. Awokuse'a (2008) göre, yerel ihraç edilebilir mallara yönelik dış talep arttığında, bir ülke artan gelir ve ihracat yapan sektörlerdeki istihdam nedeniyle çıktıda genel büyüme sağlar. İhracat, verimsiz ticaret dışı sektörlerden ticarete yönelik sektörler kaynakların yeniden dağıtımını ve verimli üretim tekniklerinin ve yönetim tarzlarının ekonomi genelinde yayılmasını kolaylaştırır. Giles ve Williams (2000), ihracat sektöründeki büyümenin yayılmasının tüm ekonomiye fayda sağlayacağını ve ihracatın artmasının ödemeler dengesini iyileştirdiğini, yatırım mallarının ithalatını artırdığını ve yerli üretimin büyümesini kolaylaştırdığını belirtmektedir.

Çok sayıda araştırmacı, ekonomik büyüme ile küresel ticaretin kritik bir bileşeni olan ihracat arasındaki bağlantıyı incelemiştir (Dutt ve Ghosh, 1994; Ghosh, 1996; Vohra, 2001; Lin ve Li, 2003; Acaravci ve Ozturk, 2012; Yüksel, 2017). İncelemelerin çoğuna göre, ihracatın ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Abdullahi vd., 2013: 9). Ticarete dayalı ilerleme yoğun bir şekilde yavaş yavaş yoğunlaşmış olsa da, nedenselliğin yönü hala bir çekişme noktasıdır. Gelişmekte olan bir ekonomide doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla öğrenme, yaratıcı modernizasyonlar, karşılaşmalar ve inovasyon ataması sonucunda belirli çağdaş çabalar dramatik değişikliklere uğrayabilir. Modernize edilmiş ticaret düzenlemelerini destekleyerek ilerlemeyi sağlamaya çalışan bir yönetim stratejisi olup olmadığına bakılmaksızın, bu koşullar altında kalkınmayı inşa etmek mümkündür. Yerel talep, bu gelişen endüstrilerde üretim artışına ayak uydurmazsa, üreticiler fazlaları ihraç edebilir. Sonuç olarak, bir ülkenin ekonomik büyümesi

ihracat büyümesini artırabilir. Ancak, iç talep modern sanayiden daha hızlı gelişirse, emtialar ayakta kalabilir. Sonuç olarak, artan iç talep, ihracatta bir düşüşü takip eden yerel üretimde bir artışa yol açar, dolayısıyla artan çıktı, ülkenin ürün verimliliği üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir (Lee ve Huang, 2002: 55).

Rajan ve Zingales (1998), finansal gelişmenin görece bir yararlanıcı teorisinin, işletmelere ahlaki tehlike ve ters seçim sorunlarını önlemede ve ayrıca dış finansmana güvenen dış finansman şirketlerinin yardımı ile ihracat büyümesini artırmada yardımcı olabileceğini ifade etmişlerdir. Daha yüksek derecede finansal gelişmeye sahip ülkelerde, bu tür endüstrilerin daha yüksek büyüme oranlarına ve daha büyük ihracat paylarına sahip olması ve ayrıca daha büyük ticari faydalar elde etmesi daha olasıdır.

1960-1966 yılları arasında Asya ekonomileri, ekonomik yapılarda önemli değişikliklerin eşlik ettiği hızlı bir büyüme yaşamıştır. Öte yandan Tayvan, Kore, Hong Kong ve Singapur gibi Doğu Asya ekonomileri, yoksul ve teknolojik açıdan yoksul ekonomilerden nispeten zengin ve modern ekonomilere dönüşmüştür. Büyüme dönemi boyunca, bu ülkelerin her birinde kişi başına düşen gelir dört kat arttı; bu, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın elde etmesi yaklaşık sekiz yıl süren bir süreçti. Olağanüstü büyüme, yaygın olarak “Asya Mucizesi” olarak bilinir, çünkü bunu yaşayan ülkelerin ekonomileri, 1960 yılında nispeten daha yüksek gelir ve üretkenlik seviyeleriyle diğer tüm ekonomileri neredeyse geride bıraktı. Doğu Asya'daki ekonomik başarı, dışa dönük politikaların benimsenmesinden kaynaklandı. serbest ticarete olan güvenden doğmuştur. Başlangıçta Singapur, Tayvan ve Kore gibi ülkeler ithal ikamesiyle başladı, ancak daha sonra ihracat için önemli teşvikler sağlayan ve aynı zamanda ticaret engellerini azaltan daha liberal politikalara geçti. Sonuç olarak, bireysel şirketlerin sadece iç pazarlardan ziyade ihracatla meşgul olma konusunda daha büyük teşvikleri oldu (UNCTAD, 2020).

Lin ve Li (2002) Çin'deki ürünlerin ülke ekonomisini nasıl etkilediğine ve genel ekonomide metaların anlık ve döngüsel etkilerini değerlendirmek için daha fazla belirli faktörün olduğunda nasıl bir değişim olduğunu incelemişlerdir. Birincil çalışma, emtiaların Çin'in ekonomik kalkınması için kritik olduğu sonucuna varıyor, çünkü büyüme ile güçlü bir doğrudan ilişkiye sahip olmanın yanı sıra,

emtiaların diğ er önemli göstergeler üzerindeki taşma etkileri de büyümenin sürdürülmesine katkıda bulunduğudur. Ayrıca Çin'in para sisteminin dış faizdeki dalgalanmalara karşı son derece savunmasız olduğunu da ifade etmişlerdir. Lin ve Li (2002), yalnızca doğrudan etkileri dikkate alan önceki modelin aksine,  r nlerin GSY H  zerindeki hem doğrudan hem de dolaylı etkilerini açıklayan orijinal bir model sunmaktadırlar.  r nlerin kalkınma üzerindeki dolaylı etkisinin neredeyse doğrudan etkisi kadar büyük olduğuna dair keşfedilen kanıtlar, finansal ilerleme için hem yerli hem de dövizin gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

2.6.3 Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme  zerinde Etkisi

Yabancı yatırımcıları çekmek, dünyanın her yerindeki politika yapıcılar için, özellikle de nakit sıkıntısının ekonomik ilerlemenin önündeki en önemli engellerden biri olduğu azgelişmiş ülkeler için temel bir amaçtır. Ücretlerin yerel işletmeler tarafından ödenen ücretlerden önemli ölçüde yüksek olması sebebiyle tarım  lkelerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) alması, devletlerin en çok talep ettiği durumlardan biridir. Doğrudan yabancı yatırımı çekmek için kaynaklar sınırlı olduğunda, potansiyel bir ev sahibi ülkenin en büyük istihdam artışını sağlama olasılığı daha yüksek olan firmaları seçmesi hayati önem taşır (Coniglio vd., 2015: 1259).

Son yıllarda DYY çarpıcı biçimde artmıştır. DYY, birçok gelişmekte olan ülke için önemli bir özel dış fon kaynağı haline gelmiştir. DYY'nin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki potansiyel faydaları göz önüne alındığında, bazı ülkeler onu teşvik etmek için adımlar atmaya başlamışlardır (Michaowski, 2012). Uzun bir süredir, sanayileşmemiş ülkeler, doğrudan yabancı yatırımları büyümenin önemli bir kaynağı olarak görmüşlerdir. Çok sayıda çalışmada, DYY akışlarının, organize girişimler ve özel olarak etkinleştirilen yatırım fonları arasındaki çatışmaları  ozd ğ n , ödemeleri sübvanse ettiğini, iş yarattığını ve gelişmiş ülkelerde yönetim kurulu ve çalışma becerilerini geliştirdiğini ortaya koymuşlardır (Todaro ve Smith, 2003; Hayami, 2001). Ayrıca, daha yüksek yerli üretim kapasitesi ve rekabet gücünün bir sonucu olarak ticareti artırarak, DYY, azgelişmişlik döngüsünü durdurmakta ve mevcut taksit dengesini korumaktadır (UNCTAD, 1999; Hayami, 2001).

Borensztein vd. (1997) alışmalarında DYY'nin çeşitli yöntemlerle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi etkilediğini ifade etmişlerdir. Sanayileşmiş milletlerden fakir milletlere teknoloji yayılması en önemli yoldur. Bu yayılmaların yüksek teknolojiili ürünlerin ithali, yabancı teknolojinin kabul, farklı yollarla insan sermayesi edinimi ve çok uluslu firmaların Ar-Ge'si yoluyla gerçekleştiği keşfedilmiştir (Borensztein vd., 1997: 119). Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme hızı, yeni teknolojilerin tercih edilmesini ve uygulanmasını içeren bir 'yakalama' sürecidir (Mwilima, 2003: 33).

2.6.4 Enflasyon Oranı ve Ekonomik Büyüme

Mal ve hizmetlerin maliyetindeki artış ekonomide enflasyon olarak ifade edilir. Enflasyon sonucunda bir para biriminin satın alma gücü, genellikle yüzde olarak ifade edilen fiyatlar genel düzeyindeki artışın bir sonucu olarak azalmaktadır. Dolayısıyla enflasyon, paranın birim başına satın alma gücünün düşmesinin yanı sıra ekonominin değişim ortamında ve hesap biriminde reel olarak değer kaybetmesi anlamına gelir. Genişleme oranı, uzun vadede müşteri değer listesinde genel bir değer kaydındaki yıllık oran değişikliği olduğundan, değer genişlemesinin önemli bir işaretidir (Paul, 1973: 429).

Mankiw ve Reis (2002)'e göre enflasyonun bir ekonomi üzerindeki etkileri aynı anda hem iyi hem de kötü olabilir. Enflasyonun, yatırım yapmayı ve spekülasyon yapmayı zorlaştırabilecek nakit tutma riskindeki artış ve enflasyon yeterince hızlıysa, mal kıtlığı da dahil olmak üzere bir dizi kötü etkisi vardır. Çünkü fiyatların artmasını bekledikleri için insanlar nakde ynelmektedirler Avantajlı sonuçlardan biri, ulusal bankaların, gerilemeleri azaltmak için gerçek finansman maliyetlerini değiştirme sınırı, sadece parayla ilgili olmayan sermaye görevlerine ilgiyi güçlendirmesidir.

Yüksek enflasyon ve hiperenflasyon, para arzının aşırı artmasından kaynaklanmaktadır. Barro ve Grilli'ye (1994) göre para arzındaki bir artış her zaman fiyatların artmasına yol açmaz. Bazı ekonomistler, bir "likidite tuzağı" olduğunda, çok para koymanın "iplik çekmek" gibi olduğunu ifade etmişlerdir (Makin, 2010: 2).

Düşük ve orta enflasyon oranlarına yol açan değişkenler üzerindeki farklı bakış açılarını uzlaştırmak daha zordur. Düşük veya orta düzeyde enflasyonu, mal ve hizmetlere yönelik reel talepteki değişmelere, para arzı tedbirlerinin hızındaki, özellikle Sıfır Para Vadeli arz hızındaki değişmelere ve dolaşımdaki para miktarındaki değişmelere açıklamak mümkündür. Geleneksel bilgiye göre, uzun süreli kalıcı enflasyon, ekonomik genişlemeden daha hızlı genişleyen para arzı tarafından üretilir ve bu, tarihsel kanıtlarla desteklenir (Hossfeld, 2010: 59).

Makroekonomik konulardan biri, büyüme ve enflasyonun nasıl etkileşime girdiğini ortaya koymaktır. Enflasyonun büyüme üzerinde bir etkisinin olup olmadığı sorusu iktisat literatüründe yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem zengin hem de gelişmekte olan ülkelerde Keynesyen politikalar gündeme gelmiş ve bu politikalar sonucunda toplam talep artarak enflasyon ve üretimin büyümesine neden olmuştur. Enflasyonun olumsuz etkileri, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin kişi başına gelirden istikrarlı bir artış sağladığı ekonomik büyüme modelleri açısından incelenmiştir. Yüksek ve değişken öngörülemez enflasyonun bir sonucu olarak belirsizlik, sermaye ve yatırım getiri oranını etkileyen önemli bir faktör olarak vurgulanmıştır (Bruno, 1993; Pindyck ve Solimano, 1993).

Gelişmiş ülkelerin vergi rejimlerinin çoğunun tarafsız olmadığı gerçeği göz önüne alındığında iyi tahmin edilen enflasyon bile sermaye getiri oranını azaltabilmektedir. Ayrıca aşırı enflasyon, yatırımcıların para politikasının gelecekteki yönüne olan güvenini azaltır. Enflasyonun büyüme üzerinde etkisi olduğunda, insan sermayesi veya araştırma ve geliştirme harcamaları gibi diğer büyüme faktörlerinin birikimi üzerinde etkisi vardır. Bu, enflasyonun büyüme üzerindeki birikim veya yatırım etkisi olarak adlandırılır (Jones vd., 1993: 25)

Enflasyon, toplam faktör verimliliğini düşürerek piyasa ülkelerinin uzun vadeli makroekonomik performansları üzerinde kaosa neden olmaktadır. Verimlilik kanalı olarak da bilinen bu kanalın teorik bir modelde formüle edilmesi daha zordur, ancak enflasyondan düşük büyümeye aktarım mekanizmasıyla ilgisi çok yüksek değildir (Stiglitz, 2005: 21). Yüksek enflasyon, işletmeler için pahalı olabilen ve bireylerin ideal nakit varlıklarını azaltan sık fiyat değişikliklerine neden olur. Ayrıca fiyatlar ne kadar bilgi göstermediği için ne olacağını tahmin etmeyi de

zorlaştırıyor. Bu, insanların fiyat istikrarsızlığına bağlı zararlara karşı kendilerini savunmak için bilgi almak ve tahminler yapmak için daha fazla zaman ve para harcamasına neden olarak kaynakların etkin dağılımını riske atıyor. Bazı teorik modeller, etkinlik kanalının bileşenlerini daha derinlemesine incelese de toplu ampirik büyüme denklemlerinde aralarında ayırım yapmak zordur (Miles, 1978: 432).

Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusaldır. Mundell (1965) ve Tobin (1965) olumlu bir ilişkinin varlığını savunurken, Stockman (1981) ve Fischer (1983) olumsuz bir ilişkinin varlığını savunmaktadır. Bu görüşün aksine, Fischer (1993), enflasyon ile büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu, enflasyon belirli bir seviyenin altında olduğunda pozitif bir ilişki ve enflasyon o seviyenin üzerinde olduğunda negatif bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Enflasyon ve ekonomik büyüme oranı arasındaki doğrusal olmayan bağlantı üzerine çok az araştırma yapılmıştır.

Kredi piyasasının "ters seçim sürecini" kullanan Choi vd. (1996) enflasyonun belirli bir eşiği geçene kadar büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Kendi görüşlerine göre bir finansal piyasa, borç alanlar ve borç verenlerden oluşur ve finansal sistemin borç verenlerden borç alanlara para aktarma sorumluluğu vardır. Argümana göre, varlıklar üzerindeki fiili getiri oranı azaldığı için enflasyon arttığında borç verenler caydırılır, bu nedenle borç verme için mevcut para miktarını azalmaktadır. Öte yandan, artan enflasyon, borçluları motive ederek, sadece koşullardan yararlanan ve bu nedenle kredilerinde temerrüde düşme şansları daha yüksek olan yeni borçlular da dahil olmak üzere kredi arayan kişilerin sayısında artışa neden olur. Sonuç olarak, finansal kurumlar, bankaların daha yüksek temerrüt oranlarına sahip yeni borçlulara kredi vermeyi reddettiği ve daha az kredi verilmesiyle sonuçlanan, kredi piyasası tayinlaması olarak bilinen bir ters seçim sorunuyla karşı karşıyadır. Sonuç olarak, artan enflasyon ekonomik gelişmeyi yavaşlatır. Ancak Choi vd. (1996), enflasyon düşük olduğunda Mundell-Tobin etkisinin olacağını ve bunun daha iyi bir seçim sürecine yol açacağını düşünmektedir. Bu daha fazla ekonomik büyümeye yol açacaktır. Choi vd. (1996), düşük enflasyon seviyelerinin büyümeye yardımcı olduğunu, ancak yüksek enflasyon seviyelerinin işletmelerin kredi almasını zorlaştırdığını göstermektedir.

1971-2009 yılları arasında Türkiye'de enflasyonun finansal gelişme üzerindeki etkisini değerlendirmek için ARDL yaklaşımı ve eşbütünleşme testini kullanan Öztürk ve Karagöz'e (2012) göre, sonuçlar enflasyonun finansal gelişme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermiştir. Aboutorabi (2012) çok taraflı bir endeks ve ARDL tekniğini kullanarak 1973'ten 2007'ye kadar İran'da enflasyonun banka sektörü performansı üzerindeki etkisini araştırdı ve enflasyonun İran finans endüstrisi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu bulmuştur. Odhiambo (2012) enflasyonun finansal gelişme üzerindeki etkisini incelemek için 1980'den 2011'e kadar olan yıllık verileri kullanmış, çok değişkenli bir model benimsemiş ve bunu ARDL tekniği ile tahmin etmiştir. Sonuçlar, enflasyon ve finansal gelişme arasında negatif bir bağlantı olduğunu ortaya koymuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

3.1 Çalışmanın Amacı

Ekonomik büyüme üzerinde birçok faktörün etkili olduğu açıktır. Fakat ekonomik büyüme üzerinde her ülkenin kendi iç dinamikleri ve dünya ekonomisinin gidişatının yanında ülke içi makroekonomik unsurların etkisinin varlığı ve bu faktörlerin etki düzeylerinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Makroekonomik faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Dış ticaret, diğer makroekonomik faktörlerin değişimiyle birlikte ekonomik büyüme üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, dış ticaret göstergeleri olan ithalat ve ihracat ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etki düzeylerini ölçmek ve gelecek dönemler adına ekonomik büyüme düzeyi için bir öngörü oluşturulmasını sağlamaktır.

3.2. Ampirik Literatür

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik literatürde kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Feder (1982) çalışmasında, 1964-1973 yılları arasında bir grup yarı sanayileşmiş gelişmekte olan ülke için ekonomik büyümenin kaynaklarını analiz etmiştir. İhracat yapan ve yapmayan sektörler arasındaki marjinal faktör verimliliklerindeki potansiyel farklılıkları hesaba katan bir çerçeve geliştirmiştir. Bu çerçeveyi kullanan ekonometrik analiz ile marjinal verimliliklerin ihracat sektöründe önemli ölçüde daha yüksek olduğunu bulmuştur. Bu fark kısmen ihracat sektörünün yarattığı ve ekonominin geneline fayda sağlayan pozitif dışsallıklardan kaynaklanmakta olduğu belirtmiştir. Çalışma, büyümenin sadece toplam işgücü ve sermayenin artırılmasıyla değil, aynı zamanda mevcut kaynakların daha az verimli ihracat dışı sektörden daha verimli ihracat sektörüne yeniden tahsis edilmesiyle de teşvik edilebileceği sonucuna varmaktadır. Başka bir ifadeyle, ticari açıklık ve ihracat, sektörler arasında kaynakların tahsis verimliliğini artırarak büyümeyi desteklemede önemli bir rol oynamaktadır.

Greenaway ve Nam (1988) çalışmalarında İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 41 az gelişmiş ülkede içe dönük ve dışa dönük ticaret stratejilerinin sanayileşme ve makroekonomik performans üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çeşitli kriterler kullanılarak alternatif ticaret stratejileri arasında ayırım yapılmakta ve sanayileşme ve makroekonomik sonuçlara ilişkin göstergeler incelenmektedir. Çalışmanın temel bulgusu, dış ticarete ve yatırıma daha açık olan dışa dönük ticaret politikaları izleyen ülkelerin genellikle içe dönük stratejilere sahip olanlardan daha iyi performans gösterdiğidir. Özellikle dışa dönük ekonomiler, incelenen dönem boyunca içe dönük gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha hızlı endüstriyel büyüme, daha yüksek verimlilik artışı, daha güçlü ihracat genişlemesi, daha iyi ihracat çeşitlendirmesi, daha düşük enflasyon, daha yüksek tasarruf ve yatırım oranları, daha hızlı GSYİH büyüme oranları ve daha güçlü ödemeler dengesi pozisyonları yaşamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, açık ticaret rejimlerinin endüstriyel kalkınma ve güçlü makroekonomik performans için kapalı, ithal ikameci politikalardan daha elverişli olduğu sonucuna varmaktadır.

Hussain ve Haque (2016) Bangladeş için ampirik bir analiz yapmış ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ticaretin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Shawa ve Amoro (2014) 1980-2013 yılları arasında Kenya'da DYY, GSYH büyümesi, yurtiçi yatırım ve ihracat arasındaki ilişkiyi koentegrasyon ve Granger Nedensellik testi kullanarak araştırmış ve bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğuna dair kanıtlar bulmuştur.

Tahir ve Khan (2014) Asya bölgesinde ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ilişkinin anlaşılmasına katkıda bulunan özgün sonuçlar sunmuştur. Ayrıca, Thanh vd. (2019) Vietnam'a odaklanarak gelişmekte olan ülkelerde DYY, ticari açıklık ve ekonomik kurumların büyüme üzerindeki etkisini araştırmış ve bu ilginç konuya ilişkin içgörüler sağlamıştır (Thanh vd., 2019). Vamvakidis (1998) ise bölgesel entegrasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve açıklık ve ampirik model özellikleri için farklı vekiller arasında sağlam sonuçlar bulmuştur. Benzer şekilde, Lăcka vd. (2020) V4 (Orta Avrupa ülkeleri: Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya) ülkelerindeki ekonomik büyüme düzeyi ile dış ticaret arasındaki korelasyonu

araştırmış ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi hakkında değerli bilgiler sağlamıştır.

Mustafa (2011) çalışmasında, Türkiye'de son otuz yıl boyunca dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Özellikle son on yılın dış ticaret ve ekonomik büyüme açısından farklı özelliklere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Çalışma iki temel metodolojik yaklaşım kullanmıştır. Birinci yaklaşım, 1987-2007 ve 2000-2007 yılları arasında GSYİH, ihracat ve ithalat arasındaki dinamik ilişkiyi incelemek için VAR ve VEC modellerinden yararlanmıştır. İkinci yaklaşım ise, 1980-2009 yılları arasında Türkiye'nin ihracat kompozisyonundaki değişimi analiz etmek amacıyla betimleyici istatistikler kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre, 1987-2007 ve 2000-2007 yılları arasında ithalat Türkiye'nin ekonomik büyümesini etkileyen en önemli faktörlerden biri olurken, ihracatın büyüme üzerinde önemli bir etkisi olmadığını göstermiştir. Ayrıca, GSYİH büyümesinin ihracat büyümesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ve dönem içinde Türkiye'de büyüme odaklı bir ihracat modeli izlendiğini ortaya koymuştur. İthalat ile ihracat arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Son on yılın dış ticaret modelinin belirli farklı özellikler taşımasına rağmen, sonuçlar bu dönemin dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinin önceki on yıllardan farklı olmadığını göstermemiştir.

Busse ve Königer (2012) çalışması, ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ticari entegrasyon genellikle ekonomik büyümenin belirleyicilerinden birisi olarak kabul edilmesine rağmen, ampirik kanıtlar bu ilişkiyi net bir şekilde desteklememektedir. Çalışmada, ticaretin dinamik panel tahminleri üzerindeki etkisinin ticaret göstergelerinin seçimine bağlı olduğunu ortaya konulmuştur. Hem kuramsal hem de ampirik olarak tek bir ticaret ölçütü tercih edilmiştir: gecikmeli dönemlerde ihracat ve ithalatın toplam GSYİH'ye oranı. Bu ticaret göstergesi kullanılarak yapılan analizler, ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve anlamlı bir ticaret etkisi olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla çalışma, ticaret ile büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak desteklenip desteklenmediğinin, ticaret göstergelerinin seçimine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Mogoe ve Mongale (2014) çalışmasında, uluslararası ticaretin Güney Afrika'nın ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmacılar, Eşbütünleşik

Vektör Otoregresyon yöntemini kullanmıştır. Model durağanlık testleri, Vektör Hata Düzeltme modeli ve Johansen Eşbütünleşme testlerinden oluşmaktadır. Ampirik sonuçlar, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bulgulara göre, GSYİH ihracat, enflasyon ve döviz kurları ile pozitif; ithalat ile negatif ilişkilidir. Çalışma, GSYİH ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon olduğunu belirtmiştir. Politika önerisi ise, ithalat ile denge kurmak için ihracatı artırıcı ve geliştirici politikalara odaklanması yönündedir.

Balaguer (2015) 1900-2012 yılları arasında İspanya'da dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli nedensellik ilişkisini incelemiştir. Johansen'in eşbütünleşme yöntemi ile Toda ve Yamamoto'nun nedensellik testinden elde edilen sonuçlar ile tutarlı bulgular ortaya koymuştur. Çalışmada içe dönük ticaret politikaları ile karakterize edilen 20. yüzyılın ilk altmış yılında, ekonomik büyümenin dış ticaretten oldukça bağımsız olduğu ortaya konulmuştur. Bu durumun değişkenler arasında nedensel bir ağın desteklendiği İstikrar ve Serbestleşme Planı'nı takip eden 1959 sonrası dönemle tezat oluşturmakta olduğu ifade edilmiştir. İhracat ve enerji ithalatı 1960'lardan bu yana büyümenin doğrudan nedenleri olarak tanımlanmaktadır. Toda ve Yamamoto'nun testinden elde edilen ampirik sonuçlar, özellikle İspanya'nın 1986'da Avrupa Topluluğu'na katılmasından sonra, ithalatın geri kalanının da önemli bir rol oynamış olabileceğini göstermektedir. Çalışma, ticaretin serbestleştirilmesinin uzun vadede dış ticaret bileşenlerinin İspanyol ekonomik büyümesi üzerindeki nedensel etkisini güçlendirdiği sonucuna varmaktadır.

Lynn (2015) 1990-2014 yılları arasında Myanmar'da dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında yıllık ithalat, ihracat ve GSYİH verileri kullanılmıştır. Tanımlayıcı analiz ve keşifsel veri analizi ana yöntemler olup, birim kök testi, Granger nedensellik testi ve Augmented Dickey-Fuller (ADF), VAR modeli kullanılmıştır. Bulgulara göre dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi yoktur. Bununla birlikte, ithalat büyümesinin GSYİH üzerinde negatif etkisi bulunmuştur. İhracatın ise GSYİH büyümesi tarafından belirlendiği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla 1990-2014 yılları arasında Myanmar'da büyüme odaklı bir ihracat stratejisi izlendiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca ihracat ve ithalat büyümesi arasında tek yönlü bir nedensel bağlantı olduğu

saptanmıştır. Sonuç olarak çalışma, söz konusu dönemde dış ticaretin Myanmar ekonomik büyümesi üzerinde az ya da hiç etkisinin olmadığını göstermiştir.

Bastola ve Sapkota (2015), 1965-2011 yılları arasında Nepal örneğinde GSYİH, ihracat ve ithalat arasındaki nedensel ilişkileri incelemişlerdir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli denge ilişkisini saptamak için Johansen eşbütünleşme metodu ve ARDL stratejisini kullanmışlardır. Böylelikle sadece ihracat, ithalat ve GSYİH arasında tek bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, çok değişkenli Granger nedensellik testleriyle ihracat ve GSYH arasında hem kısa hem de uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmış, ihracat temelli büyüme hipotezi doğrulanmıştır. Uzun dönemde ithalatın GSYH üzerinde anlamlı negatif etkisi olduğu; kısa dönemde ise negatif bir nedensel ilişki olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışma, Nepal için ithalatı ikame edecek ticaret stratejilerinin daha uygun olabileceği sonucuna varmıştır.

Egoru ve Daddy (2017) çalışmalarında, 1981-2015 yılları arasında uluslararası ticaretin Nijerya'nın ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Modelde, petrol dışı ithalat, petrol ithalatı, petrol dışı ihracat ve petrol ihracatı değişkenleri kullanılarak uluslararası ticaretin etkisi ölçülmüştür. Veriler CBN istatistik bültenlerinden elde edilmiştir. Çoklu regresyon yöntemi kullanılarak yapılan analizler, uluslararası ticaretin Nijerya ekonomik büyümesi üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Çalışma, hükümetin petrol ihracatına bağımlılığını azaltıp ihracat çeşitliliğini ve ihracat genelinin artırılması gerektiği sonucuna varmıştır. Böylece daha fazla döviz elde edilebileceği önerilmiştir.

Dereli (2019) çalışmasında, 1969-2016 yılları arasında Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ADF testiyle durağanlaştırılan değişkenlere Vektör Hata Düzeltme Granger Nedensellik testi ve Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre; ithalat ve ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Bulgular, Türkiye ekonomik büyümesinin ithalata bağımlı olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla çalışma, 1969-2016 döneminde Türkiye'de ithalatın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etki yarattığı sonucuna varmıştır.

Egbetunde ve Obamuyi (2018) çalışmalarında, Nijerya ve Hindistan'da dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemekte ve bu iki ülke arasındaki ticaret-büyüme ilişkisini araştırmaktadır. Verilerin tahmininde Granger Nedensellik testi ve Vektör Oto Regresyon (VAR) yöntemi kullanılmıştır. VAR sonuçları, her iki ülkede de ekonomik büyümenin dış ticaret üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca ticaret ile büyüme arasında nedensel bir ilişki saptanmıştır. Çalışma, dış ticaretin Nijerya ve Hindistan ekonomilerinin daha da büyümesine katkı sağlıyor olabileceği sonucuna varmıştır. Ülkelerin dış ticaret için ekonomilerini serbestleştirmesi ve makro politikaların etkin uygulanması önerilmiştir.

Togo (2018) çalışmasında, 1986-2015 yılları arasında Mali'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi incelemektedir. Granger nedensellik testi, Johansen eşbütünleşme testi ve VECM kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemli bağımlılık bulunmuştur. VECM'ye göre işgücü ve ihracatın uzun vadede, yatırımın ise kısa vadede ekonomik büyüme üzerinde etkisi vardır. Granger nedensellik testi, işgücü, yatırım ve ihracattan büyümeye tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Ancak ithalatın hem kısa hem de uzun vadede, ihracatın sadece uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Dolayısıyla çalışma, Mali'de işgücü, yatırımın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği; ancak dış ticaretin etkisinin karmaşık olduğu sonucuna varmıştır.

Purnama ve Yao (2019), ASEAN ülkelerinde uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Pedroni panel koentegrasyon testini kullanmışlardır. Bu çalışmanın odaklandığı dönem 2004-2015 yılları arasındır. Uluslararası ticaret, döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyümeyi ölçmek için kullanılan üç bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Araştırmacılar, ASEAN ülkelerinde uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Ekonomik büyüme uzun vadede hem uluslararası ticaretten hem de doğrudan yabancı yatırımdan olumlu etkilenmektedir. Öte yandan, ekonomik büyüme uzun vadede döviz kurundan olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca, GSYİH ile uluslararası ticaret arasında ve GSYİH ile döviz kuru arasında dolaylı bir ilişki ve çift yönlü nedensellik vardır. Öte yandan,

uluslararası ticaret ve döviz kuru arasında doğrudan bir ilişki ve çift yönlü bir nedensellik vardır. Uluslararası ticaret, GSYİH ve döviz kurlarının hepsi doğrudan yabancı yatırımlar tarafından yönlendirilmektedir. Bulgular, ekonomik büyüme için yeni yatırımların finansmanını iyileştirmeyi amaçlayan hükümet önlemlerinin uluslararası ticareti teşvik etmek için kullanılması gerektiğini ima etmektedir.

Ali ve Güvenek (2019) Komor Adaları'nda ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmanın odaklandığı dönem 1980-2016 yılları arasındaki yıllık İthalat, İhracat ve Ekonomik büyüme verileridir. Granger Nedensellik testi modeli bu çalışmada benimsenen metodolojidir. Granger Nedensellik testi sonuçları Komor ihracatı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensel bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca ithalat ve ihracat arasında da tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte sonuçlara göre ithalat ne ekonomik büyüme ne de ihracat tarafından yönlendirilmektedir.

Karagöl ve Kavaz vd. (2018) çalışmalarında, 1987-2017 dönemi üçer aylık verileri kullanarak Türkiye'de ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkileri incelemişlerdir. ADF birim kök, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Sonuçlara göre değişkenler birinci farkta durağandır. Ayrıca değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi vardır. Nedensellik testi, ekonomik büyüme ile ithalat arasında kısa vadeli çift yönlü; ihracat büyümesi ile ekonomik büyüme arasında ise uzun vadeli tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla çalışma, Türkiye'de ihracatın uzun vadede ekonomik büyümeyi desteklediği, ithalatın ise kısa vadede etkileşimli olduğu sonucuna varmıştır.

Blavasciunaite vd. (2020), AB'de ticaret dengesinin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini ve ticaret açığı dönemlerinde etkisinin değişip değişmediğini incelemişlerdir. Çalışmada 28 AB ülkesinin 1998-2018 dönemine ait panel verileri kullanılmış ve OLS sabit etkiler regresyonu kullanılmıştır. İki strateji kullanılmıştır: i. Tüm ticaret dengesi dönemlerinin dikkate alınması, ii. Açık kukla değişkeninin eklenmesi. İlk stratejiden elde edilen sonuçlar, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerinde negatif bir gecikmeli etkiye sahip olduğunu ve açıklar sırasında etkide tespit edilebilir bir fark olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, veriler potansiyel bir doğrusal olmayan etkiyi maskeleyebilir ve büyük açıklarda ticaret dengesi

kötüleştikçe ekonomik büyümenin daha keskin bir şekilde azalabileceğini düşündürmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma AB'de ticaret dengesinin büyüme üzerinde genel olarak olumsuz bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Doğrusal modeller kullanılarak fazla/açık arasında bir değişiklik gözlenmezken, veri özelliklerine göre ilişki aslında doğrusal olmayabilir.

Demirel (2020) çalışmasında, 1987-2018 yılları arasındaki ulusal verilerle Güney Kore ve Türkiye'de ekonomik büyümenin dış ticareti nasıl etkilediğini incelemektedir. Her iki ülke de benzer ekonomik politikalar izlediği için birlikte değerlendirilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda her iki ülkede de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında güçlü ilişki olduğu; Türkiye ve GK dış ticaretleri arasında da ilişki bulunduğu ifade edilmiştir. Ampirik bulgular, her iki ülkede de dış ticaret ve büyümenin olumlu etkilediğini; ancak GK'nın daha fazla etkilendiğini göstermiştir. Çalışma kapsamında, serbest ticaret politikalarının Ar-Ge ve sanayi ile desteklenmesinin önemi vurgulanmıştır. Sonuca göre, her iki ülke için de serbest ticaret politikaları ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır. Ancak sanayileşme ve Ar-Ge'nin desteğiyle daha fazla büyüme sağlanabileceği ifade edilmiştir.

Sythongbay (2020) Laos'ta reform öncesi ve sonrası dönemlerde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında Koentegrasyon, ADF birim kök ve Granger nedensellik testleri ile hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Laos'un toplam ticaret hacmi, ithalat ve ihracatı uzun vadede pozitif ilişkilidir. GSYİH ihracattan ziyade ithalattan daha çok etkilenmektedir. Toplam ticaret hacmi GSYİH üzerinde kısa vadede anlamlı etkiye sahiptir. İthalat GSYİH üzerinde negatif, ihracat ise pozitif etkiye sahiptir. Dolayısıyla çalışma, Laos için ihracatın büyüme üzerinde daha önemli olduğu, ithalatın ise negatif etkide bulunduğu sonucuna varmıştır.

Muse (2020) Somali'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmanın odaklandığı dönem 1985-2018 yılları arasındaki yıllık zaman serisi verileridir. Güvenilir sonuçlara ulaşmak için birim kök testlerini kullanmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki korelasyonu analiz etmek için koentegrasyon için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) test tekniğini kullanmıştır. ARDL sonuçları, kişi başına reel GSYİH, yerli sermaye birikimi ve

ihracatın birbirleriyle pozitif uzun ve kısa vadeli ilişkilere sahip olduğunu, ithalatın ise büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yani ihracat arttıkça büyüme düzeyi yükselirken, ithalat artmakta ve büyüme oranı düşmektedir. Hükümet politikası, Somali'de ekonomik büyümeyi artırmak için ihracatı teşvik stratejilerine öncelik vermeli, sermaye ürünlerinin etkin kullanımını teşvik etmeli ve yerli sermaye birikimini desteklemelidir.

Nguto (2020) ürün ihracatı, hizmet ihracatı, mal ithalatı ve hizmet ithalatı, uluslararası ticaretin Tanzanya'nın ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini değerlendirmek için araştırmacı tarafından kullanılan bağımsız değişkenlerdir. Aksi takdirde, bağımlı değişken olarak GSYİH ve kontrol değişkenleri olarak da faiz oranı ve enflasyon oranı kullanılmıştır. Çalışmanın zaman serisi veri seti 1988'den 2018'e kadar 31 yılı kapsamaktadır ve Dünya Bankası veri sitesinden elde edilmiştir. Ayrıca, Sıradan En Küçük Kareler (OLS) modeli kullanılarak bir çoklu doğrusal regresyon modeli tahmin edilmiştir. Sonuçlar, Tanzanya'nın ekonomik büyümesinin mal ve hizmet ihracatından pozitif ve önemli ölçüde etkilendiğini; döviz kuru, mal ve hizmet ithalatından negatif ve önemli ölçüde etkilendiğini; enflasyon oranından ise negatif ve önemsiz ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Bu çalışma Tanzanya'nın ekonomik büyümesinin uluslararası ticaretten önemli ölçüde etkilendiği sonucuna varmaktadır.

Raghuramapatruni ve Chaitanya (2020) çalışmalarında Hindistan'da 1991-2017 yılları arasındaki dönemde uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada ARDL modeli ve ADF birim kök testi kullanılmıştır. Ampirik bulgular, ihracat ve yatırımın GSYİH ile uzun dönemde pozitif yönde anlamlı bağıntısı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte döviz kuru ve ithalat değişkenlerinin GSYİH ile ilişkisi negatif olsa da istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır. Çalışmanın sonucuna göre Hindistan'da ticaret ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır. Dolayısıyla çalışma, ihracatı artırıcı ve Hindistan'ın küresel pazardaki konumunu güçlendirecek ticaret politikalarını desteklemektedir.

Magar (2021), 1975/1976 ile 2017/2018 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak Nepal'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışma, hedeflerine ulaşmak için tanımlayıcı analiz kullanmıştır. Sonuçlar hem dış

ticaret hem de ekonomik büyüme trendlerinde zaman içinde kademeli bir artış olduğunu göstermiştir. Büyüme oranı önemli ölçüde yüksek olmasa da toplam ticaretin arttığı görülmüştür. Benzer şekilde, GSYİH büyümesi temel olarak artan ihracat ve ithalat oranlarından kaynaklanmış ve Nepal'in reel GSYİH'sinin dış ticaretten önemli ölçüde etkilendiğini göstermiştir. Ancak, ihracat ticareti eğilimi ithalat ticareti eğiliminden daha az anlamlı olmuştur. Bu nedenle çalışma, Nepal'in politikalarının ithalata dayalı büyümeye odaklanmak yerine ihracata dayalı ekonomik büyümeyi hedeflemesi gerektiği sonucuna varmaktadır.

Bahadurlu (2021), Azerbaycan'ın GSYİH, ihracat ve ithalatı arasındaki ilişkileri bir VAR modeli kullanarak analiz etmiştir. Teşhis testleri, model hatalarının otokorelasyon ve heteroskedastisite içermediğini göstermiştir. Etki tepki analizi, GSYİH şoklarının ihracatı veya ithalatı önemli ölçüde etkilemediğini ortaya koymuştur. İthalat ve GSYH şokları da ihracatı anlamlı bir şekilde etkilememiştir. Ancak, ithalat GSYH'deki şoklara tepki vermiştir. Varyans ayrıştırması sonuçları, ihracatın GSYH ve ithalat hareketlerini açıklamadaki önemini ortaya koymuştur. GSYİH ve ithalattaki değişimler çoğunlukla ihracata atfedilmiştir. Öte yandan, GSYH ve ithalat, ihracat değişimleri için önemli bir açıklayıcı güce sahip değildir. Granger nedensellik testleri ithalat ve GSYH arasında çift yönlü nedensellik olduğunu ve nedenselliğin ithalattan ihracata ve GSYH'ye ve ihracattan ithalata ve GSYH'ye doğru ilerlediğini göstermiştir. İçsel olarak ele alınmasına rağmen, bulgulara göre ihracat bu modelde en büyük dışsal etkiyi göstermiştir.

Parajuli (2021) çalışmasında, Nepal'de 1994/1995-2018/2019 yılları arasındaki verilerle ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İlişkiyi ortaya koymak amacıyla ARDL modeli kullanılmıştır. Ampirik bulgular uzun dönemde ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında istikrarlı bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğunu, ülkelerin küresel piyasalarda sattığı mal miktarı arttıkça ekonomik büyümelerinin de arttığını ortaya koymuştur. Modelin tanısal testi ise normallik şartını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Sonuç olarak çalışma, Nepal'de ihracatın büyümeyi olumlu yönde etkilediği, ithalatın ise bu etkiyi sınırlandırdığı sonucuna varmıştır.

Farag vd. (2021) 1990-2017 döneminde Libya'da dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun vadeli nedensel ilişkileri araştırmıştır. Çalışma, amacına ulaşmak için Johansen eşbütünleşme testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Wald testini kullanmıştır. Değişkenler olarak gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH), ihracat ve ithalat seçilmiştir. Veriler Libya Planlama Bakanlığı ve Merkez Bankası dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan toplanmıştır. Bulgular, eşbütünleşme sonuçlarına göre Libya'nın ekonomik büyümesi ile dış ticareti arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, hata düzeltme modeli ve Wald testi, ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerinde kısa dönemli nedensel bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla çalışma, incelenen dönemde Libya'da dış ticaret bileşenlerinden GSYİH'ye doğru hem kısa hem de uzun dönemli bir nedenselliğin var olduğu sonucuna varmıştır.

Czyzewski, vd. (2021), temel teorisinin nasıl geliştiği ve potansiyel tetikleyiciler de dahil olmak üzere ekonomik büyümeyi çevreleyen zorlukları tartışmaktadır. Bunu yapmak için 129 ülke için 1975-2015 yıllarını kapsayan panel verileri oluşturulmuştur. Araştırma, bu tür verilerle çalışırken ters nedensellik ve model belirsizliği ile ilgili potansiyel sorunları da dikkate almaktadır. Moral-Benito (2016) çerçevesi ve Bayesian model ortalama yöntemi çalışmada kullanılan metodolojiyi (BMA) oluşturmaktadır. Beş değişkenden yalnızca birinin kırılğan olduğu kanıtlanmıştır. Geri kalan dördü güçlü görünmektedir ve üçü en kısıtlı seviyede çalışmaktadır. Ayrıca çalışma, bulgular için potansiyel açıklamalar sunarak uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu fikrini desteklemektedir.

Sojova vd., (2021) Çekya ve Slovakya'da dış ticaretin endüstrilerin ekonomik performansı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Dış ticaret, ekonomik performans ve uluslararası ticaretin endüstri düzeyindeki etkilerini ölçmek için oluşturulan göstergeler arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için çok değişkenli regresyon yöntemi (MLR), MLR modelleri için varsayım testleri ve Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Granger testi, Slovak enflasyonunun tek yönlü, Çekya enflasyonunun ise çift yönlü nedenselliğe sahip olduğunu göstermiştir. Bulgular, sektörün ekonomik performansının net ihracat büyümesinden olumlu etkilendiğini, ancak bunun sadece ithalat büyümesinin ihracat büyümesinden daha

yavaş olduğu durumlarda gerekleştittiğini göstermiştir. Dengeli ticaret dengesi, uluslararası ticaretin ekonomik performans üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını göstermiştir.

Ali (2022) alışmasında Somali'de 1960-2020 yılları arasında dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada tanımlayıcı istatistikler, çoklu regresyon analizi ve korelasyon kullanılarak doğrusal bir araştırma tasarımı benimsenmiştir. Sonuçlar ticari açıklık, ihracat ve ithalatın Somali'nin ekonomik büyümesi üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğunu; vergilerin ise bu ilişkiyi hafiflettiğini göstermiştir. Dolayısıyla alışma, Somali'nin ekonomik büyümesinin önemli ölçüde dış ticaretten etkilendiği sonucuna varmıştır. Ampirik bulgular, Somali ekonomisi için ihracatın ve dış ticaretin teşvikinin ekonomik büyümeyi desteklemede etkili olabileceğini işaret etmektedir.

Konuk ve Engin (2022) alışmasında 1980-2019 yılları arasında Türkiye'de ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın değişkenleri olarak ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme seçilmiştir. Ekonomik büyüme-ihracat ve ekonomik büyüme-ithalat modelleri için Granger Nedensellik testi ve Johansen Eşbütünlüşme testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre ihracat ve ekonomik büyüme, ithalat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve hem ihracat hem de ithalatın ekonomik büyümeyi etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgular çalışmanın dış ticaretin Türkiye'nin ekonomik büyümesini arttırdığı yönündeki görüşü desteklemektedir. Dolayısıyla alışma Türkiye'de ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

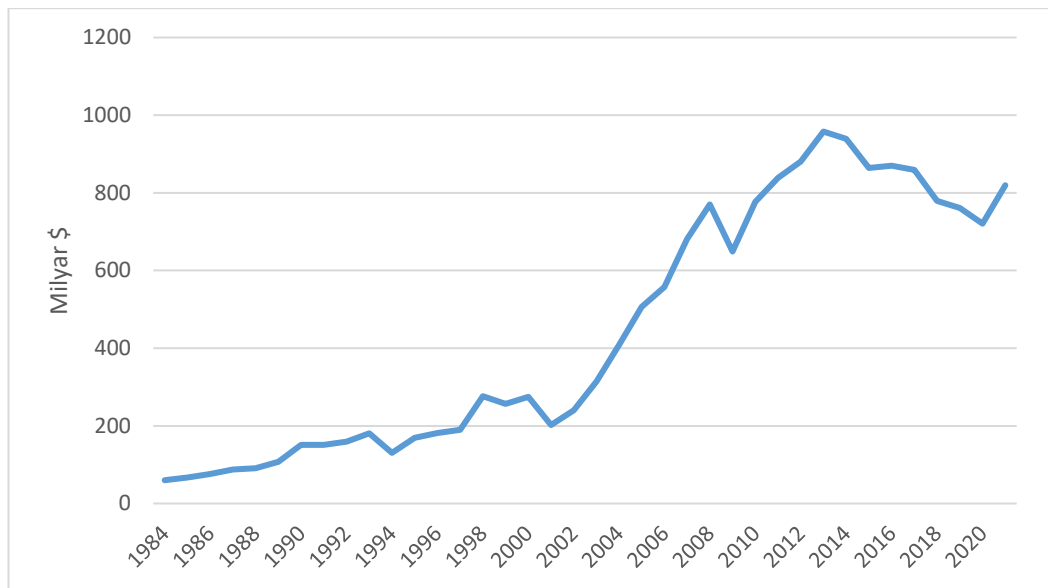
Abdulle (2022) alışmasında 1980-2020 yılları arasında Somali'de ticaret dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Afrika Kalkınma Bankası, WDI ve Dünya Bankası verileri kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlığı ADF testiyle analiz edilmiştir. Bağımlı değişken RGDP, bağımsız değişken ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için ARDL modeli kullanılmıştır. Sonuçlara göre Somali'nin RGDP ve ticaret dengesi arasında hem kısa hem uzun vadede anlamlı negatif ilişki bulunmuştur. Ayrıca işsizlik ve GSYH arasında da güçlü negatif ilişki saptanmıştır. Uzun vadede GSYİH ve DYY arasında negatif ilişki tespit edilirken, kısa vadede ihmal edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Çalışma, Somali'de

ticaret dengesinin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmıştır.

3.3Veri Seti

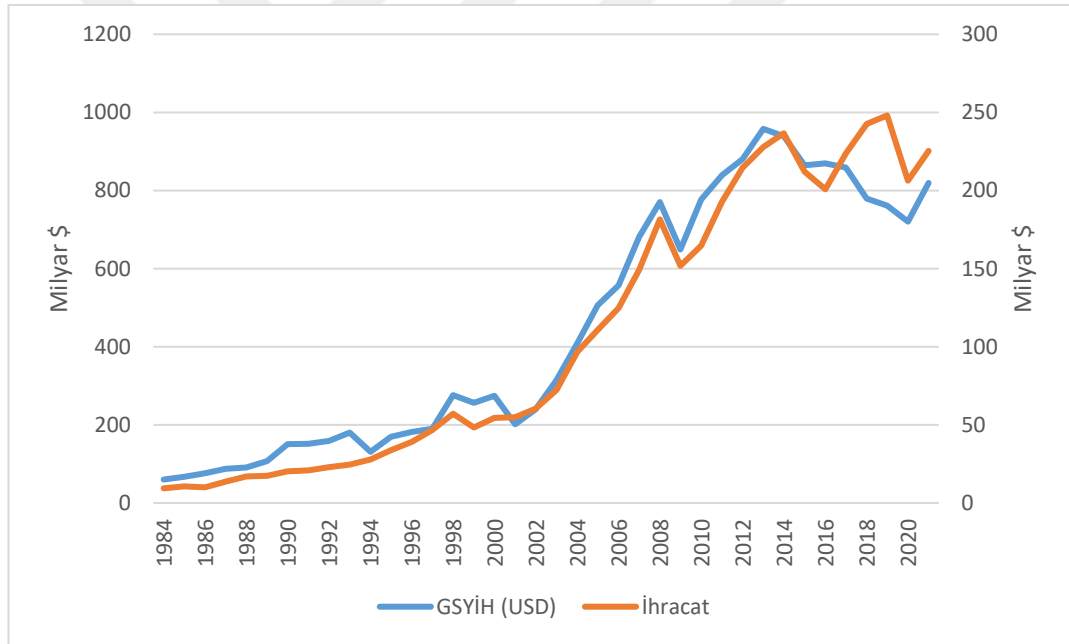
Çalışmada ekonomik büyüme ile dış ticaret ilişkisini ortaya koymak için ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri kullanılırken makroekonomik değişken olarak tüketici fiyat endeksi (enflasyon) değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tümü Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Veri seti Türkiye için 1984-2021 yılları arası döneme ait yıllık verilerden oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan ekonomik büyüme değişkeni olarak ABD doları cinsinden piyasa fiyatları esas alınarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) değeri esas alınmıştır. 1984-2021 yılları arası Türkiye GSYİH değerleri Şekil 3.1.'de görülmektedir. 1984'den 1994'e kadar inişli çıkışlı bir ekonomik büyüme performansı gösteren Türkiye söz konusu dönemlerde ilk olarak 1994 yılında ekonomik küçülme yaşamıştır. Daha sonra 2001'de yaşanan bankacılık krizi ile birlikte yine ekonomik küçülme yaşanmıştır. Bu süreçler içinde bir sonraki dönem önceki yılın baz etkisi ile ekonomik büyüme oranları pozitif gerçekleşmiştir. 2008 küresel krizi ile birlikte ekonomik büyüme oranları yeniden negatif değer almıştır. Ekonomi büyüme oranlarında yaşanan düşüş trendi 2012 yılında başlamış, 2020 yılında ortaya çıkan pandemine dönemine kadar devam etmiştir.



Şekil 3.1 Türkiye GSYİH Değeri

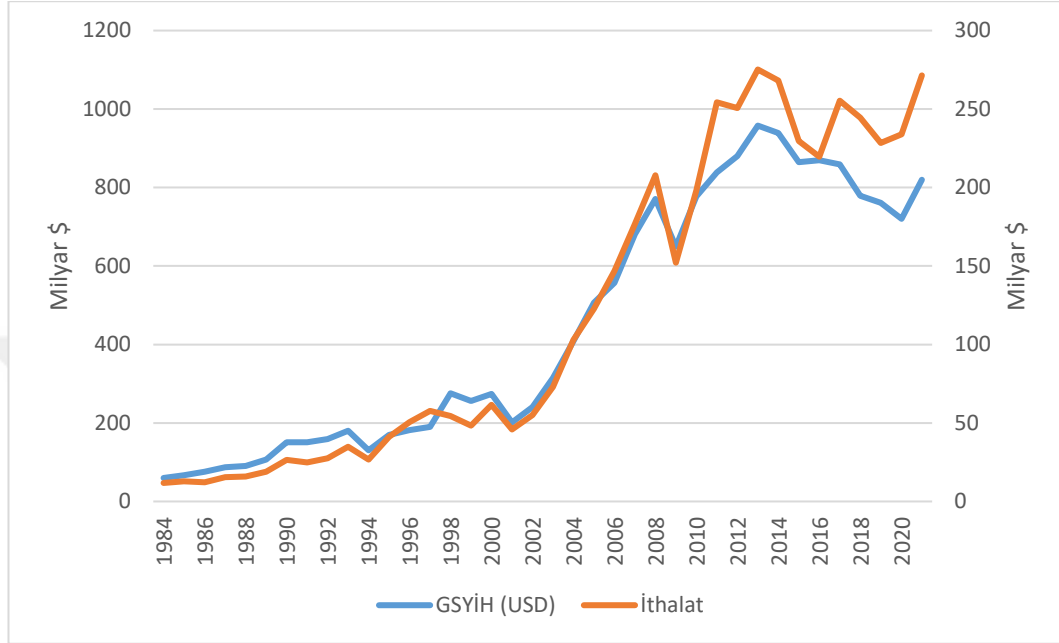
Çalışmada kullanılan hizmet ve mal ihracatı, tüm dünya ülkelerine sağlanan mal ve hizmetlerin değerini ifade etmektedir. Veriler cari ABD doları cinsindendir. Türkiye için toplam mal ve hizmet ihracat değerinin yıllara göre ekonomik büyüme ile değişimi Şekil 3.2.'de gösterilmiştir. Grafikten görüldüğü gibi ihracat değeri yıllar içinde bir artış trendine sahiptir. İhracat değerinde çeşitli dönemlerde düşüşler meydana gelmiş olsa da bu düşüşler kalıcı olmamıştır. Türkiye tarihinin en yüksek ihracat değeri yaklaşık 250 milyar dolarlık bir değere ulaşarak 2019 yılında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre yalnızca %0,8'lik bir ekonomik büyüme meydana gelmiş olsa da 2021 yılında %11'lik bir ekonomik büyüme meydana gelmiştir. Bu durum ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gecikmeli olarak ortaya çıktığını göstermektedir.



Şekil 3.2 Türkiye İhracat ve GSYİH Değeri

Çalışmada kullanılan mal ve hizmet ithalat değeri, Türkiye'nin dünya ülkelerinden satın alınan mal ve hizmetlerinin değerini ifade etmektedir. Veriler mevcut ABD doları cinsindendir. Türkiye için toplam mal ve hizmet ithalat değerinin yıllara göre ekonomik büyüme ile değişimi Şekil 3.3.'te gösterilmiştir. Buna göre ithalat değerinin 2013 yılına kadar bir artış trendi içinde olduğu, sonrasında iniş ve çıkışlar yaşadığı görülmektedir. İthalat değerinde çeşitli

dönemlerde iniş ve çıkışlar olmakla birlikte ekonomik büyüme ile paralel bir değişimin yaşandığı görülmektedir. 2021 yılında %11'lik bir ekonomik büyümeye karşılık 271 milyar dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. Bu durum ekonomik büyüme ile ithalatın ilişkisinin bir göstegesini olarak düşünülebilir.

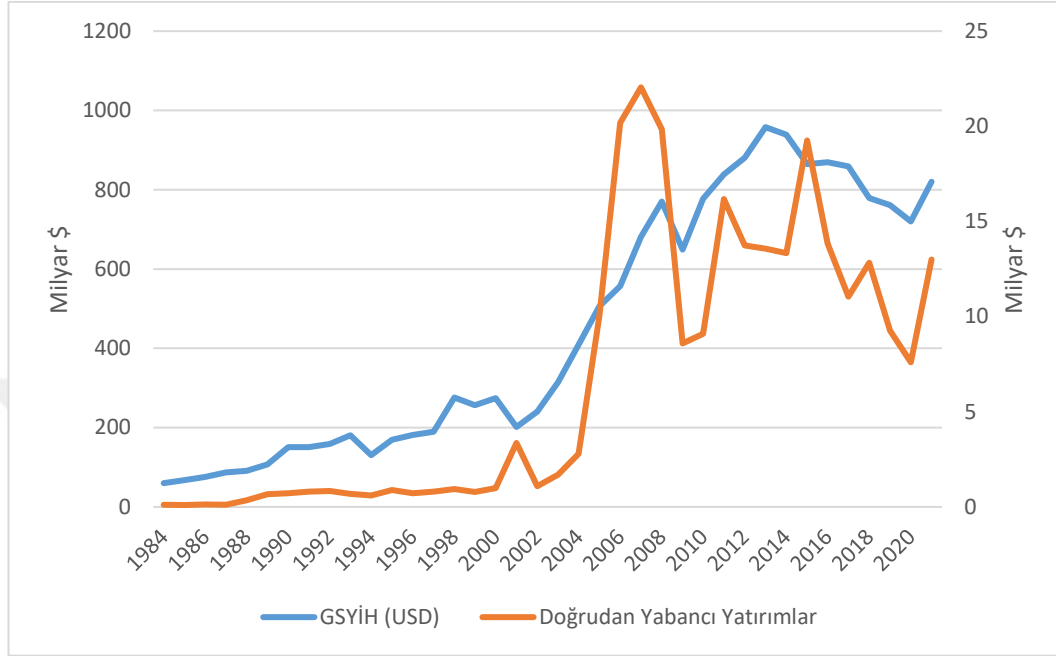


Şekil 3.3 Türkiye İthalat ve GSYİH Değeri

Dış ticaret göstergelerinden bir diğeri de doğrudan yabancı yatırımlardır. Çalışmada kullanılan doğrudan yabancı yatırım değeri ekonomideki doğrudan yatırım öz sermaye akışlarını ifade etmektedir. Öz sermaye; kazançların yeniden yatırımı ve diğser sermayenin toplamını ifade etmektedir. Doğrudan yabancı yatırım, bir başka ülkede bulunan firmanın yönetim hakkına sahip olunmasını da ifade etmektedir. Bir yatırımın doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edilebilmesi için firma içi oy hakkı olan hisse senetlerinin yüzde 10 veya daha fazlasının yabancı yatırımcı tarafından sahip olunması esastır.

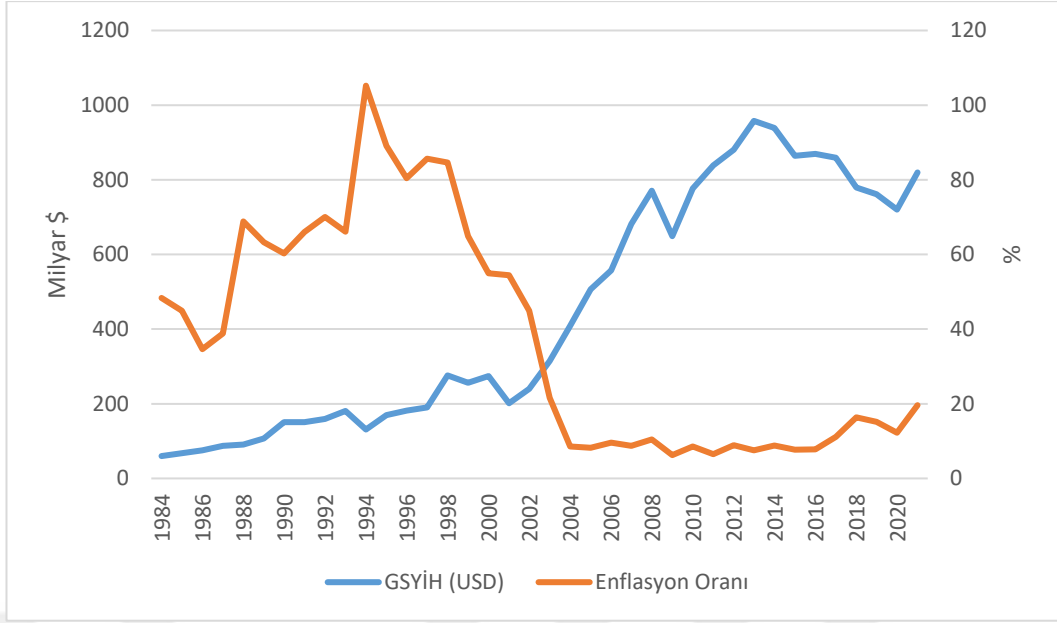
Çalışmada kullanılan doğrudan yabancı yatırım verileri cari ABD doları cinsindendir. Türkiye için doğrudan yabancı yatırım değeri yılara göre ekonomik büyüme ile değişimi Şekil 3.4.'te gösterilmiştir. Buna göre doğrudan yabancı yatırımlar 2005 yılından sonra oldukça büyük bir artış yaşamış ve 2008 küresel krizine kadar artış trendi devam etmiştir. 2009 yılından yaşanan düşüş sonrası tekrar yükseliş trendi ortaya çıkmış olsa da 2015 yılından sonra düşüş trendi

ortaya çıkmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisinin iyileşmesi ardından gerçekleştiği, ekonomik büyümenin arttığı dönemlerin sonrasında doğrudan yabancı yatırımların arttığı görülmektedir.



Şekil 3.4 Türkiye Doğrudan Yabancı Yatırım ve GSYİH Değeri

Çalışmada makroekonomik bir değişken olarak enflasyon değeri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan enflasyon değeri tüketici fiyat endeksi değeridir. Tüketici fiyat endeksi ile ölçülen enflasyon değeri belirli aralıklarla sabitlenebilen veya değiştirilebilen bir mal ve hizmet sepetini edinmenin ortalama tüketiciye maliyetindeki yıllık yüzde değişimini yansıtmaktadır. Çalışmada kullanılan enflasyon verileri yüzde değişim cinsindendir. Türkiye için enflasyon değerlerinin yıllara göre ekonomik büyüme ile değişimi Şekil 3.5.'te gösterilmiştir. Grafikten görüldüğü gibi enflasyon değerleri 1986 yılıyla artış trendine girmiş 1994 yılında %105'i geçmiştir. 1994 yılından sonra 2004 yılına kadar enflasyon değeri düşerek tek haneli rakamlara gerilemiştir. 2018'e kadar durağan bir seyir izleyen enflasyon değeri son yıllarda tekrar yükseliş yaşamıştır.



Şekil 3.5 Türkiye Enflasyon ve GSYİH Değeri

3.4 Yöntem

Çalışmada ekonomik büyüme ile dış ticaret göstergeleri olan ithalat, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar ve önemli bir makro ekonomik faktör olan enflasyonun ilişkisini tespit etmek amacıyla eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Eşbütünleşme analizi değişkenlerin uzun dönemde birbirleriyle ilişkili olduğunu test etmeye yönelik istatistiksel bir yöntemdir (Engle ve Granger, 1987).

Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak, Augmented Dickey–Fuller (ADF) ve Phillips–Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak zaman serilerinin durağanlık analizleri gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak, seriler arasındaki olası uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için Johansen (1991, 1995) tarafından geliştirilen metodolojiyi kullanan VAR tabanlı eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Daha sonra, değişkenler arasındaki olası kısa dönemli ilişkiyi belirlemek adına Hata Düzeltme Modeli (VECM) uygulanmıştır. Son olarak, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Granger nedensellik yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler GSYİH, ithalat, ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyon oranı olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve analizlerde kullanılan kısaltmaları Tablo 3.1’de verilmiştir.

Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları

Değişken	Kısaltma
<i>Gayri Safi Yurtiçi Hasıla</i>	gdp
<i>İhracat</i>	exp
<i>İthalat</i>	imp
<i>Doğrudan Yabancı Yatırımlar</i>	fdi
<i>Enflasyon Oranı</i>	inf

Çalışma kapsamında yapılan analizlerde Eviews 10.0 paket programı kullanılmıştır.

3.4.1. Birim Kök Testi

İktisadi değişkenler genellikle durağanlık sergilemeyen (birim kök içeren) zaman serisi verilerine dayanmaktadır. Durağan olmama kavramı, bir zaman serisinin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içinde değiştiğini ifade etmektedir. Genel olarak, durağan olmayan seriler artan veya azalan bir eğilim izlemektedirler. Bu durağan olmayan davranış, bir zaman serisindeki mevsimsellikten veya trendden kaynaklanabilir. Dolayısıyla, durağan olmayan zaman serileri, sahte regresyonlara neden olarak regresyon analizinde ve tahminde bazı sorunlar yaratabilir ve bu da araştırmacıları yanıltabilir (Kara ve Keskin, 2021: 889). Bu nedenle, bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini doğrulamak oldukça önemlidir, bu da öngörülemez sonuçlar doğurabilir (Gujarati ve Porter, 2009: 754).

Temel olarak durağan bir seri, her gecikme için sabit bir ortalamaya, varyansa ve otokovaryansa sahiptir (Brooks, 2008: 318). Verilerin durağanlığı için üç koşul vardır:

Bir seri sabit ortalamaya sahip olmalıdır:

$$E(y_t) = \mu \quad (1)$$

Bir seri sabit varyansa sahip olmalıdır:

$$Var(y_t) = \sigma^2 \quad (2)$$

Bir serinin iki dönemi arasındaki kovaryans i'ye bağlıdır:

$$Cov(y_t, y_{t-i}) = p_i \quad (3)$$

Bu kapsamda çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlıkları ADF ve PP testleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Bir seride birim kökün varlığının reddedilmesi veya kabul edilmesine karar vermek için hipotezler ortaya konulmaktadır. ADF ve PP testleri için;

H0: $\delta = 0$; seride birim kök olduğunu gösterirken;

H1: $\delta < 0$; serinin durağan olduğunu gösterir.

ADF ve PP testinin bu hipotezleri

H0: Seriler durağan değildir (birim kökleri vardır)

H1: Seriler durağandır (birim kökleri yoktur)

olarak ifade edilir.

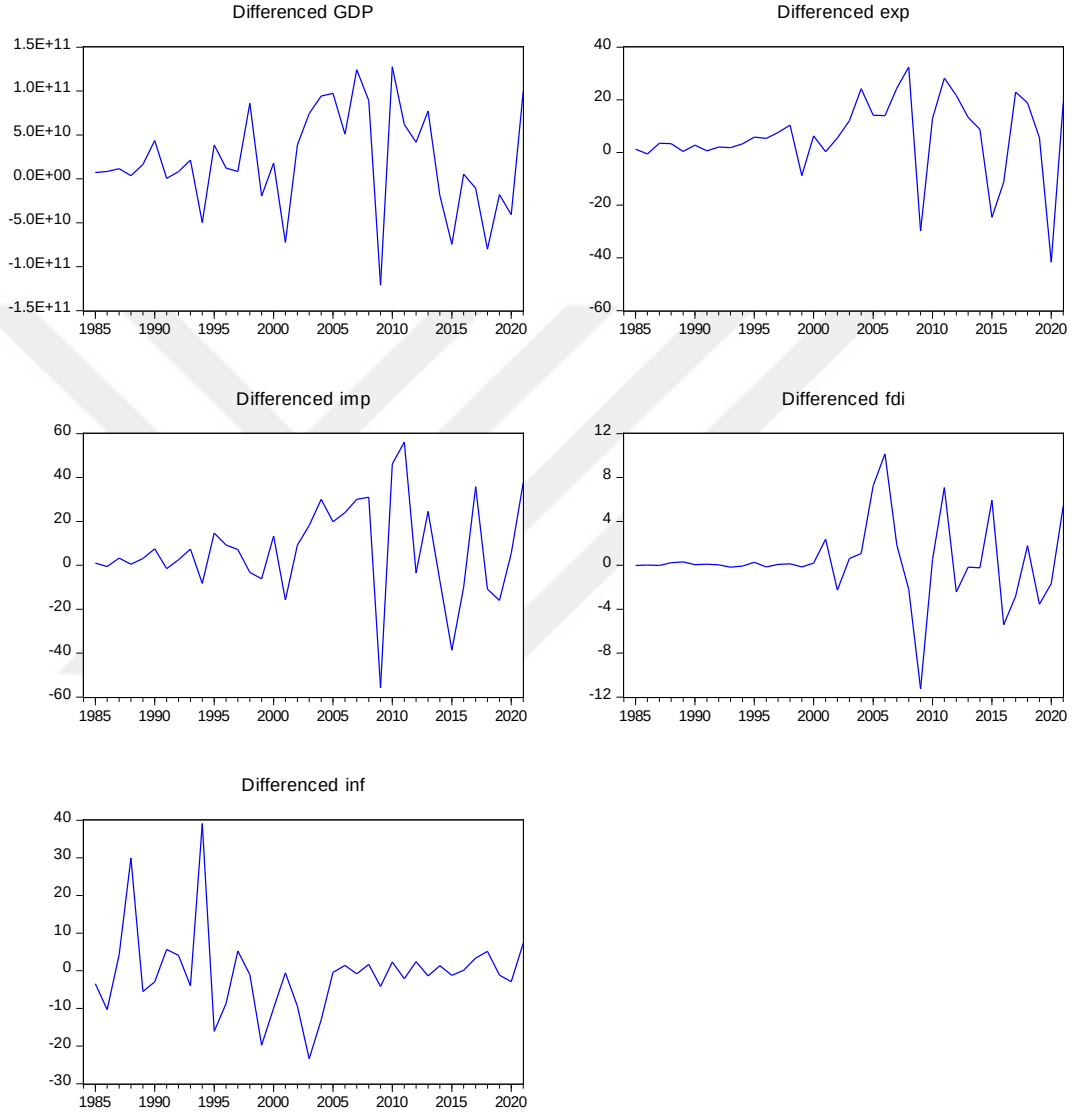
Ayrıca, kritik değer sıfır hipotezinin kabulü veya reddi kararını belirler. Hesaplanan test istatistiği değeri kritik değerlerden küçük olduğunda sıfır hipotezi, H0, reddedilir. Aksine, hesaplanan test istatistiği değeri kritik değerleri aşarsa H0 hipotezi reddedilemez.

Değişkenlere ait PP ve ADF durağanlık test sonuçları Tablo 3.2’de sunulmuştur. Birim köklerin varlığı ADF ve PP testleri için düzeyde ve birinci farklarında kontrol edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre serilerin olasılık değerlerinin anlamsız olmaları nedeniyle hem ADF hem de PP testine göre tüm değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiğini göstermektedir. Ancak, birinci farkları alınan serilerin ADF ve PP testlerinin sonuçları serilerin birinci farkta durağan hale geldiğini ve değişkenlerin I(1) olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.2 ADF ve PP Durağanlık Testi Sonuçları

PP						
	<u>Düzye</u>					
		GDP	EXP	IMP	FDI	INF
With Constant	t-Statistic	-0.6648	-0.2019	-0.2167	-1.3957	-1.0777
	Prob.	0.8433	0.9295	0.9275	0.5739	0.7143
		-	-	-	-	-
With Constant & Trend	t-Statistic	-1.7745	-2.1320	-2.2249	-2.4071	-1.7692
	Prob.	0.6967	0.5118	0.4625	0.3701	0.6992
		-	-	-	-	-
Without Constant & Trend	t-Statistic	1.0248	1.6502	1.3527	-0.5074	-0.9920
	Prob.	0.9166	0.9738	0.9531	0.4898	0.2821
		-	-	-	-	-
<u>Birinci Fark</u>						
		d(GDP)	d(EXP01)	d(IMP)	d(FDI)	d(INF)
With Constant	t-Statistic	-5.4266	-5.5807	-5.8616	-6.2535	-5.8555
	Prob.	0.0001	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
		***	***	***	***	***
With Constant & Trend	t-Statistic	-5.3460	-5.5197	-5.8115	-5.9913	-5.7777
	Prob.	0.0005	0.0003	0.0002	0.0001	0.0002
		***	***	***	***	***
Without Constant & Trend	t-Statistic	-5.0373	-4.9642	-5.3419	-5.0803	-5.9194
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
		***	***	***	***	***
ADF						
	<u>Düzye</u>					
		GDP	EXP01	IMP	FDI	INF
With Constant	t-Statistic	-0.5995	-0.2381	-0.2167	-1.5686	-1.0388
	Prob.	0.8587	0.9245	0.9275	0.4882	0.7291
		-	-	-	-	-
With Constant & Trend	t-Statistic	-1.4861	-2.1685	-2.2599	-3.2452	-1.7208
	Prob.	0.8164	0.4923	0.4443	0.0920	0.7218
		-	-	-	*	-
Without Constant & Trend	t-Statistic	1.3357	1.6113	1.3442	-0.7382	-0.9888
	Prob.	0.9516	0.9716	0.9523	0.3899	0.2834
		-	-	-	-	-
<u>Birinci Fark</u>						
		d(GDP)	d(EXP01)	d(IMP)	d(FDI)	d(INF)
With Constant	t-Statistic	-5.3576	-5.5964	-5.8616	-4.9427	-5.8564
	Prob.	0.0001	0.0000	0.0000	0.0003	0.0000
		***	***	***	***	***
With Constant & Trend	t-Statistic	-5.2707	-5.5272	-5.8115	-5.0731	-5.7800
	Prob.	0.0007	0.0003	0.0002	0.0012	0.0002
		***	***	***	***	***
Without Constant & Trend	t-Statistic	-4.8468	-4.9570	-5.3550	-4.9709	-5.9197
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
		***	***	***	***	***
Not: (*)%10 düzeyinde anlamlı; (**) %5 düzeyinde anlamlı; (***) %1 düzeyinde anlamlı. ve (-) Anlamlı Değil						

Sonuç olarak, birim kök test sonuçları serilerin seviyelerinde durağan olmadıklarını, ancak birinci farklarında durağan olduklarını göstermektedir. Yani, her iki seri de aynı mertebeden, $I(1)$, bütünleşiktir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin farkları alınmış ve durağanlaşmış zaman serisi grafikleri Şekil 4.1.'de görülmektedir.



Şekil 4.6. Birinci Farkı Alınmış Serilerin Grafikleri

3.4.2. Gecikme Sayısının Belirlenmesi

Analizde kullanılacak uygun VAR gecikme uzunluğunun seçimi, Johansen'in eşbütünleşme testini gerçekleştirmeden önce belirlenmelidir. Uygun

gecikme uzunluğu en güvenilir gecikme seçim kriterine göre seçilmelidir. Çalışmada maksimum 4 gecikme uzunluğu alınarak çeşitli kriterlere göre optimum gecikme uzunluğu Tablo 3.3. yardımıyla tespit edilmiştir. Tablo 3.3'de görüldüğü gibi, 4 gecikme sırası Schwarz bilgi kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQIC) tarafından optimum VAR gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir. Öte yandan, 4 gecikme LR Testi İstatistiği (LR), Final Prediction Error (FPE), Nihai tahmin hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Hannan–Quinn bilgi kriteri (HQ) için optimum gecikme uzunluğudur.

Tablo 3.3 Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1451.94	NA	1.14e+31	85.7024	85.9269	85.7790
1	-1342.65	180.008	8.17e+28	80.7441	82.0909*	81.2034
2	-1311.91	41.5896	6.46e+28	80.4065	82.8756	81.2485
3	-1297.28	15.4843	1.58e+29	81.0168	84.6083	82.2416
4	-1238.36	45.0572*	4.04e+28*	79.0215*	83.7352	80.6290*

Tablo 3.3'de görüldüğü gibi, 4 gecikme sırası Schwarz bilgi kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQIC) tarafından optimum VAR gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir. Öte yandan, 4 gecikme LR Testi İstatistiği (LR), Final Prediction Error (FPE), Nihai tahmin hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Hannan–Quinn bilgi kriteri (HQ) için optimum gecikme uzunluğudur. Seçilen gecikme uzunluğu eşbütünleşme analizinin sonucunu etkilemektedir.

3.4.3. Johansen Eşbütünleşme Testi

Engle ve Granger'ın (1987) ifade ettiği gibi, yalnızca aynı bütünleşme mertebesine sahip seriler eşbütünleşme açısından incelenebilir. Bu nedenle, zaman serileri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisini analiz etmeden önce ilgili değişkenlerin bütünleşme sırasını kontrol etmek ve tüm zaman serilerinin aynı sırada bütünleştiğinden emin olmak gerekmektedir. Eğer koşullar sağlanıyorsa

(yani seriler I(1) ise), bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin sayısı daha sonra belirlenebilir.

Johansen (Johansen ve Juselius, 1990) eşbütünleşme analizi yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Bu eşbütünleşme yöntemi temel olarak iki seri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını karakterize eder ve birden fazla eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesine olanak tanır (Tiwari, 2012: 1576). Ayrıca, Johansen'in yaklaşımı daha güvenilir ve büyük örneklem için uygulanabilir. Johansen'in eşbütünleşme yaklaşımının hipotezleri şu şekilde ifade edilebilir:

H0: Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H1: Seriler arasında en az bir eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Johansen testi, aşağıdaki gibi yazılabilen bir VAR modelini dikkate alarak başlar (Yesuf, 2018: 79):

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Burada y_t I(1) bağımsız ve bağımlı değişkenlerin k-vektörü, t zaman periyodunu, A_i her bir gecikme için katsayının (k x k) matrisi, p optimum gecikme uzunluğu ve ε_t sıfır varyans ve ortalamaya sahip özdeş ve bağımsız olarak dağılan k-boyutlu vektörü temsil etmektedir.

VAR modeli aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Burada,

$$\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I \quad (6)$$

$$\Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j \quad (7)$$

Modelde Δ fark alma operatörünü, Π ilk gecikmenin katsayı matrisini ve Γ_i her bir fark alınmış gecikme için matrisleri ifade etmektedir. $\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I$ seriye ilişkin uzun dönem bilgisini verirken, $\Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j$ kısa dönem bilgisini vermektedir. Ayrıca r , eşbütünleşen ilişkilerin sayısını temsil etmektedir (Brooks, 2008: 350).

Johansen'in (1995) eşbütünleşik vektör otoregresif modellerine göre üç olasılık vardır (Ülke ve Ergün, 2014: 6; 218; Asteriou & Hall, 2011: 370):

– Π matrisinin rankı tam rank olduğunda, yt 'deki tüm değişkenlerin durağan olduğu anlamına gelir.

– Π matrisinin rankı sıfır olduğunda, yt serilerinin durağan olan hiçbir kombinasyonu olmadığı anlamına gelir. Bu nedenle, seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşik vektörler bulunmaz.

–Eğer matrisin rankı r ise ($\text{rank}(\Pi) = r$, burada $0 < r < k$), yt 'nin doğrusal kombinasyonlarını durağan hale getiren r sayıda eşbütünleştirici vektör vardır.

Johansen'in eşbütünleşme testinin temel amacı bağımsız eşbütünleşik vektörlerin sayısını tahmin etmektir. Bu nedenle Johansen prosedürü eşbütünleşen denklem sayısını belirlemede iz test istatistiği ve maksimum özdeğer test istatistiği olmak üzere iki test istatistiği kullanır.

İz testi (λ_{trace}), g eşbütünleşik vektörün alternatif hipotezine karşı r eşbütünleşik vektörün boş hipotezini analiz eder. Maksimum özdeğer testi (λ_{max}), $r + 1$ eşbütünleşik vektörün alternatif hipotezine karşı r eşbütünleşik vektörün boş hipotezini inceler (Brooks, 2008: 351; Asteriou ve Hall, 2011, 373-374).

Eşbütünleşme analizi öncesinde optimum gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, analiz doğrusal deterministik trend varsayımı altında gerçekleştirilmiştir. Johansen eşbütünleşme analizine ait İz İstatistiklerine ait ampirik bulguları Tablo 3.4.'te sunulmuştur.

Tablo 3.4 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları (İz İstatistikleri)

Hipotez	Öz Değer	İz İstatistiği	Kritik Değer: 0.05	Prob.**
$r=0$ *	0.946987	210.0028	76.97277	0.0000
$r=1$ *	0.790759	113.0745	54.07904	0.0000
$r=2$ *	0.624815	61.45364	35.19275	0.0000
$r=3$ *	0.487442	29.10258	20.26184	0.0023
$r=4$	0.192293	7.047337	9.164546	0.1239

*MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values.

Eşbütünleşme testinin iz istatistiklerinin hesaplanan değerleri yukarıdaki Tablo 4.7'de raporlanmıştır. İz testi 0.05 düzeyinde 4 eşbütünleşik denklem(ler)e işaret etmektedir. İz istatistiğinin sonucu, sistemde en az dört eşbütünleşik vektör olduğunu ortaya koymaktadır ($H_1: r = 0, r = 1, r = 2$ ve $r = 3$). Bir sonraki adımda, iz istatistiği kritik değerden düşük olduğu için, en fazla bir eşbütünleşme boş hipotezi reddedilememiştir ($H_0: r \leq 1$). Sonuç olarak, bulgular sistemde dört adet eşbütünleşik vektör olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4.8'de gösterildiği gibi, maksimum öz değer testi de en az dört eşbütünleşik denklemin varlığına işaret etmektedir. Kritik değerler, hesaplanan maksimum öz istatistik değerlerinden küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla, hesaplanan maksimum öz istatistiğinin sonucu sistemde en az dört eşbütünleşik vektör olduğunu göstermektedir ($H_1: r = 0, r = 1, r = 2$ ve $r = 3$). Bir sonraki adımda, maksimum öz istatistiği kritik değerden düşük olduğu için, en fazla bir eşbütünleşme boş hipotezi reddedilememiştir ($H_0: r \leq 1$). Dolayısıyla, maksimum öz değer istatistiğinin sonuçları iz istatistiğinin sonuçlarını desteklemektedir.

Tablo 3.5 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Maksimum Özdeğer)

Hipotez	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer (0,05)	Prob.**
$r=0$ *	0.946987	96.92831	34.80587	0.0000
$r=1$ *	0.790759	51.62089	28.58808	0.0000
$r=2$ *	0.624815	32.35106	22.29962	0.0014
$r=3$ *	0.487442	22.05525	15.89210	0.0047
$r=4$	0.192293	7.047337	9.164546	0.1239

Nihai olarak GSYİH, ithalat, ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyon oranı değerleri arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi Johansen'in eşbütünleşme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. İz ve maksimum özdeğer istatistiklerine göre, sistemde en az dört eşbütünleşik vektör bulunmaktadır. Sonuç olarak, Johansen eşbütünleşme testi bulguları söz konusu serilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini doğrulamaktadır.

3.4.4. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Johansen'in eşbütünleşme testinin bulguları, serilerin uzun dönemde eşbütünleşik ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, kısa dönemde dengesizlik söz konusu olabilir. Bu nedenle kısa dönemli ilişkiye odaklanarak seriler arasındaki ilişkiyi incelemek gerekmektedir.

Serilerin uzun dönemde eşbütünleşik olması durumunda VECM değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi belirlemek için kullanılmaktadır. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı, bir hata düzeltme teriminin (ECT) varlığını

gösterir. Uzun dönem dengesinden sapma, hata düzeltme modelindeki serilerin kısa dönem dinamiklerini etkilemektedir (Enders, 2014: 353).

VECM varsayımı, iktisadi serilerin çoğunun genellikle uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu fikrine dayanmaktadır. Ancak kısa dönemde bu ilişki uzun dönem dengesinden sapabilmektedir. Sonuç olarak, serilerin uzun ve kısa dönem davranışları arasındaki ilişkiyi uzlaştırmak için hata düzeltme yöntemi kullanılabilir (Engle ve Granger, 1987: 254). Bir dönemdeki uyumsuzluk, hata düzeltme süreci ile bir veya daha fazla sonraki dönemde kademeli olarak düzeltilir.

VECM'nin çeşitli avantajları vardır. İlk olarak, VECM kapsamında değişkenler arasındaki hem uzun hem de kısa dönem dinamiklerini belirleyebilme avantajına sahiptir. Bu yöntem, bir önceki dönemin dengesizliğinden kaynaklanan düzeltmenin ölçülmesinde de uygun bir yaklaşımdır. Ayrıca, VECM'ler değişkenlerdeki eğilimleri ortadan kaldıran ve regresyon analizinin yanıltıcı olmasını önleyen birinci farklar cinsinden temsil edilmektedir (Asteriou ve Hall, 2011: 359-360). Tablo 4.9, VECM'nin eşbütünleştirici denkleminin tahmin edilen tüm katsayılarını göstermektedir.

Tablo 3.6 Vektör Hata Düzeltme Modeli Eşbütünleşme Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
gdp(-1)	1.00		
exp(-1)	-16,1	5.7	-2.84759
imp(-1)	20,0	4.7	4.24161
fdi(-1)	-77,3	17,1	-4.50431
inf(-1)	7.07	1.3	5.48788
C	-90,2	11.1	-7.95104

Tablo 3.6.'da görüldüğü üzere exp(-1) değişkeni bir dönem gecikmeli ihracat katsayısıdır. Bu değer ihracattaki 1 birimlik artışın uzun vadede GSYİH'da 16.1

birimlik bir düşüşle ilişkili olduğunu gösterir. t-istatistiği -2.84759 olarak bulunmuştur. Bu değer istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (-1.96'dan küçük veya 1.96'dan büyük bir t-değeri %5 düzeyinde anlamlı kabul edilir). imp(-1) bir dönem gecikmeli ithalatın katsayısıdır. İthalattaki 1 birimlik artışın uzun vadede GSYH'de 20 birimlik bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. t-istatistiği 4.24161 istatistiksel anlamlılığa işaret etmektedir. fdi (-1) bir dönem gecikmeli doğrudan yabancı yatırımı temsil etmektedir. fdi'deki 1 birimlik artışın uzun vadede GSYH'de 77.3 birimlik bir düşüşle ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. t-istatistiği -4.50431'dir ve güçlü istatistiksel anlamlılık göstermektedir. inf(-1): Bu, bir dönem gecikmeli enflasyon katsayısıdır. Pozitif işaret, enflasyondaki 1 birimlik artışın uzun vadede GSYH'de 7.07 birimlik bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. 5.48788'lik t-istatistiği oldukça anlamlı bir ilişkiye işaret etmektedir.

Hata Düzeltme modeli (Kısa dönem dinamikleri) tahmin sonuçları Tablo 3.7.'de görülmektedir. Hata düzeltme terimleri, değişkenlerin uzun dönem dengelerine dönmek için kısa dönemde nasıl ayarlandığını ifade etmektedir. D(GSYİH): Hata düzeltme teriminin katsayısı -0.112567 ve t-istatistiği -1.88259'dur. Yakın olmasına rağmen, %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılık için geleneksel eşiği karşılamamaktadır (-1.88259 > -1.96). Bu nedenle GSYH'nin uzun dönem ilişkisindeki dengesizliğe yavaş uyum sağladığını göstermektedir.

Tablo 3.7 Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Hata Düzeltme Modeli:	d(gdp)	d(exp)	d(imp)	d(fdi)	d(inf)
Katsayı	-0.112567	2.35E-12	-2.86E-11	-3.69E-12	1.09E-11
Std. Hata	(0.05979)	(2.0E-11)	(2.5E-11)	(3.1E-12)	(1.4E-11)
t-istatistik	[-1.88259]	[0.11668]	[-1.16309]	[-1.18002]	[0.80025]

İhracat, ithalat, doğrudan yabancı yatırım ve enflasyondaki değişimlere yönelik katsayılar dengesizliğe kısa dönemli uyum hızlarını vermektedir. Bu katsayılar için

t-istatistikleri anlamlı değildir, bu da kısa dönemde bu değişkenlerin uzun dönem dengesine doğru önemli ölçüde ayarlanmadığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara göre uzun vadede, GSYİH ihracat, ithalat, doğrudan yabancı yatırım ve enflasyon ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahiptir. İhracat ve DYY için negatif işaret biraz mantıksızdır çünkü bu değişkenlerin GSYH'ye olumlu katkıda bulunması beklenebilir. Bu, belirli ekonomik koşulların veya analiz edilen ekonominin yapısının bir yansıması olabilir. Kısa vadede, GSYH dışındaki değişkenlerin hiçbiri dengeyi yeniden kurmak için ayarlama yapmıyor gibi görünmektedir ve GSYİH tarafından yapılan ayarlama %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

3.5. Tanısal Testler

Vektör Hata Düzeltme modelinin kararlılığı bir dizi tanısal test ile kontrol edilmelidir. Bu testler, hata terimlerinin otokorelasyon, değişen varyans ve normalliğin varlığını tespit etmek için önemlidir.

3.5.1. Otokorelasyon Testi

Otokorelasyon terimi Kendall ve Buckland (1971) tarafından "zaman veya mekan içinde sıralanmış gözlem kümesinin üyeleri arasındaki korelasyon" olarak tanımlanmıştır (Gujarati ve Porter, 2009: 413). Klasik Doğrusal Regresyon Modeli hata terimlerinde (ui) otokorelasyon olmadığını varsayar.

Zaman serisi, hatalı fonksiyonel form, spesifikasyon yanlışlığı, veri dönüşümü gibi nedenler, otokorelasyonun olası nedenleridir. Otokorelasyonun varlığında, OLS tahmincileri hala tutarlı, normal dağılımlı ve yansız olarak kabul edilmektedir. Ancak bu tahmin ediciler etkinsiz olarak kabul edilir. Dolayısıyla, t, F ve χ^2 testleri bu durumda güvenilir olamaz (Gujarati ve Porter, 2009: 452).

Otokorelasyonun varlığı çeşitli testler kullanılarak tespit edilebilir. Bu tezde, tahmin edilen modelin otokorelasyona sahip olmadığından emin olmak için VEC Artık Seri Korelasyon LM Testi kullanılmıştır. LM testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H0: x gecikmesinde otokorelasyon yoktur.

H1: x gecikmesinde otokorelasyon vardır.

Tablo 3.8. Otokorelasyon LM Test Sonuçları

Gecikme	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	15.10473	25	0.9389	0.565147	(25, 60.9)	0.9417
2	23.68062	25	0.5379	0.942528	(25, 60.9)	0.5507
3	23.80112	25	0.5309	0.948156	(25, 60.9)	0.5438
4	29.03463	25	0.2625	1.201817	(25, 60.9)	0.2751

LM otokorelasyon testi sonuçları Tablo 3.8.'de verilmiştir. LM Testinin bulguları, VEC modelinin dört gecikmesi için de hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı ($p > 0.05$) tespit edilmiştir.

3.5.2. Değişen Varyans Testi

Eşbütünleşme testinin temel varsayımlarından bir diğeri her bir hata teriminin (u_i) varyansının σ^2 'ye eşit olan sabit bir sayı olmasıdır. Bir diğeri ifadeyle, bu varsayım yerine getirilmediğinde değişen varyans ortaya çıkmaktadır. 3

Sıradan En Küçük Kareler (OLS) tahmincilerinin tutarlılık ve yansızlık özellikleri değişen varyans ile tehlikeye girmez. Ancak bu tahmin ediciler artık etkin değildir. Başka bir ifadeyle, en iyi doğrusal yansız tahminciler (BLUE) değildirler. Ayrıca, değişen varyans durumunda, minimum varyans özelliği geçerli değildir ve standart hatalar doğru kabul edilmez. Bu nedenle hem t hem de F test istatistikleri güvenilirmez ve yanıltıcı hale gelir. Değişen varyans testinin ilgili hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilir:

H0: Değişen varyans yoktur.

H1: Değişen varyans vardır.

Tablo 3.9. Değişen Varyans Test Sonuçları

Joint test:		
Chi-sq	df	Prob.
310.3345	300	0.3284

Değişen varyans testine ait sonuçlar Tablo 3.9.'da sunulmuştur. Elde edilen sonuçlar, ortak testin p-değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu için değişen varyansın olmadığı yönündeki sıfır hipotezini reddedememektedir. Dolayısıyla, 0.05'in altına düşen bireysel bileşenlerin p değerleri, modelde değişen varyansın varlığını göstermektedir. Bu En Küçük kareler (EKK) tahmincilerinin doğrusal olduğu ve yansız oldukları anlamına gelmektedir.

3.5.3. Normallik Testi

Klasik doğrusal modelin varsayımı, hata terimlerinin normal dağıldığıdır. Örneklem büyüklüğü arttıkça, istatistik teorisi EKK tahmincilerinin normal dağılım gösterme eğiliminde olduğunu ileri sürer. Aksine, örneklem büyüklüğü azaldıkça normallik varsayımı ihlal edilebilir. Normallik varsayımı, güven aralıklarının oluşturulması ve hipotez testlerinin kurulması için önemlidir (Greene, 2018: 63; Gujarati ve Porter, 2009: 98).

Çalışma kapsamında hataların normal dağıldığından emin olmak için VEC Normallik Testi kullanılmıştır. Normallik testinin boş hipotezi hataların normal dağıldığını iddia ederken, alternatif hipotez hataların normal dağılmadığını iddia etmektedir. Normallik testinin hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilir:

H0: Hata terimleri normal dağılmıştır.

H1: Hata terimleri normal dağılmamıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen hata terimlerine ait normallik test sonuçları Tablo 3.10.'da görülmektedir. Hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini araştırmak amacıyla bileşenler tek tek ve birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo 3.10. Normallik Testi Sonuçları

Component	Skewness	Chi-sq	df	Prob.*
1	-0.009045	0.000491	1	0.9823
2	0.621811	2.319890	1	0.1277
3	0.268625	0.432956	1	0.5105
4	0.193842	0.225447	1	0.6349
5	1.219997	8.930359	1	0.0028
Joint		11.90914	5	0.0361
Component	Kurtosis	Chi-sq	df	Prob.
1	2.245958	0.852870	1	0.3557
2	4.061347	1.689685	1	0.1936
3	3.523440	0.410985	1	0.5215
4	2.891376	0.017699	1	0.8942
5	6.908870	22.91890	1	0.0000
Joint		25.89013	5	0.0001
Component	Jarque-Bera	df	Prob.	
1	0.853361	2	0.6527	
2	4.009575	2	0.1347	
3	0.843940	2	0.6558	
4	0.243146	2	0.8855	
5	31.84926	2	0.0000	
Joint	37.79928	10	0.0000	

Tablo 3.10.'da görüldüğü üzere çarpıklık ve basıklık istatistiklerine göre bireysel bileşenlerin çoğunluğunun normal dağıldığı görülmüş olsa da, bileşenler toplu olarak değerlendirildiğinde çarpıklık ve basıklık istatistiklerinin anlamlı çıktığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Jarque-Bera testi sonucunda da hata terimlerinin

birlikte alındığında normal dağılım hipotezinin reddedildiği saptanmıştır. Dolayısıyla eş bütünleşme modelinde kullanılan hata terimlerinin bir bütün halinde alındığında normal dağılım varsayımını sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır.



SONUÇ

Ekonomik büyüme en genel tanımıyla belirli bir süre içinde bir ülkede kişi başına üretilen mal ve hizmet miktarındaki artış olarak ifade edilebilir. Bu tanımın günümüze göre daha işlevsel bir karşılığı olarak bir toplumun ürettiği ekonomik mal ve hizmetlerin nicelik ve niteliğindeki artış olarak sunulabilir. Bu tanım ürünlerin işlevselliğinin artışı, inovasyon sonucu ortaya çıkması, yeni bir buluş olması gibi nitelikleri içermektedir. Bu ifadeler mal ve hizmet açısından ekonomiklik kavramını ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik bir mal veya hizmet, insanların karşılaştıkları bir soruna çözüm olarak birbirlerine sundukları ve talep eden kişi tarafından faydalı görüldüğü anlamına gelmektedir. Ekonomik bir mal veya hizmet, insanların karşılaştıkları bir soruna çözüm olarak birbirlerine sundukları ve talep eden kişi tarafından faydalı görüldüğü anlamına gelmektedir. Ülkelerde ekonominin iş döngüsünün hangi aşamasında olduğunu belirlemek için ekonomik büyümeyi izlenmektedir. Tüm bu hususlar doğrultusunda ekonomik büyümenin bir ülke için oldukça önemli bir parametre olduğu açıktır.

Hem gelişmekte hem de gelişmiş toplumlar için hayati faaliyetlerden biri dış ticarettir. Dış ticaret, üretimi artırmak için sermaye malları ve hammadde ithalatı ve ayrıca fazla mal ihracatının ortaya çıkması nedeniyle ekonomik büyümenin ana motorudur. Ekonomik büyüme üzerinde her ülkenin kendi iç dinamikleri ve dünya ekonomisinin gidişatının etkisi bulunmaktadır. Bu durumun yanı sıra her bir ülkenin kendi iç unsurları da ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Söz konusu bu faktörlerin etki düzeylerinin belirlenmesi ülkelerin ekonomik büyümelerinin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Makroekonomik faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Dış ticaret diğer makroekonomik faktörlerin değişimiyle birlikte ekonomik büyüme üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Bu çalışma dış ticaret göstergeleri olan ithalat ve ihracat ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyonun ekonomik büyüme ile olan ilişkisini ölçmek ve gelecek dönemler adına ekonomik büyüme düzeyi için bir öngörü oluşturulmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada Türkiye için 1984-2021 yılları arası döneme ait yıllık veriler kullanılarak ekonomik büyüme ile dış ticaretin ilişkisini ölçmek için ihracat, ithalat

ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri kullanılırken makroekonomik etki olarak tüketici fiyat endeksi (enflasyon) değişkeni kullanılmıştır. 1984'den 1994'e kadar inişli çıkışlı bir ekonomik büyüme performansı gösteren Türkiye 1984'de dışa açılım ve liberalleşme süreci ile ekonomik alanda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Söz konusu dönemlerde ilk olarak 1994 yılında ekonomik küçülme yaşamıştır. 2001'de yaşanan bankacılık krizi ile Türkiye ekonomisinde tekrar küçülme yaşanmıştır. Bu süreçler içinde bir sonraki dönem, önceki yılın baz etkisi ile ekonomik büyüme oranları pozitif gerçekleşmiştir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda Türkiye'de yaşanan krizlerin sermaye hareketleri sebebiyle ortaya çıkan sıcak paraya dayanmakta olduğu söylenebilir. Bu sebeple krizler mali krizler olarak kabul edilseler dahi bu krizlerin ekonominin reel kesimini etkilemekte olduğu ifade edilebilir.

2008 küresel krizi ile birlikte Türkiye'de ekonomik olarak dünya ile aynı doğrultuda küçülme yaşamıştır. Sonrasında büyümeye başlayan Türkiye ekonomisi 2012 yılı sonrasında düşüş trendi yaşamaya başlayarak, 2020 yılında ortaya çıkan pandemi dönemine kadar düşüşüne devam etmiştir. Bu dönemlerde ülke ekonomisi üzerinde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Fakat bu çalışma özellikle dış ticaret ekseninde ekonomik büyümeyi ele alarak, son dönemlerde enflasyonla büyümeye çalışan Türkiye ekonomisinin üzerindeki enflasyonun etkisi belirlenmiştir.

Çalışmanın kapsadığı 1984-2021 yılları arasındaki 38 yıllık zaman dilimi içerisinde ihracat değeri önemli düzeyde artış göstermiştir. 1984'de yaklaşık dokuz milyar dolar civarında gerçekleşen ihracat 250 milyar dolar civarına kadar çıkmıştır. İhracatın artmasının yanı sıra ithalat değerinde artış göstermektedir. Bunun sebebi olarak üretimdeki ithal girdinin fazla olması olarak gösterilebilir. İthalat değerinde çeşitli dönemlerde iniş ve çıkışlar olmakla birlikte, ekonomik büyüme ile paralel bir değişimin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum ekonomik büyüme ile ithalatın ilişkisinin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Dış ticaret göstergelerinden biri de doğrudan yabancı yatırımlardır. Türkiye'ye yönelik gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar 2005-2008 yıllarında önceki yıllara kıyasla büyük bir artış yaşamıştır. Küresel kriz ile birlikte yaşanan düşüş sonrasında tekrar artan doğrudan yabancı yatırımlar, 2015 yılından sonra düşüşe geçmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisinin iyileşmesi

ardından gerçekleştiği, ekonomik büyümenin arttığı dönemlerin sonrasında doğrudan yabancı yatırımların arttığı görülmektedir.

Çalışmada enflasyon değişkeni makroekonomik bir değişken olarak kullanılmıştır. Enflasyon değerleri 1986 yılı sonrasında artış göstermeye başlayarak  haneli rakamlara kadar çıkmıştır. 1994 yılında tarihin en yüksek enflasyon değeri yaşanmıştır. Bu yıldan sonra 2004 yılına kadar enflasyon değeri düşmüştür. 2018'e kadar durağan bir seyir izleyen enflasyon değeri son yıllarda tekrardan yükselmektedir.

Bu alışmada Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile dış ticaret ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla uzun dönemli ve kısa dönemli etkiler araştırılmıştır. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları uzun dönemde ekonomik büyüme, ihracat, ithalat, doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyon değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla Türk ekonomisinde ekonomik büyüme, dış ticaret ve enflasyon göstergelerinin uzun vadede birlikte hareket ettiği anlamına gelmektedir. Söz konusu ilişkinin varlığı teorik beklentilerle paralellik göstermektedir. Bununla birlikte, Hata Düzeltme Modeli sonuçlarına göre kısa dönemde bu değişkenlerin dengeye ayarlanma hızları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu ekonominin uzun dönemli trendlerinin ön planda olduğuna, kısa dönem şoklar karşısında dengeye hızlı ayarlanamadığına işaret etmektedir. Vektör hata düzeltme modelinden elde edilen katsayı tahminlerine bakıldığında, ihracat ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları için negatif işaretli sonuçlar dikkat çekmektedir. Oysaki bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olması beklenmektedir. Bu bulgu, analiz dönemindeki belirli ekonomik koşulların veya ülke yapısının bir yansıması olabilir. Örneğin, ihracat artışlarının maliyet baskısı yaratması veya analiz döneminin küresel krizlerin etkilerini de kapsaması sonucu böyle bir ilişki ortaya çıkmış olabilir.

Hata düzeltme katsayıları incelendiğinde, kısa dönemde değişkenler arasında anlamlı bir dengeleme mekanizmasının işlemediği görülmektedir. Büyüme oranının düzeltme katsayısı dahi istatistiki açıdan önemsiz çıkmaktadır. Bu, ekonomide kısa dönem şoklar karşısında dengenin zayıf olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Abbasov, N. (2021). Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerinin Azerbaycan Ekonomisi Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Abdullahi, Y. Z., Sokoto, A. A., Safiyanu, S. S. (2013). Analysis of the relationship between foreign trade and economic growth in Africa. *Economics and Finance Review*, 3(03), 1-10.
- Abdulle, A. (2022). The Effect of Trade Balance on Economic Growth of Somalia (1980-2020). *International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM)*, 10(01), 2914-2923.
- Abhayaratne, A. S. (2012). Role of Foreign Aid in Achieving Sustainable Development in Sri Lanka. In *Economic and Environmental Sustainability of the Asian Region*, 203-225, Routledge India.
- Aboutorabi, M. A. (2012). The effect of inflation on financial development: The case of Iran. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2(8), 8394-8400.
- Acaravci, A., Ozturk, I. (2012). Foreign direct investment, export and economic growth: Empirical evidence from new EU countries. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 2(2), 52-67.
- Acemoğlu, D. (2013). Economic growth and development in the undergraduate curriculum. *The Journal of Economic Education*, 44(2), 169-177.
- Ağcadağ, D., Govdere, B. Temel Kaynaklarla Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 9(1), 1-14.
- Ağlargoç, O., (2016). Uluslararası İşletmecilik Faaliyetleri. 05 Nisan 2022 tarihinde <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/ISL301U/ebook/ISL301U-16V1S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Aidoo, A.W., (2015). Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri: Gana Ülkesinde Bulunan Türk Gıda Firması Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Aikeshan, A. (2014). Bulanık doğrusal regresyon yöntemi ile talep tahmini: Medikal Asistans firmasında bir uygulama, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akın, M. H., Karamustafa, K., Öztürk, Y. (2020). Uluslararası Ticaret Teorilerinden Destinasyon Rekabetçiliği Modellerine Geçiş: Kavramsal Bir İnceleme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 203-228.
- Akın, M. H., Karamustafa, K., Öztürk, Y. (2020). Uluslararası Ticaret Teorilerinden Destinasyon Rekabetçiliği Modellerine Geçiş Kavramsal Bir İnceleme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 203-228.
- Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadî büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analizi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.208, 2014, ss. 351-392.
- Alamgir, J. (2008). Myanmar's foreign trade and its political consequences. *Asian Survey*, 48(6), 977-996.
- Albaum, G., Duerr, E., Josiassen A., (2016). *International Marketing And Export Management*. 8. Edition, Pearson Education, Malaysia.

- Ali, A. A. (2022). How does the International Business Effect on Economic Growth of Somalia. *Journal of Industrial Policy and Technology Management*, 5(1), 13-30.
- Ali, Y. S., & Güvenek, B. (2019). Komor Adaları'nda Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *International Journal Of Social Humanities Sciences Research*, 6(48), 4540-4547.
- Alkin, E. (1975). Gelir ve büyüme teorisi. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Arıca, F. (2014). Türkiye'nin Dış Ticaret Potansiyelinin Genişletilmiş Linder Hipotezi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Bir Panel Data Analizi. Doktora Tezi, Çanakkale Onsekir Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arzova, S. B. (2006). İhracat Hakkında Herşey. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Aslan, N., Terzi, N. (2006). Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-14.
- Aslanoğlu, S., (2007). Bir büyüme stratejisi olarak franchising sistemi; firmalar açısından önemi, mevzuat boyutu ve muhasebe uygulaması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 71-94.
- Asteriou, D., & Hall, S. G. (2011). *Applied Econometrics* (2nd ed.). New York: Palgrave Macmillan.
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (1). ss. 89-103.
- Awokuse, T. O. (2008). Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led?. *Applied economics*, 40(2), 161-173.
- Awokuse, T. O. (2008). Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led?. *Applied economics*, 40(2), 161-173.
- Ayhan, F. (2016). Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, A., Akduğan, U. (2012). Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Bahadurlu, F. (2021). The relationship between economic growth and foreign trade. The case of azerbaijan, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul.
- Balaguer, J., Florica, T., Ripollés, J. (2015). Foreign trade and economic growth in Spain (1900–2012): the role of energy imports. *Economia Politica*, 32(3), 359-375.
- Barber, W. J. (1999). Melvin W. Reder, *Economics: The Culture of a Controversial Science* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1999) pp. xi, 376, ISBN 0-226-70609-5. *Journal of the History of Economic Thought*, 21(4), 467-468.
- Barış, S., Şahin, M. (2018). İktisadiyat Mecmuası'na Göre Merkantilist Dünyada Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticareti. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 301-316.
- Barnett, V. (2013). John Maynard Keynes. Routledge.
- Barro R. ve Grilli, V. (1994), *European Macroeconomics*, Ch. 8, p. 139, Fig. 8.1. Macmillan, ISBN 0-333-57764-7
- Bastola, U., & Sapkota, P. (2015). Causality between trade and economic growth in a least developed economy: Evidence from Nepal. *The Journal of Developing Areas*, 197-213.
- Başar, P. ve Gültekin, A., (2018). İşletmelerin Yabancı Pazarlara Yayılma Yöntemlerinin İnsan Kaynakları Fonksiyonunun Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 825-849.

- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. İktisadi ve idari bilimler dergisi, 1(4), 175-186.
- Beck, T. (2002). Financial development and international trade: Is there a link?. Journal of international Economics, 57(1), 107-131.
- Bedestenci, Ç., ve Canitez, M. (2004). Dış Ticaret İşlemler ve Uygulamalar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. 7. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.
- Berdell, J. (2002). International trade and economic growth in open economies: the classical dynamics of Hume, Smith, Ricardo and Malthus. Edward Elgar Publishing.
- Bernhofen, D. M. and Brown, J. C. (2018). Retrospectives: on the genius behind david ricardo's 1817 formulation of comparative advantage. Journal of Economic Perspectives, 32(4), 227-240.
- Birden, M., (2017). Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri: Enerji Sektöründe Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Björck, Å. (1990). Least Squares Methods. Handbook of Numerical Analysis, 1, 465-652.
- Blavasciunaite, D., Garsviene, L., & Matuzeviciute, K. (2020). Trade balance effects on economic growth: Evidence from European Union Countries. Economies, 8(3), 54.
- Bloomfield, A. I. (1938). The foreign-trade doctrines of the Physiocrats. The American Economic Review, 28(4), 716-735.
- Bocutoğlu, E. (2015). Makro İktisat Teoriler ve Politikalar. 12. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.
- Boianovsky, M. (2018). Beyond capital fundamentalism: Harrod, Domar and the history of development economics. Cambridge Journal of Economics, 42(2), 477-504.
- Boldeanu, F. T. ve Constantinescu, L. (2015). The main determinants affecting economic growth. Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences. Series V, 8(2), 329.
- Boldrin, M., Jones, L. E. (2002). Mortality, fertility, and saving in a Malthusian economy. Review of Economic Dynamics, 5(4), 775-814.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. Journal of international Economics, 45(1), 115-135.
- Bradley, F., (2005). International Marketing Strategy. 5. Edition, Ashford Colour Press.
- Braunerhjelm, P., Ács, Z. J., Audretsch, D. B., Carlsson, B. (2009). The missing link: knowledge diffusion and entrepreneurship in endogenous growth. Small Business Economics, 34(2), 105-125.
- Brooks, C. (2008). Introductory Econometrics for Finance. New York: Cambridge University Press.
- Bruno, M. (1993). Inflation and growth in an integrated approach.
- Busse, M., Königer, J. (2012). Trade and Economic Growth: A Reexamination of the Empirical Evidence. SSRN Electronic Journal, 35(4), 2862-2876.
- Butos, W. N. (2020). The Keynes Perplex. The Independent Review, 24(4), 543-555.
- Campbell, B., Coff, R., Kryscynski, D. (2012). Rethinking sustained competitive advantage from human capital. Academy of Management Review, 37(3), 376-395.
- Choi, S., Bruce, D., Boyd, J. H. (1996). Inflation, financial markets and capital formation. In Federal Reserve Bank of Saint Louis Review.

- Coe, D. T., Helpman, E., Hoffmaister, A. W. (1993). International R and D spillovers. IMF Working Paper No. 48.
- Coniglio, N. D., Prota, F., Seric, A. (2015). Foreign Direct Investment, Employment And Wages in Sub-Saharan Africa. *Journal of International Development*, 27(7), 1243-1266.
- Costinot, A. and Donaldson, D. (2012). Ricardo's theory of comparative advantage: old idea, new evidence. *American Economic Review*, 102(3), 453-458.
- Czyżewski, D. (2021). The relationship between the international trade and economic growth accounting for model uncertainty and reverse causality, Lazarski University , Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 108405.
- Çakıroğlu, M., Can, E., (2021). Yabancı pazarlara giriş stratejilerini belirleme: analitik hiyerarşi süreci (ahp) tabanlı bir analiz. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), 714-736.
- Çakmak, H. K. (2004). Stratejik Dış Ticaret Politikaları. Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(7).
- Çelik, K., Kalaycı, C. ve Sandalcılar, A. R. (2009). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Demir, O. (2002). Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-16.
- Demirel, T. (2020). İktisat doktrinde ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkinin incelemesi: Türkiye ve Güney Kore ampirik bir uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Dereli, D. D. (2019). The relationship between high-technology exports, patent and economic growth in Turkey (1990-2015). *Journal of Business Economics and Finance*, 8(3), 173-180.
- Deviren, N. V. (2004). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Mevzuat Dergisi*, 1-11.
- Diken, A. Ö. (2015). Endüstri-İç Ticaret Kavramı: Nedenleri, Ölçüm Yöntemleri ve Türkiye ile AB Arasında Endüstri-İç Ticaretin Gelişimi (2004-2014). Yüksek Lisan Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-93.
- Dinler, Z. (2014). İktisada Giriş. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Domar, E. D. (1946). Capital expansion, Rate of Growth, and Employment. *Econometrica, Journal of the Econometric Society*, 137-147.
- Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-16
- Dutt, S. D., Ghosh, D. (1994). An Empirical Investigation of the Export Growth-Economic Growth Relationship. *Applied Economics Letters*, 1(3), 44-48.
- Easterly, W. R., Wetzel, D. L. (1989). Policy Determinants of Growth: Survey of theory and evidence (Vol. 343). World Bank Publications.
- Ecer, H. F. ve Canitez, M. (2005). Uluslararası Pazarlama Teori ve Uygulamalar (2. b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Egbetunde, T. ve Obamuyi, T. M. (2018). Foreign Trade and Economic Growth: A Study of Nigeria and India. *Acta Universitatis Danubius. Œconomica*, 14(7).
- Egoro, S. ve Obah, O. D. (2017). The impact of international trade on economic growth in Nigeria: An econometric analysis. *Asian Finance & Banking Review*, 1(1), 28-47.

- Eğilmez, M. (2015). Makro-Ekonomi Türkiyeden Örneklerle. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2019). Ekonominin Temelleri, Kavramları ve Kurumları. Remzi Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- Eltis, W. (1987). Harrod-Domar Growth Model. The New Palgrave Dictionary of Economics, 2, 602-4.
- Enders, W. (2014). Applied Econometric Time Series (4th ed.). New York: John Wiley.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. Econometrica: journal of the Econometric Society, 251-276.
- Ercan, N. Y. (2002). İçsel büyüme teorisi: Genel bir bakış. Planlama Dergisi, 129-138.
- Erdoğan, S., Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme-Araştırma ve Geliştirme (ar-ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 29-43.
- Eygü, H. (2018). Enflasyon, İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017). Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 96-112.
- Fang, J., Chao, Y. (2015, April). Empirical research on the contribution of human capital to the development of tertiary industry in Shandong Province. In 2015 International Conference on Education Reform and Modern Management, Atlantis Press, 325-329.
- Farag, F. S., Ab-Rahim, R., & Mohd-Kamal, K. A. (2021). Foreign trade and economic growth relationship: Empirical evidence from Libya. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 11(4), 181-190.
- Feder, G. (1982). Export and Economic Growth. Journal of Development Economics, 12(2), 59-73.
- Feenstra, R. C., and Taylor, A. M. (2014). International Economics (3th edition). Worth Publishers.
- Fischer, S. (1993). The Role Of Macroeconomic Factors İn Growth. Journal of monetary economics, 32(3), 485-512.
- Frazer, G. (2017). Examining the Impact of the Common External Tariff of the East African Community in Uganda. Unpublished Report.
- Galor, O., Weil, D. (1999). From Malthusian Stagnation to Modern Growth. American Economic Review. 89(2). ss. 98-126.
- Gedik, A. (2020). Türkiye'de İthalat İhracat İle Enflasyon Arasında Nedensellik Analizi. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 19, 323-333.
- Ghosh, D. (1996). The export growth-economic growth nexus: a causality analysis. The Journal of Developing Areas, 30(2), 167-182.
- Giles, J., Williams, C. L. (2000). Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results. Part 1. The Journal of International Trade & Economic Development, 9(3), 261-337.
- Görgün, M.R., Adıgüzel, S., (2020). Uluslararası pazarlama. 5 Nisan 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/hasan_bardakci/publication/342716135_uluslararası_pazarlamada_dijital_donusum_ve_uygulanabilirliği/links/5f6dade7458515b7cf4c63cc/uluslararası-pazarlamada-dijital-doenuesuem-ve-uygulanabilirliği.pdf adresinden erişilmiştir.
- Görgün, S. (1973). Maliye Politikası. İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Granger, C. W. (2001). Forecasting white noise. Econometric Society Monographs, 32, 457-471.

- Greenaway, D., Nam, C. H. (1988), Industrialisation and Macroeconomic Performance in Developing Countries under Alternative Trade Strategies, *Kyklos International Review for Social Science*, 419-435.
- Griffin R.W., Pustay M.V., (2014). *International Business: A Managerial Perspective*. Pearson, 8. Edition, United States of America.
- Grossman, G. M., Helpman, E. (1991). Trade, knowledge spillovers, and growth. *European economic review*, 35(2-3), 517-526.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th ed.). New York: McGraw Hill Inc.
- Gül, G. (2019). Ekonomik Büyüme, Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkileri: 2003-2017 Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 1-119.
- Gültekin, S. (2011). Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 29-40.
- Gültekin, S., Savcı, M. (2012). *Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi*. Murathan Yayınevi.
- Günay, N., (2005). Türkiye’de Hazır Giyim Ve Konfeksiyon Endüstrisinde Uygulanan Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri: Sorunlar Ve Çözüm Yolları. *Ege Academic Review*, 5(1), 89-97.
- Gürsoy, Y. (2015). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Harrod, R. F. (1939). Any essay in Dynamic theory. *Economic Journal*, March 1939HarrodMarchEconomic Journal1939.
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hirschman, A. O. (1980). *National Power And The Structure Of Foreign Trade* (Vol. 105). Univ of California Press.
- Hollensen, S., (2013). *Global Marketing*. Pearson Education, 6. Edition, United Kingdom.
- Hoogerwerf, S. (2010). *Criticism on the British Money Craze and the Government Administration in Charles Dickens’s Little Dorrit* (Doctoral dissertation, Ghent University).
- Hospers, G. J. (2005). Joseph Schumpeter and His Legacy In Innovation Studies. *Knowledge, Technology & Policy*, 18(3), 20-37.
- Hossfeld, O. (2010). *US Money Demand, Monetary Overhang And Inflation Prediction*. International Network for Economic ResearchWorking PaperNo.
- Hrechyshkina, O., Samakhavets, M. (2019). Foreign Trade of The Republic Of Belarus in the international business environment. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 44(44), 47-55.
- Hudson, E. A. (2015). *Economic Growth: How it Works and How It Transformed The World*. Vernon Press.
- Husted, S., Melvin, M. (2013). *International Economics* (9 b.). New York: Pearson Education, Inc.
- Hüseynov, G., (2015). Uluslararası Pazarlara Giriş Yöntemleri Ve Pazar Araştırmaları. *Ulaştırma ve Lojistik Kongreleri*, 7(28), 689-702.
- Idris, J., Yusop, Z., Habibullah, M. S. (2016). Trade openness and economic growth: A causality test in panel perspective. *International Journal of Business and Society*, 17(2).

- Irwin, D. A. (1998). *Against The Tide: An Intellectual History Of Free Trade*. Princeton University Press.
- Ivic, M. M. (2015). Economic Growth and Development. *Journal of Process of Management New Technologies International*, 3 (1), 55-62.
- İlkay, S. Ç. (2013). *Beşerî Sermaye ve Dış Ticaret İlişkisi: Yüksek Lisans Tezi Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-147.
- Jarque, C. M., Bera, A. K. (1987). A test for normality of observations and regression residuals. *International Statistical Review/Revue Internationale de Statistique*, 163-172.
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*, (Çev.: Şanlı Ateş; İsmail Tuncer). Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Jones, L. E., Manuelli, R. E., Rossi, P. E. (1993). Optimal taxation in models of endogenous growth. *Journal of Political economy*, 101(3), 485-517.
- Kar, M., Ağır, H. (2003). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Nedensellik testi. II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı. ss.181-190.
- Kar, M., Taban, S. (2003). Kamu Harcama Cesitlerinin Ekonomik Buyume Uzerine Etkileri. *Uludag Universitesi, Fakulte dergisi*, 58(3), 1-19.
- Kara, B., Keskin, A. (2021). Producer Price Index, Consumer Price Index and Fiscal Policy: 1996-2020 Period and Turkey. *KAUJEASF*, 12(24), 881-899.
- Karacan, S. (2010). *Dış ticaret ve dış ticaret işlemleri muhasebesi*. Umuttepe Yayınevi, Kocaeli.
- Karagöl, E. T., Kavaz, İ. (2018). The effect of foreign trade on economic growth: The case of Turkey. *Turkish Economic Review*, 5(4), 387-401.
- Karagül, M. (2003). Beşerî sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Keynes J.M., *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Çev. Asım Baltacıgil, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1980.
- Kınacı, D., (2019). *Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejilerinde İhracatın Önemi ve Ankara’da Mobilya Sektöründe Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kibritçioglu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri. *A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 53(1- 4). ss. 207-230.
- Knight, G., Çavuşgil S.T., Riesenberger, J., (2016). *İnterntional Business: The New Realities*. Pearson, 4. Edition, Malaysia.
- Koç, F. ve Avcı, E. (2020). Ar-Ge Yatırımları Ve Entelektüel Sermaye: Bist’te Bir Uygulama. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 7(4), 374-391.
- Kombak, G. (2019). Enflasyonun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-63.
- Konuk, T. ve Engin, C. (2022). The relationship between foreign trade and economic growth: An econometric analysis for Turkey and policy recommendations. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 324-339.
- Koster, F. Ve Benda, L. (2020). Innovative human resource management: measurement, determinants and outcomes. *International Journal of Innovation Science*.
- Kotabe, M. M. ve Helsen, K., (2010). *Global Marketing Management*. John Wiley & Sons, 5. Edition, United States of America.

- Krueger, A. (1980). Trade Policy as an Input to Development, *American Economic Review* 76 (May): 288-90.
- Kurt, G. (2011). 2001 Ekonomik Kriz Sonrasında Türk Dış Ticaretinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, TC Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-112.
- Lee, C. H., Huang, B. N. (2002). The Relationship Between Exports And Economic Growth in East Asian Countries: A Multivariate Threshold Autoregressive Approach. *Journal of Economic Development*, 27(2), 45-68.
- Lee, J. (2004). Trade, knowledge spillover and economic growth - a theoretical implication from the knowledge-driven economic growth model -. *Journal of International Logistics and Trade*, 1(2), 55-63.
- Leontief, W. (1953). Domestic production and foreign trade; the American capital position re-examined. *Proceedings of the American philosophical Society*, 97(4), 332-349.
- Levi, B.J.K., (2006). Entry Strategies Of Foreign Companies İn Indian Telecommunications Market. Doctoral Dissertation, Economics and Social Sciences, Fribourg, Switzerland.
- Lewis, W. A. (2013). *Theory of Economic Growth*. Routledge.
- Lim, D., Jung, J. H. (2017). Knowledge capital in economic growth: a panel analysis of 120 countries. *Asian Journal of Innovation and Policy*, 6(1), 94-110.
- Lin, J. Y., Li, Y. (2003). Export and Economic Growth in China: A Demand-Oriented Analysis. *China Economic Quarterly*, 2, 779-794.
- Linder, S. B. (1961). An essay on trade and transformation (pp. 82-109). Stockholm: Almqvist Wiksell.
- Lynn, K. K. (2015). An Analysis of the Relationship between Foreign Trade and Economic Growth in Myanmar during 1990-2014. *International Journal of Business and Administrative Studies*, 1(4), 114-131.
- Mackinnon, J. G. (1991), Critical Values for Cointegration Tests, R. F. Engle and C. W. J. Granger (Eds), *Long-Run Economic Relationship: Readings in Cointegration*, Oxford University Press, New York.
- Magar, U. B. (2021). The Trend Analysis of Foreign Trade and Economic Growth of Nepal. *The Journal of Economic Concerns*, 12(1), 112-122.
- Makin, J. H. (2010). Bernanke battles US Deflation Threat. *EAmerican Enterprise İnstitute For Public Policy Research, Economic Outlook*, 1-5.
- Mammadov, E. (2012). Uluslararası Hedef Pazar Seçimi ve Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mankiw, N. G., Phelps, E. S., Romer, P. M. (1995). The growth of nations. *Brookings papers on economic activity*, 1995(1), 275-326.
- Mankiw, N. G., Reis, R. (2002). Sticky İnformation Versus Sticky Prices: A Proposal To Replace the New Keynesian Phillips Curve. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1295-1328.
- Marvel, H. P. (1980). Foreign trade and domestic competition. *Economic inquiry*, 18(1), 103-122.
- Marx, K. (2012). *Das Kapital*, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, C.1, 6.B., İstanbul: Yordam Yayınları.

- Mızrak, N. (1997). Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde İyi Bir İktisadi Büyüme Tanımı Nasıl Yapılabilir? Niçin ve Kimin için Büyüme? Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 12 (141), ss. 21-33.
- Michaely, M. (1977). Exports and growth: An empirical investigation, *Journal of Development Economics*, 4(1), 49-53.
- Midgley, J., Tang, K. L. (2001). Introduction: Social policy, economic growth and developmental welfare. *International Journal of Social Welfare*, 10(4), 244-252.
- Miles, M. A. (1978). Currency substitution, flexible exchange rates, and monetary independence. *The American Economic Review*, 68(3), 428-436.
- Mogoe, S. ve Mongale, I. P. (2014). The Impact of International Trade on Economic Growth in South Africa: An Econometrics Analysis. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(14), 60.
- Montgomery, D.C., Peck, E.A., Vining, G.G. (2001) *Introduction to Linear Regression Analysis*, 3rd Edition, John Wiley & Sons, New York.
- Morgil, O. Harrod-Domar Modelinde Tam Kapasite Kullanımının Ve Tam İstihdamın Sağlanması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1-2).
- Munch, A., Becker, N. (2014). An Analysis of the Impact of Ownership Types on Companies' Innovative Capacity in China. In *Proceedings. Strategic Management Society Special Conference in Sydney*. Strategic Management Society.
- Mundell, R. A. (1965). Growth, Stability, and Inflationary Finance. *Journal of Political Economy*, 73(2), 97-109.
- Muse, M. H. (2020). Foreign trade-economic growth relationship: Case study Somalia. 122-143.
- Mutluer, A.O., (2019). Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri: Kazakistan'da Pazarlamayı Etkileyen Çevresel Faktörler ve Kazakistan Pazarında Türk İnşaat Firma Örnekleri. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mwilima, N. (2003). Foreign direct investment in Africa. *Social Observatory Pilot Project, Final Draft Report for the Labour Resource and Research Institute*, 29-45.
- Nafziger, E. W. (2006). *Economic Development*. Fourth Edition, Kansas State University, Cambridge University Press: New York.
- Nguto, T. (2020). Impact of international trade on economic growth of Tanzania. *Mzumbe University*.
- Odhiambo, N. M. (2012). The impact of inflation on financial sector development: Experience from Zambia. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 28(6), 1497-1508.
- Oliinyk, V., Kozmenko, S. (2019). Forecasting and management of gross domestic product. *Journal of International Studies*, 12(4).
- Onkvisit, S., Shaw, J., (2004). *International Marketing: Analysis and Strategy*. 4. Edition, Routledge, New York.
- Özgen, P.D.H., Özseven, A., (2012). İşletmelerin Uluslararası Pazarlara Giriş Biçiminin Seçiminde Yerel Pazar Faktörlerinin Etkisi Üzerine Adana İlinde Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 1-20.
- Öztürk, I. ve Acaravcı, A. (2006). The effects of exchange rate volatility on the Turkish export: an empirical investigation, *Economic and Business Studies*, 197-206.

- Öztürk, N., Karagöz, K. (2012). Relationship between İnflation And Financial Development: Evidence from Turkey. *International Journal of Alanya Faculty of Business*, 4(2), 81-87.
- Pala, A. (2016). AB-28 Ülkelerinde Teknoloji ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Teknoloji-Sermaye (AK) Modeliyle İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 473-487.
- Parajuli, R. (2021). A Study on Impact of Foreign Trade In GDP of Nepal. *Interdisciplinary Journal of Management and Social Sciences*, 2(1), 165-171.
- Parasız, İ. (1998). Makro Ekonomi Teori ve Politika. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İ. (2008). Ekonomik Büyüme Teorileri (3. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İ. ve Ekren, N. (2013). Uluslararası İktisat ve Yeni Yönelimler. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paul, H. (1973). Walgenbach, Norman E. Dittrich and Ernest I. Hanson, *Financial Accounting*, New York: Harcourt Brace Javonovich, Inc, pp. 429.
- Peker, H. S. (2015). Avrupa’da merkantilist uygulamalar ve Osmanlı ekonomisi ile bir karşılaştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Penceci, Ü. (2019). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2017). Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-127.
- Pindyck, R. S., Solimano, A. (1993). Economic instability and aggregate investment. *NBER macroeconomics annual*, 8, 259-303.
- Posner, M. V. (1961). International trade and technical change. *Oxford economic papers*, 13(3), 323-341.
- Prasad, P. C. (1977). *Foreign Trade and Commerce in Ancient India*. Abhinav Publications.
- Purnama, P. D., & Yao, M. H. (2019). The relationship between international trade and economic growth. *International Journal of Applied Business Research*, 112-123.
- Raghuramapatrni, R., & V. Surya Chaitanya, R. (2020). An appraisal of the impact of international trade on economic growth of India- through the ARDL approach. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 376-387.
- Rajan, R. G., Zingales, L. (1998). Power in a Theory of the Firm. *The Quarterly Journal of Economics*, 113(2), 387-432.
- Ram, R. (1990). Import and Economic Growth: A Cross Country Study. *Economica Internazionale*, 43(1), 45-66.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 94(5). ss. 1002-1037.
- Roodman, D. (2020). On the probability distribution of long-term changes in the growth rate of the global economy: An outside view. Report.
- Rose, A. K. (2007). The foreign service and foreign trade: embassies as export promotion. *World Economy*, 30(1), 22-38.
- Rostow, W. W. (1990). *The Stages of Economic Growth: A non-communist Manifesto*. Cambridge university press.
- Rüstemli, E., (2008). Uluslararası Pazarlara Optimal Giriş Yönteminin Seçimi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Samuelson, P. A. (1989). The judgement of Economic Science On Rational Portfolio Man. *Journal of portfolio Management*, 16(1), 4.

- Saraç, T. B. (2013). İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği/The Effects of Exports and Imports on Economic Growth: Turkey Case. *Ege Akademik Bakis*, 13(2), 181.
- Sato, R. (1964). The Harrod-Domar model vs the neo-classical growth model. *The Economic Journal*, 74(294), 380-387.
- Schumpeter, J. A. (1947). The Creative Response in Economic History. *The journal of economic history*, 7(2), 149-159.
- Sengupta, J. (2014). Theory of Innovation. In *Theory of Innovation* (pp. 1-25). Springer, Cham.
- Sert, S., (2008). Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri ve Bu Süreçte Ortaya Çıkabilecek Problemler: Uşak İli Tekstil Sektöründe Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Seyidoğlu, H. (2002). Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük. İstanbul: Güzem Can Yayınları
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası İktisat-Teori ve Uygulama. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2015). Uluslararası İktisat. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sinay, M. (2010). Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bilgi Transferi Yönünden İncelenmesi: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-98.
- Sjöholm, F. (2003). Which Indonesian firms export? The importance of foreign networks. *Papers in Regional Science*, 82(3), 333-350.
- Skare, M., Blažević, S. (2015). Population and economic growth: A review essay. *Amfiteatru Economic Journal*, 17(40), 1036-1053.
- Soukiazis, E., Antunes, M. (2011). Is foreign trade important for regional growth? Empirical evidence from Portugal. *Economic Modelling*, 28(3), 1363-1373.
- Stiglitz, J. E. (2005). More Instruments and Broader Goals: Moving Toward The Post-Washington Consensus. *Wider perspectives on global development*, 16-48.
- Stockman, A. C. (1981). Anticipated inflation and the capital stock in a cash in-advance economy. *Journal of Monetary Economics*, 8(3), 387-393.
- Sujová, A., Šimanová, L., Kupčák, V., Schmidtová, J., Lukáčiková, A. (2021). Effects of foreign trade on the economic performance of industries—Evidence from wood processing industry of czechia and slovakia. *Economies*, 9(4), 180.
- Sultan, K., Jan, M. (2012). Information Communication Explosion of Knowledge Economy with Special reference to Cultural Imperialism. *International Journal of Learning and Development*, 2(5), 163-174.
- Sythongbay, S. (2020, November). The Impact of Foreign Trade on Economic Growth in Laos. In 2020 2nd International Conference on Economic Management and Cultural Industry (ICEMCI 2020) (304-314). Atlantis Press.
- Şahin, D. (2016). Faktör Yoğunluğuna Göre Endüstri-İç Ticaretin Statik Ölçümü: Türkiye Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 174-187.
- Şenesen, Ü., Şenesen, G. G. (1999). Temel Ekonometri. Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 136-143.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (Vol. 5). Boston, MA: Pearson.

- Taban, S. (2014). İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tanyeri, İ. (2000). David Ricardo'nun İktisadi Analizi Üzerine. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(2), 1-15.
- Taylor, C.R., Zou, S., Osland, G. E., (2000). Foreign market entry strategies of japanese mncs. International Marketing Review, p.146-163.
- Thirwall, A.P. (2003). Growth and Development (7th Edition). Palgrave Macmillan, USA.
- Tichy, G., Cooke, B., Asheim, R., Boschma, R., & Martin, D. (2011). Innovation, product life cycle and diffusion: Vernon and beyond. Handbook of Regional Innvation and Growth. Cheltenham: Edward Elgar, 67-77.
- Tillman, J. A. (1975). The power of the Durbin-Watson test. Econometrica (pre-1986), 43(5-6), 959.
- Tiwari, A. K. (2012). An Empirical Investigation of Causality Between Producers' Price and Consumers' Price Indices in Australia in Frequency Domain. Economic Modelling, 29(5), 1571-1578.
- Tobin, J. (1965). Money and economic growth. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 671-684.
- Todaro, P. M. (2000). Economic Development, Seventh Edition, New York University: London.
- Togo, A. The Relationship Between International Trade and Economic Growth in Mali: Co-integration and Causality Analysis. School of International Economic, Shanghai University, Vol.9, No.10, 29-37.
- Tomanbay, M., Gümüş, T. (2004). Genel ekonomi. Gazi Kitabevi.
- Topcuoğlu, A. (2020). Türkiye'nin G4 Ülkeleri ile Dış Ticaret İlişkilerinin Girdi-Çıktı Modeliyle Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1), 117-136.
- Tunalı, H. (2021). İktisadi Büyüme , İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Tümertekin, E. Özgüç, N. (1997). Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Tüylüoğlu, S. (1995). İçsel Büyüme Modelleri (Teorik Çerçeve - Ampirik Bulgular). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.
- Uçan, O. ve Saraç, M. (2020). İthalat, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin zaman serisi analizi: Türkiye örneği (1994-2018) . Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 13 (4) , 696-708 .
- Unay, C. (2001). Makro Ekonomi. İstanbul: Vipaş Yayıncılık.
- UNCTAD. (2020). Monthly Bulletin of Statistics.
- Uslu, H. (2018). Türkiye'de Döviz Kuru ve Faiz Oranının Dış Ticaret. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 3(3), 311-334.
- Utkulu, U. (2005). Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Ünsal, E. (2007). İktisadi Büyüme. Ankara: İmaj Yayınları.
- Ünsal, E. M. (2011). Makro İktisat. Genişletilmiş 9. Baskı, İmaj Yayıncılık: Ankara.

- Üzümcü, A. (2018). İktisadi büyüme (teori, model ve Türkiye üzerine gözlemler)(3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Vanek, J. (1968). The factor proportions theory: the n?factor case. *Kyklos*, 21(4), 749-756.
- Vohra, R. (2001). Export and economic growth: Further time series evidence from less-developed countries. *International Advances in Economic Research*, 7(3), 345-350.
- Wang, C., Wei, Y., Liu, X. (2010). Determinants of bilateral trade flows in OECD countries: evidence from gravity panel data models. *The World Economy*, 33(7), 894-915.
- Weil, D. N., Wilde, J. (2009). How relevant is Malthus for economic development today?. *American Economic Review*, 99(2), 255-60.
- Wooldridge, J. M.. (2003). A Modern Approach. Mason: Thomson South-Western.
- Yalçın, A. Z., Çakmak, F. (2016). Türkiye’de Kamu Sağlık Harcamalarının İnsani Gelişim Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 705-723.
- Yalçın, Ö., (2016). Uluslararası Pazarlara Açılma Yöntemleri ve E-İhracat Uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi, Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yapraklı, S. (2017). Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye için eş-bütünleşme ve nedensellik analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 287-301.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel büyüme modelleri ve Türkiye ekonomisinde içsel büyümenin dinamikleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(1), 96-114.
- Yavuzaslan, K., Güder, M., Kara, İ., Kara, F. (2018). Türkiye ve Yunanistan’ın İhracatında Linder Hipotezinin Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 48-67.
- Yaylacioğlu, S. (2019). Uluslararası Ekonomik Entegrasyonların Dış Ticaret Üzerine Etkileri. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeldan, E. (2011). İktisadi Büyüme Ve Bölüşüm Teorileri, Efil Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- Yesuf, A. J. (2018). Economic Policy Uncertainty, Global Oil Price, Interest Rate, and Stock Market Returns - A Cointegration and Causality Analysis (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme (İngilizce) Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Yücel, F. (2016). Dış ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *Sosyoekonomi*, 4(4), 47-68.
- Yüksel, E., Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul r. Krugman’ın Katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), 199-206.
- Yüksel, S. (2017). The impacts of research and development expenses on export and economic growth. *International Business and Accounting Research Journal*, 1(1), 1-8.